

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

А. Бровкін

О. Воскобойнікова-Гузєва

В. Горовий

Г. Ковальчук

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекмарьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпи-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна

Тел. (045) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadskyi National Library
of Ukraine

Editor-in-Chief

Oleksii ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

O. Voskoboinikova-Huzeva

V. Horovyi

H. Kovalchuk

L. Kostenko

V. Omelchuk

M. Romaniuk

P. Tronko

A. Chekmariov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskazhevska (Poland)

S. Filipy-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine

Tel.: (045)524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

- Здановська В.** Інформаційно-бібліотечний складник сайтів науково-дослідних установ НАН України 3
- Лопата О.** Електронні ресурси: порядок доступу та їх використання читачами наукової бібліотеки. 8
- Стрішенець Н.** Каталог у епоху Google та Amazon 16
- Лобузін К., Гутник Л.** Український кіноплакат 1920–1990 рр. у фондах НБУВ: наукове упорядкування, дослідження та представлення матеріалів зібрання 28
- Кунанець Н.** Історія та сучасні тенденції розвитку бібліотечної освіти в Галичині 34
- Амлінський Л.** Бібліотечний комфорт: розкіш чи веління часу 39
- Дем'янюк Л.** Становлення та розвиток друкарства в Ірані 44
- Олтаржевський Д.** Корпоративні медіа та сучасне інформаційне суспільство 51

Огляди. Рецензії

- Каліберда Н.** Висвітлення теоретичних і організаційних основ бібліотечного обслуговування читачів у дослідженнях науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 58
- Новальська Т.** Нове видання з історії розвитку педагогічних бібліотек України 68

Хроніка наукових подій

- Київська філологічна школа і Володимир Перетц (до 140-річчя від дня народження вченого) 70

Вітання

- В. А. Вергунову – 50 72

Contents

- Zdanovska V.** Information and library component of sites of scientific and research establishments of the National Academy of Sciences of Ukraine 3
- Lopata O.** Electronic resources: an order of access and usage of them by library readers 8
- Strishenets N.** The catalogue in the epoch of Google and Amazon 16
- Lobuzina K., Gutnyk L.** Ukrainian cinema-poster of 1920–1990es in the V. Vernadskyi National Library of Ukraine book stock: scientific ordering, research and exhibiting of the collection's materials 28
- Kunanets N.** History and modern tendencies of development of library education in Galicia 34
- Amlinskyi L.** Library comfort: luxury or time demand 39
- Demianiuk L.** Publishing formation and development in Iran 44
- Oltarzhevskiy D.** Corporate media and modern information society 51

Reviews

- Kaliberda N.** Research of theoretical and organizational bases of library service for readers in research works by scientists of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine 58
- Novalska T.** A new issue from the history of development of pedagogical libraries of Ukraine 68

Chronicle of scientific events

- The Kyiv philological school and Volodymyr Perets (to his 140th anniversary). 70

Congratulations

- V. A. Vergunov – 50. 72

Валентина Здановська,
молодший наук. співробітник НБУВ

Інформаційно-бібліотечний складник сайтів науково-дослідних установ НАН України

У статті представлено результати порівняльного аналізу інформаційно-бібліотечних ресурсів, представлених на веб-сайтах науково-дослідних установ НАН України, проаналізовано їхні види, актуальність, інформативність, форми представлення тощо.

К л ю ч о в і с л о в а: веб-сайт; інформаційно-бібліотечний ресурс; бібліотека наукової установи.

There are the results of comparative analyse of informational and library resources presented on web site presented in the article. Their kinds, actuality, informing, forms of presentation etc were analysed.

K e y w o r d s: web site, informational and library resources, library scientific institutions.

З а час свого функціонування науково-дослідні установи (НДУ) НАН України акумулювали значний універсальний та багатогалузевий, за своєю тематикою, бібліотечно-інформаційний ресурс. Він сьогодні нараховує понад 9 млн одиниць зберігання [5]. Завдяки стрімкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій існуючий ресурс поступово доповнюється галузевими електронними ресурсами, які надаються у користування широкому загалу науковців через веб-сайти НДУ.

Сучасні веб-сайти НДУ – це інформаційний ресурс, що відображає загальні відомості про установу, її участь у різних проектах; результати наукової роботи; кадрову, економічну, звітну документацію, партнерські зв'язки та ін. Значне місце у цьому ресурсі займає інформаційно-бібліотечний складник.

З метою вивчення інформаційно-бібліотечної компоненти веб-сайтів НДУ було проаналізовано сайти 78 із 107 науково-дослідних установ НАН України, представлених на інформаційному порталі НБУВ (ще не мають сайтів 18 установ, сайти 11

установ не відкрилися), виявлено наявні на них інформаційно-бібліотечні ресурси, визначено їхні види, рівень розкриття інформації, актуальність і оновлюваність; приналежність ресурсів; форми представлення.

Аналіз контенту веб-сайтів НДУ показав, що наявні інформаційно-бібліотечні ресурси цих установ можна умовно поділити на власностворені (установами або бібліотеками, що функціонують в їхній структурі) і такі, до яких НДУ надають доступ через свої сайти (БД провідних виробників наукової інформації; інформаційні матеріали наукових товариств та галузевих порталів; електронні бібліотеки, електронні журнали та електронні версії друкованих журналів; сайти вітчизняних і закордонних наукових установ-партнерів, провідних бібліотек, видавництва тощо).

У статті наводяться результати аналізу інформаційно-бібліотечних ресурсів, створених і представлених на сайтах безпосередньо науково-дослідними установами та їхніми бібліотеками. Йдеться про видання інститутів, статті співробітників, електронні репозитарії установ; електронні ката-

логи і проблемно-орієнтовані БД бібліотек інститутів. Зауважимо, що усі ці ресурси представлені досить широко, але вони суттєво відрізняються своїми хронологічними межами, доступністю та сервісом для зовнішніх користувачів.

Інформацію про видання інститутів можна знайти на різних веб-сторінках, а саме: «Видання інституту», «Публікації», «Наукові праці», «Історична довідка», «Персональні сторінки», «Новини» тощо. Хронологічні межі та форми подання цієї інформації також дуже відрізняються. Переважна більшість НДУ представляють видання за останні 5–10 років у вигляді бібліографічних списків (монографій співробітників, збірників наукових праць, тез конференцій, навчальних посібників, підручників, довідкових видань, аналітичних матеріалів, авторефератів дисертацій). Водночас Інститут чорної металургії подає перелік своїх видань за 1940–2001 рр., Донецький фізико-технічний інститут за 1966–2007 рр., Інститут проблем міцності за 1966–2008 рр. Лише 16 науково-дослідних установ* дають посилання на повні тексти окремих видань, представлених у бібліографічних переліках. Інститут фізики конденсованих систем у розділі «Препринти» наводить перелік препринтів за 1996–2009 рр. з посиланнями на їхні повні тексти.

Слід відзначити, що найбільш широко електронні версії своїх видань представляють: Інститут історії України, Інститут регіональних досліджень, Інститут філософії, Рада по вивченню продуктивних сил. Інститут проблем реєстрації інформації пропонує свою продукцію на CD-ROM, причому оформити замовлення можна на сайті, а Інститут ботаніки на веб-сторінці своєї бібліотеки пропонує перелік монографій співробітників для обміну.

Такі наукові установи, як: Інститут географії, Інститут геологічних наук, Інститут проблем моделювання в енергетиці, Інститут технічної механіки подають на своїх сайтах лише фото обкладинок підготовлених ними видань, а на сайті Інституту

* Інститут археології; Інститут біології південних морів; Інститут біохімії; Інститут ботаніки; Інститут відновлювальної енергетики; Інститут гідромеханіки; Інститут демографії і соціологічних досліджень; Інститут літератури; Інститут математичних машин і систем; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; Інститут соціології; Інститут фізики конденсованих систем; Інститут філософії; Рада по вивченню продуктивних сил; Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації; Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут.

економіки промисловості у розділі «Новини» йдеться про вихід у світ нової книги із серії «Бібліографії вчених України» без зазначення її назви. Мета створення таких ресурсів не зовсім зрозуміла, адже відсутність бібліографічного опису, анотацій, змісту, а тим більше повних текстів, не сприяє оперативному інформуванню науковців, придбанню видань, їх використанню з науковою метою, не дає змоги зробити посилання на них та ін.

Вивчення інформаційно-бібліотечного складника веб-сайтів НДУ засвідчило відсутність єдиних підходів і до подання інформації про публікації науковців. І як наслідок, відомості можна знайти на різних сторінках сайтів НДУ: «Публікації», «Структура», «Відділи», «Персоналії», «Наші співробітники», «Історія створення». Не зважаючи на те, що деякі установи називають їх базами даних, по суті, вони такими не є, адже їхні складники індивідуально не доступні і не можуть бути знайдені за допомогою пошукової системи [3]. І це суттєво обмежує пошукові та інформаційні можливості таких електронних ресурсів. Виняток становлять лише Головна астрономічна обсерваторія, яка на сторінці бібліотеки представляє електронну картотеку публікацій співробітників, Інститут біології південних морів, Одеський філіал Інституту біології південних морів, Морський гідрофізичний інститут, Карадазький природний заповідник – установи, що створюють електронні репозитарії видань і публікацій своїх співробітників, а також Інститут проблем природокористування, на сайті якого представлено бібліографічний перелік публікацій з можливістю пошуку за прізвищем автора.

Більшість установ наводять у бібліографічних переліках лише окремі або найбільш значущі публікації своїх науковців, позбавляючи користувачів можливості повноцінного пошуку і переходу до повнотекстових матеріалів. Інститут економіки і прогнозування, Інститут проблем моделювання в енергетиці пропонують користувачам сайтів анотовані бібліографічні переліки з частковими посиланнями на повні тексти публікацій. Інститут електрозварювання та Інститут фізики подають списки публікацій своїх науковців лише у зарубіжних журналах і збірниках матеріалів міжнародних конференцій. На сайтах Інституту зоології та Інституту теоретичної фізики можна знайти інформацію про англійські публікації їхніх співробітників у БД *Versita* й *Spires*. А ось на сайті Інституту світової економіки і міжнародних відносин розміщено відомості лише про кількість статей кожного з науковців без зазначення року публікації.

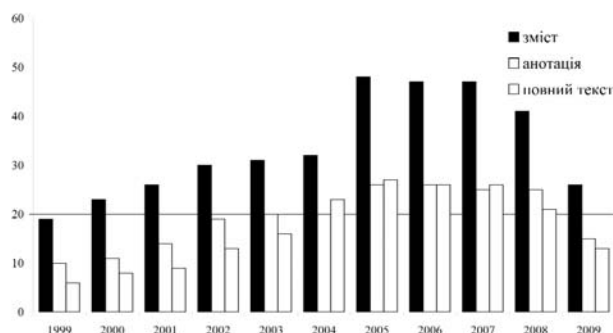
Слід зауважити, що суттєво відрізняються в усіх інститутах хронологічні межі представлення публікацій. Наприклад, Донецький фізико-технічний інститут подає бібліографічний перелік вибраних публікацій за 1981–1999 рр. та 2000–2005 рр., Інститут електрозварювання за 1993–2008 рр., Інститут регіональних досліджень за 1994–2004 рр., Інститут фізики конденсованих систем за 1997–2005 рр. (у той же час відсутня інформація за останні роки). Переважна більшість НДУ на своїх веб-сайтах, як і у випадку з окремими виданнями, представляє найбільш значущі публікації науковців за останні 5–10 років.

Говорячи про публікації співробітників, не можна обійти увагою і таке важливе джерело інформації, як «Особисті сторінки» науковців на сайтах НДУ. Слід зауважити, що їх поки що небагато, усі вони містять стандартну інформацію: біографічні дані, наукові інтереси, бібліографію праць (іноді з анотаціями, посиланнями на повні тексти в Інтернеті). Окремі науковці з особистих сторінок дають посилання на персональні сайти (співробітники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень та Інституту філософії), на яких більш широко представлено їхні наукові інтереси і досягнення, анотації робіт, посилання на зарубіжні архіви і БД, персональні бібліотеки (бібліографічні переліки видань, фото обкладинок тощо). У такий спосіб вони доповнюють бібліотечну інформацію новими (у т. ч. іноземними) публікаціями, відсутніми в бібліотеці.

До числа власностворених інформаційно-бібліотечних ресурсів НДУ належать і наукові журнали, що видаються інститутами. З метою забезпечення якісно нового рівня повноти і оперативності задоволення інформаційних потреб, вдосконалення механізму оприлюднення творчого доробку науковців і на виконання відповідного наказу ВАК України* електронні копії переважної більшості з них представлені на інформаційному порталі НБУВ у розділі «Наукова періодика» (<http://www.nbuv.gov.ua>). На сайтах НДУ можна знайти інформацію про понад 100 видань, котрі представлені, здебільшого, як архіви номерів з посиланнями на зміст і двомовні анотації.

Сайт Радіоастрономічного інституту дає змогу відвідувачам шукати необхідні публікації в елект-

* Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Наказ ВАК України від 07.07.2008 № 436/311.

Рівень відображення інформації в архівах номерів журналів, що їх видають НДУ

ронному архіві журналу «Радиофизика и радиоастрономия» за автором, назвою статті, анотацією. На повні тексти статей своїх журналів частково посилаються лише 22 установи**. А такі установи, як Фізико-хімічний інститут, Інститут математики, Інститут проблем міцності, Інститут фізіології, Інститут фізики напівпровідників пропонують користувачам сайтів посилання на англійські версії своїх журналів на сайтах Springer, EBSCOhost, Kluwer Academic та інші. Окремі видання, наприклад, «Слово і час» (Інститут літератури), «Біополімери і клітини» (Інститут молекулярної біології і генетики) та ін. мають власні сайти в Інтернеті. Водночас існує практика наведення інформації про свої журнали тільки у вигляді обкладинок і вимог для авторів (Інститут металофізики; Інститут мікробіології і вірусології), або лише зазначається, що установа видає декілька журналів, але будь-яка інформація про них відсутня чи наявна лише для одного з них (ГАО; Інститут металофізики; Інститут мікробіології і вірусології; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень; Інститут українознавства).

Характеризуючи інформаційно-бібліотечний ресурс сайтів НДУ, не можна обійти увагою матеріали, які пропонуються віддаленим користувачам

** Донецький фізико-технічний інститут; Інститут археології; Інститут біоорганічної хімії і нафтохімії; Інститут ботаніки; Інститут демографії і соціологічних досліджень; Інститут економіки і прогнозування; Інститут зоології; Інститут клітинної біології та генетичної інженерії; Інститут літератури; Інститут математики; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології; Інститут молекулярної біології; Інститут органічної хімії; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень; Інститут прикладних проблем механіки і математики; Інститут математичних машин і систем; Інститут регіональних досліджень; Інститут соціології; Інститут фізики напівпровідників; Інститут фізіології; Інститут філософії; Інститут ядерних досліджень.

бібліотеки цих установ. Вдалося виявити, що сьогодні із 99 бібліотек НДУ в Інтернеті представлені лише 42. Бібліотека Інституту фізіології та Інституту біології південних морів представлені на власних веб-сайтах, водночас про 7 бібліотек НДУ можна дізнатися лише з історичної довідки установи або з відомостей про структуру інституту. Як правило, така інформація не містить відомостей про типо-видовий склад бібліотечного фонду, інформаційну та довідково-бібліографічну діяльність, ЕК та БД, послуги, що надає бібліотека. Дев'ять бібліотек представлені як підрозділи відділів науково-технічної інформації, і у довідці про себе вони подають відомості про бібліотечні фонди із зазначенням рідкісних видань і особових бібліотек учених (Донецький фізико-технічний інститут, Інститут історії України, Інститут літератури, Інститут проблем міцності, Інститут фізики, Рада по вивченню продуктивних сил та ін.), обмінних фондів (Інститут ботаніки, Інститут історії України та ін.), традиційного довідково-пошукового апарату бібліотеки (Донецький фізико-технічний інститут, Інститут гідробіології, Інститут електродинаміки, Інститут мікробіології і вірусології, Інститут фізики).

Тільки 26, з представлених в Інтернеті, бібліотек НДУ мають власні веб-сторінки на сайтах установ. Практично кожна бібліотека подає на своїй сторінці загальну інформацію про типо-видовий склад бібліотечних фондів, їхній обсяг, особові книжкові колекції вчених (ГАО, Інститут біології південних морів, Інститут історії України, Донецький фізико-технічний інститут, Інститут електродинаміки), цінні видання XV–XIX ст. (ГАО, Інститут зоології, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології), переліки передплачених журналів і газет (ГАО, Інститут теоретичної фізики, Інститут ядерних досліджень, Фізико-технологічний інститут низьких температур та ін.), тематичні бібліографічні списки і списки нових надходжень (Інститут біології південних морів, Інститут літератури, Інститут проблем міцності, Інститут соціології, Інститут теоретичної фізики, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Інститут філософії та ін.), електронні книжкові виставки, присвячені ювілеям учених (Інститут зоології, Інститут літератури). Цікавим є досвід бібліотек Інституту біології південних морів та його одеського філіалу, Фізико-хімічного інституту, Карадазького природного заповідника і НІАЗ «Ольвія» з формування і представлення на веб-сайтах електронних репозитаріїв цих установ, які включають у себе повні тексти

праць співробітників цих установ, а також науково-інформаційних галузевих ресурсів, архівованих з всесвітньої мережі.

На жаль, лише 17 бібліотек * представляють на веб-сайтах установ або власних сайтах електронні каталоги до своїх фондів, хоча формують їх сьогодні 48 бібліотек НДУ [5], використовуючи при цьому автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи «ІРБІС», «УФД-Бібліотека», «Бібліотека-4». Бібліотеки Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології, Інституту проблем міцності, Інституту математики представляють свої ЕК на сайті НБУВ. Частина бібліотек надає можливість користуватися своїми ЕК лише у локальній мережі установ (Інститут прикладної математики і механіки, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства) або безпосередньо в бібліотеці (Інститут геотехнічної механіки, Інститут фізики, Інститут географії, Інститут молекулярної біології і генетики). Решта бібліотек пропонує користувачам інформацію тільки про традиційний довідково-пошуковий апарат, зокрема характеристику наявних каталогів і картотек.

Поряд з власними електронними інформаційними ресурсами науково-дослідні установи, розуміючи пріоритетність забезпечення доступу вчених до онлайн-ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації, пропонують відвідувачам своїх веб-сайтів користуватися їхніми БД, доступ до яких передплачує НБУВ. Серед них: наукові електронні бібліотеки на платформах ScienceDirect (понад 2 тис. журналів з восьмирічною ретроспективою) та EBSCOhost (БД Academic Search Premier, Library, Information Science & Technology Abstracts, MEDLINE, Newspaper Source, Inspec), найбільша загальнонаукова реферативна БД Scopus, колекція електронних версій журналів американських наукових товариств (American Chemical Society, American Institute of Physics, American Physical Society) і найавторитетніших

* Це бібліотеки ГАО, Інституту біохімії, Інституту гідромеханіки, Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології, Інституту електрозварювання, Інституту електронної фізики, Інституту зоології, Інституту колоїдної хімії та хімії води, Інституту математики, Інституту металофізики, Інституту проблем міцності, Інституту теоретичної фізики, Інституту фізики конденсованих систем, Інституту хімії високомолекулярних сполук, Інституту філософії, НДЦ індустріальних проблем розвитку, Радіоастрономічного інституту, Фізико-технологічного інституту, ФТІНТ.

наукових журналів світового репертуару (Nature, Science, Cell) [4].

Крім того, окремі наукові установи активно використовують повнотекстові і реферативні ресурси таких пільгових проєктів, як AGORA, INTAS, HINARI, EPJAP, OARE, а також бази даних Science Nature, Springer, IAMS LIC, EURAS LIC, провідних бібліотек, наукових установ, патентних відомств, видавництв і інтернет-ЗМІ різних країн, проєкт «Відкритий архів» та ін. А бібліотеки Морського гідрофізичного інституту і Карадазького природного заповідника, завдяки співпраці зі світовою бібліографічною БД у галузі морських і водних наук ASFA, не лише представляють реферати статей вітчизняних науковців у цій базі, а й надають безоплатний доступ вченим своїх установ до усіх повнотекстових БД наукової інформації з морських і водних наук.

Отже, аналіз інформаційно-бібліотечних ресурсів, представлених на сайтах НДУ, виявив їх чисельність і досить широкий спектр: монографії, збірники, матеріали конференцій, наукові звіти, довідкові та навчальні видання, автореферати дисертацій, препринти, статті співробітників, електронні видання, електронні бібліотеки та репозитарії установ*, власностворені бібліографічні і повнотекстові БД тощо. Однак, різноманітність підходів до подання, хронологічних меж, актуальності та доступності для користувачів не дає змоги бібліотекам НДУ кооперувати зусилля з налагодження системи інформаційного забезпечення науки на новому, більш високому рівні.

Тому у найближчій перспективі вважаємо за доцільне:

- організувати систему моніторингу веб-сайтів НДУ з метою глибшого вивчення стану відображення на них бібліотечно-інформаційних ресурсів;
- розробити уніфіковані проєктні рішення представлення в електронному середовищі бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема у визначенні меж загальнодоступного інформаційного забезпечення (рівня розкриття тексту у рівнозначних БД), розширенні пошукових та інформаційних можливостей, створених науковими установами і бібліотеками, електронних архівів та ін;

* Організація репозитаріїв проводиться в рамках міжнародного проєкту «ОДИНИСЕТ».

- виробити типові рішення щодо створення бібліотеками НДУ їх власних веб-сайтів або веб-сторінок на сайтах установ з урахуванням критеріїв, що характеризують їхній контент, зовнішній вигляд і сервісні можливості; підготувати науково-методичні матеріали з цього питання;
- координувати діяльність з Інформаційно-бібліотечною та Науково-видавничою радами НАН України;
- націлювати наукові установи і підпорядковані їм бібліотеки на формування корпоративних електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів у межах секцій або відділень НАН України;
- залучати бібліотеки НДУ НАН України до участі у галузевих інформаційних консорціумах, що дасть їм можливість співпрацювати із закордонними організаціями, брати участь у створенні єдиного інформаційного простору, отримувати або надавати доступ до інформаційних ресурсів та ін.

Список використаної літератури

1. Гендина, Н. И. Официальный веб-сайт: проблемы отражения в открытом информационном пространстве основных функций библиотеки как социального института [электронный ресурс] / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, О. И. Алдохина // Шестнадцатая Международная конференция «Крым 2009: Библиотеки и информационные центры в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса». – М.: ГПНТБ, 2009. – URL:http://www.gpntb.ru/win/enter_events/crimea2009/disk/97.pdf. – Название с экрана.
2. Госина, Л. И. Библиотечно-информационные ресурсы на сайтах НИИ РАН [электронный ресурс] / Л. И. Госина // Новые информационные технологии в информационном обеспечении науки: сб. науч. тр. – Электронные данные. – М.: ГПНТБ.– Режим доступа: <http://www.benran.ru>. – Название с экрана.
3. ДСТУ 2874-94. Системи оброблення інформації. Бази даних. Терміни і визначення. – Чинний з 01.01.96. – К.: Держстандарт України. – 1996. – 38 с.
4. Інформація про використання передплатених онлайн-науково-інформаційних ресурсів установами НАН України у 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/online-2009/result.html>. – Назва з екрану.
5. Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України в 2008 році: Інформаційно-аналітичний огляд / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; авт.: В. П. Здановська, А. А. Свобода, Н. І. Смаглова, Г. І. Солоіденко; відп. ред. О. В. Воскобойнікова-Гузєва. – К., 2009. – Вип. 14. – 176 с.

Олена Лопата,

молодший наук. співробітник НБУВ

Електронні ресурси: порядок доступу та їх використання читачами наукової бібліотеки

У статті висвітлюється вплив сучасних інформаційних технологій на практичну діяльність бібліотек. Розкривається процес створення сучасного програмного комплексу, який дає змогу інтенсифікувати обслуговування користувачів на основі мережевих технологій та підвищити якість надання послуг. Наголошується на важливості проведення теоретико-прикладних досліджень з використання маркетингу в бібліотеках та вивчення його впливу на розвиток книгозбірень.

Ключові слова: наукові комунікації, сучасні інформаційні технології, електронний журнал, бібліотечний маркетинг, інформаційні потреби.

The paper studies the impact of modern information technologies on library practice. Creation of a modern software system capable of improving user service on the basis of network technologies is described. The terms of «library marketing» are defined. The dual and mutually compatible approach is characterized as the main principle of library marketing. The stage of implementing marketing into library practice at the Hall (Sectors) of Periodicals the V. Vernadskyi National Library of Ukraine is specialized. The significance of theoretical and applied studies on using marketing at libraries, and their influence on the libraries functioning is emphasized. The responsibility and role of libraries as social institution acquiring and distributing relevant documents to meet users' information needs are defined.

Keywords: scientific communications, modern information technologies, e-journal, library marketing, information needs.

Людство вступило в ХХІ ст. і водночас у нову цивілізаційну епоху, за якою міцно закріпилася назва – епоха інформації й суспільних знань, ера інформатизації. Однією з основних характеристик інформаційного суспільства, на думку вчених, є цільове й високоефективне застосування інформації, особливо її найбільш високоорганізованої форми – наукового знання. Фахівці констатують, що нинішнє покоління є свідком чергової суспільної революції, яка за своєю значущістю не поступається промисловій революції першої половини ХХ ст. Суть процесів, що відбуваються, полягає в тому, що на нинішній стадії технологічного розвитку людства фундаменти більшості видів діяльності становлять об'єднані воедино комп'ютерні та міжкомунікаційні технології. Причому, вже сьогодні можна стверджувати, що рівень інформатизації суспільства визначається не стільки кількістю інформації, скільки рівнем ефективності її використання, що, у свою чергу, зумовлюється якістю управління інформаційними системами.

Важливим джерелом пошуку та налагодження міжнародних контактів, оперативним засобом розповсюдження новітньої суспільної інформації в усій новочасній історії людства є науковий часопис. Саме він є сьогодні досить зручним місцем для опублікування особистих і колегіальних ідей, гіпотез, задумів, для критичного розгляду нових теорій та кон-

цепцій. Саме журнальні видання нині вважаються провідною ланкою у налагодженні наукових комунікацій, у той час як монографії, огляди, реферати, бібліографічні повідомлення, а наразі й сучасні бази даних – відіграють лише допоміжну роль.

Останніми десятиліттями увага фахівців усього світу прикута до унікального явища – нової форми періодичного видання – електронного часопису. Стрімкий розвиток мережевих видань (від 27 назв у 1991 р. до понад 45 тисяч на сьогодні), безумовні переваги електронних публікацій спричинили перехід від журнально-орієнтованої моделі розповсюдження наукової інформації до моделі статейноорієнтованого ресурсу, що забезпечує безкоштовний доступ читачів до якісної, відрецензованої наукової літератури у мережі Інтернет із правом читати, копіювати, поширювати, роздруковувати та посилатися на повнотекстові бази даних. Щоб зробити добір і використання таких ресурсів більш дійовим та результативним, необхідно розуміти, хто ними користується й для чого. Необхідно чітко знати, яку інформацію (за змістом), кому (якій категорії користувачів), коли (до якого часу, на якому етапі роботи) та в якій формі потрібно надати, щоб споживач мав змогу нею найбільш продуктивно скористатися.

Питання підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів нерозривно пов'язане з

дослідженням тих можливостей, які надає електронна продукція, а також з більш інтенсивним залученням її потенціалу, з огляду на розширення комп'ютерної мережі та мережі Інтернет.

Бібліотечно-інформаційне обслуговування, як і більшість інших напрямів діяльності книгозбірень, зазнало істотних впливів новітніх технологій. Нині воно інтенсивно видозмінюється на засадах останніх. У книгозбірнях створюються й застосовуються локальні та сітьові електронні ресурси, фонди поповнюються новітніми носіями інформації, відбувається освоєння пропозицій Інтернету, розвиваються мережеві бібліотеки. У зв'язку з цим дедалі частіше виникає полеміка щодо ролі наукової бібліотеки в інформаційному майбутньому. На думку професора Я. Л. Шрайберга, однією з основних тенденцій сучасної бібліотечно-інформаційної інфраструктури є перебудова концепції книгозбірні як системи та суспільного інституту. Учений стверджує, що зміни в бібліотеках пов'язані, головним чином, із двома видами трансформації:

- трансформацією типу й складу фондів;
- трансформацією процесів і технологій обслуговування.

Визначальним компонентом розвитку бібліотечно-інформаційної інфраструктури стає поповнення книгозбірень електронними ресурсами, мережевими технологіями та сітьовими методами доставки документів [15, 1].

Нині більшість книгозбірень застосовує комплексне обслуговування читачів: за допомогою традиційних друкованих та новітніх електронних документів із застосуванням як автоматизованого пошуку, так і карткових каталогів, довідково-пошукового апарата бібліотеки, а також віддалених електронних ресурсів. Важливим критерієм оцінки кожного з перерахованих інформаційних джерел є його необхідність і результативність. Більшість фахівців вважає, що роль бібліотек в інформаційному суспільстві саме і полягає у фільтрації, оцінці, переробці та приведенні в зручний для користувачів стан інформаційних ресурсів, відібраних із різних джерел [7, с. 39]. Книгозбірні усього світу, що перебувають нині на перехідному етапі, поповнюють фонди колекцією друкованих періодичних видань, і водночас організують доступ до їх електронних версій, як і до електронних ресурсів узагалі (е-книг, е-бібліотек, е-журналів, баз даних тощо).

Особливо складним є перехідний період для національних бібліотек, які покликані: забезпечувати науковим інформуванням усю академічну спільноту, налаштовувати відповідний кваліфікований оперативний сервіс доступу до електронних ресурсів для усіх своїх користувачів та надавати максимально не-

обхідну допомогу в пошуку кожному фаховому споживачеві інформації. Провідне місце в цьому процесі належить Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Підвищений інтерес громадськості до НБУВ, її високий рейтинг серед бібліотечно-інформаційних закладів України стимулює пошук найефективніших та найбільш гармонійних умов використання традиційних та електронних ресурсів, створення злагодженого, максимально комфортного, стосовно читачів, інформаційного середовища.

У головній книгозбірні України проводиться як традиційне бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів періодичними виданнями, так із використанням мережевих електронних ресурсів, де, поряд із внутрішніми, застосовуються зовнішні інформаційні системи (електронні журнали та бази даних). У Бібліотеці таку роботу забезпечують декілька підрозділів, але основне навантаження лягає на зали періодичних видань відділу обслуговування літературою гуманітарного профілю Інституту бібліотекознавства НБУВ. Сьогодні фонд залів нараховує понад 75 тисяч примірників журнальних видань, що надійшли до Бібліотеки за останні три роки. До структури обслуговування користувачів журнальними виданнями входять два спеціалізованих читальних зали:

- видань України, Росії, Білорусі та інших країн ближнього зарубіжжя;
- іноземних періодичних видань та видань країн Балтії.

Саме тут акумулюються масиви новітніх інформаційних ресурсів, сучасні технології поєднуються з традиційними методами бібліотечної діяльності – упродовж останніх 14 років у залах здійснюються роботи з автоматизації бібліотечно-інформаційних послуг та впроваджується сервісне обслуговування читачів із використанням новітніх інформаційних технологій [3, 4].

У зазначений період назва підрозділу та його структура лишилися незмінними, проте виникли нові напрями функціонування:

по-перше, забезпечення користувачів фондом мережевих документів та базами даних електронної бібліотеки;

по-друге, організація фонду та використання готових документів, баз даних на носіях CD-ROM;

по-третє, впровадження та застосування ресурсів мережі Інтернет для доступу до віддалених інформаційних систем.

по-четверте, формування власних інформаційних баз.

Вироблено механізм обслуговування електронними інформаційними ресурсами в залах періодичних видань, який передбачає:

- попередню та кінцеву реєстрацію користувачів;
- надання електронного доступу в порядку загальної черги;
- встановлення службового пароля для запобігання несанкціонованого користування;
- обмеження терміну тривалості роботи (одного сеансу: як з інформаційними ресурсами Бібліотеки, так із передплаченими онлайнними ресурсами – до 1 год безкоштовно).

Головна умова роботи з електронними інформаційними ресурсами для користувачів – хоча б елементарне володіння навичками поведінки з комп'ютерною технікою. Передбачається самостійне користування читачами бібліотеки електронними виданнями та базами даних, тому в залі постійно чергує консультант, який, при потребі, своєчасно і на належному професійному рівні може надати консультативну допомогу.

Різноманітність електронних документів, що надаються читачам залів періодичних видань, можна зобразити структурно – це фонд документів на оптичних компакт-дисках; фонд мережевих документів електронної бібліотеки; фонд мережевих електронних документів віддаленого доступу; архівний фонд електронних документів. Варто підкреслити, що за своїм змістом, спрямованістю, обсягом, структурою, формою, ступенем науковості й інформативності електронна продукція досить різноманітна. Кожен тип електронного інформаційного ресурсу надає певні можливості, і водночас вимагає розроблення особливих специфічних методів та прийомів поведінки з ними.

Досвід роботи залів періодичних видань НБУВ свідчить, що організація електронного забезпечення в бібліотеці передбачає наявність: навчально-методичного контенту та необхідних дидактичних засобів в електронному вигляді; підготовленого відповідним чином та мотивованого бібліотечно-організаційного та адміністративно-управлінського апарату; програмного інформаційно-освітнього середовища; відповідної матеріально-технічної бази; читацького контингенту; налагодженої системи оцінки відповідності електронного забезпечення інформаційним запитам користувачів. З'ясування потреб різних груп читачів та аналіз ресурсних можливостей є першими кроками в розробленні системи якісного інформаційного обслуговування.

Необхідно зазначити, що з кінця 90-х рр. у залах періодичних видань НБУВ проводяться різні моніторингові та наукометричні дослідження із застосуванням інформаційних ресурсів. Їх результати, розгляд та аналіз читацької поведінки користувачів електронних інформаційних ресурсів довели необ-

хідність: застосування програмно-цільового підходу до виробництва та збуту бібліотечних послуг; проведення прикладних досліджень з вивчення читачьких запитів користувачів електронних ресурсів; організації системи бібліотечно-інформаційних послуг на замовлення споживачів інформації згідно з основними принципами маркетингу.

Узагальнююче визначення поняття «бібліотечно-маркетингу» можна звести до такої дефініції: бібліотечний маркетинг – це динамічна система господарської діяльності, у ході якої бібліотека, з огляду на наявні та можливі потреби, запити користувачів, пристосовується до цих потреб, запитів і впливає на ринковий попит, орієнтуючи читачів на бібліотечні продукти й послуги, що надаються користувачам. З одного боку, це ретельне й усебічне вивчення потреб, запитів, інтересів читачів, орієнтація на надання послуг відповідно до вимог споживачів інформації, адресність обслуговування; а з другого – активний вплив на використання послуг, на існуючий попит, формування читацьких запитів. Організація і управління бібліотечними послугами також неможливі без вивчення характеру, масштабів читацьких потреб, орієнтації на їх найповніше задоволення.

Виходячи з вищенаведеного, основними складниками маркетингового дослідження визначаємо такі:

- з'ясування потреб;
- аналіз завдань;
- оцінка ресурсів;
- моделювання читацької поведінки;
- передбачення споживчих запитів;
- удосконалення обслуговування.

Першорядними завданнями щодо орієнтації на користувача, з урахуванням зазначеного вище, можна вважати такі:

- вивчення запитів, тобто дослідження інформаційних потреб та встановлення послуг, яким користувачі віддають перевагу;
- формування попиту або його розвиток, при пасивності читачів та епізодичності використання послуг;
- встановлення чисельності і складу груп читачів, яким необхідні дані бібліотечні послуги;
- оцінка якості власної роботи на основі аналізу запитів користувачів та інтенсивності попиту;
- регулювання, а при потребі, швидка зміна номенклатури й змісту послуг.

Практика засвідчує: кількість читачів НБУВ, що звертаються до електронних інформаційних ресурсів, постійно зростає. При цьому збільшується число користувачів, які працюють із пошуковими системами в Бібліотеці і на відстані, адже значна части-

на мережевої інформації доступна в онлайн-режимі та через Інтернет. Враховуючи це, для вдосконалення обслуговування надзвичайно важливо постійно вивчати думку користувачів стосовно електронних ресурсів НБУВ як інформаційної, пошукової системи так і про те, наскільки робота з ними задовольняє читацькі потреби.

З метою піднесення рівня сучасного бібліотечно-інформаційного сервісу та виявлення шляхів подальшого вдосконалення інформаційного забезпечення різних категорій споживачів електронної наукової інформації у 2007–2008 рр. проводилося анкетування користувачів мережевих ресурсів залів періодичних видань НБУВ. Було поширено 360 анкет (середня кількість відвідувань у вихідні дні осінне-зимового періоду), після опрацювання яких – 354 визнані придатними для розгляду й узагальнень. Мета дослідження – з'ясувати читацьку оцінку пошукових та інформаційних характеристик електронних ресурсів залів періодичних видань НБУВ.

Для цього потрібно було вирішити такі основні завдання:

- визначити пріоритети споживачів в обранні пошукових джерел;
- отримати дані про зрозумілість і доступність електронних ресурсів для проведення самостійного пошуку;
- з'ясувати головні труднощі в роботі користувачів;
- вивчити думку читачів про особливості пошуку документів;
- одержати основні характеристики постійної аудиторії користувачів електронних ресурсів.

Анкета складалась із запитань, рознесених по кількох блоках:

- відомості про респондента (вік, володіння комп'ютером, знання іноземних мов, частота звернень);
- пошук і джерела інформації (пошук документів на іноземних мовах; пошукові поля, яким надають перевагу користувачі; поля, пошук за якими найбільш успішний; основні інформаційні джерела; показники неефективного пошуку);
- причини неефективного пошуку (труднощі, що виникають у роботі, зрозумілість пошукових систем для читачів, дії користувачів у разі негативного результату пошуку);
- розгляд пропозицій користувачів з вдосконалення пошукової системи НБУВ.

Узагальнення отриманих показників дало змогу зробити низку висновків, які з різним ступенем деталізації, викладено нижче.

Аналіз респондентів за віком показав, що основну (70,8 %) групу користувачів електронних ресур-

сів залів періодичних видань НБУВ становлять молоді люди до 25 років, 19,5 % читачів належать до вікової категорії 25–45 років, 7,0 % – 35–55 років, 2,7 % – більше 55 років. В анкетуванні не взяв участь жоден респондент старший 65 років. Істотних розходжень у володінні респондентами методами та прийомами поводження з комп'ютерною технікою, залежно від віку, не виявлено.

У результаті анкетування також з'ясувалося, що серед постійних користувачів залів періодичних видань НБУВ практично немає відвідувачів, які б не орієнтувалися в роботі програмно-технічних засобів. Більшість респондентів (60,2 %) володіють ПК досить добре, 38,0 % – як користувач і тільки 1,8 % читачів (за наслідками анкетування) потребували допомоги консультанта.

За результатами опитування, наукові працівники, фахівці досить часто змушені звертатися до чергових бібліотекарів-консультантів. Натомість студенти, маючи значно нижчий рівень бібліографічної обізнаності, розраховують на свою власну орієнтованість у роботі з комп'ютерною технікою.

Більшість респондентів (майже 85,0 %), володіють іноземними мовами, з них 14,0 % – двома. Найбільш часто в анкеті підтверджувалось знання англійської мови (72,5 %), потім німецької (10,9 %) та французької (2,9 %). Інші зарубіжні мови (крім російської) відзначали 13,7 % респондентів. Зовсім не володіють іноземними мовами (крім російської) близько 15,0 % користувачів.

Знання читачами іноземних мов цікавило нас, передусім, у зв'язку з четвертим питанням анкети: «Чи здійснюєте Ви пошук документів на іноземних мовах (крім російської)?». Результати дослідження показали, що з числа респондентів, які володіють іноземними мовами, 79,0 % здійснюють пошук у зарубіжних інформаційних системах. Частина користувачів (21,0 %) взагалі не використовує іноземні мови при роботі з електронними ресурсами. Читачам також було запропоновано висловити свою думку про те, на якій мові їм зручніше вести пошук. Виявилось, що користувачі зацікавлені в електронних журналах та базах даних на українській, російській, англійській мовах практично рівною мірою (відповідно 33,0 %, 31,1 % та 29,2 %). Лише 3,5 % респондентів хотіли б здійснювати тематичний пошук на німецькій мові, 3,1 % – на інших мовах.

Блок питань анкети про можливість й ефективність пошуку складався із трьох позицій: пошукові системи, яким надають перевагу користувачі під час роботи з електронними інформаційними ресурсами; поля, розшук за якими читачі вважають найбільш успішним; як часто пошук виявляється неефективним.

За результатами анкетування, основним мотивом читачьких звернень до електронних ресурсів є необхідність інформаційного пошуку в міжнародній комп'ютерній мережі (Інтернет) – 40,7 %. Активно застосовується і власна інформаційна продукція НБУВ – БД періодичних видань – 28,9 % від загальної кількості читачьких запитів. Чимало респондентів користується такою послугою, як доступ до наукової бібліотеки на платформі Science Direct – 16,5 %. Бази даних EBSCO Publishing становлять 5,7 % від сукупного числа звернень користувачів до мережевих інформаційних ресурсів, реферативна база даних Scopus – 3,0 %, інші електронні продукти – 5,2 %.

Оцінюючи одержані показники, можна зробити висновок, що пріоритетними, на думку користувачів, є поля: «автор», «назва», «ключові слова». Вони ж є полями, пошук за якими найбільш успішний. Значна кількість респондентів (44,7 %) використовує в своїй роботі й версії журнальних видань на носіях CD-ROM. Анкетування виявило, що користувачі мережевих інформаційних ресурсів на практиці застосовують чотири основних типи пошуку:

- за ключовими словами – 38,3 %;
- за окремими словами з назви – 22,9 %;
- за тематичними розділами – 19,1 %;
- за основною назвою журналу, серії і т. п. – 18,6 %.

Пошук «шляхом вибору першої літери з назви видання» реалізується досить рідко – 1,0 %.

Для оцінки результативності пошуку було задано питання: «Як часто пошук виявляється не ефективним?». Структура оцінки респондентами ефективності пошуку виглядає так: 51,0 % користувачів іноді отримує незадовільний результат; 29,0 % читачів відповіли, що пошук часто буває не продуктивним; 12,0 % – у край рідко; 8,0 % – в основному.

У зв'язку з цим, важливо було проаналізувати причини такої неефективності. Для з'ясування мотивів виникнення труднощів у користувачів під час роботи з використанням інформаційних технологій, а також їхніх дій у випадку невдалого пошуку в анкету були включені питання з виявлення типових проблем, що постають перед читачами під час самостійного добору електронної інформаційної продукції. Відповідаючи на запитання «Із чим Ви пов'язуєте труднощі, що виникають під час роботи на комп'ютері?», більшість респондентів вказали «нестабільність роботи пошукової системи» – 20,5 %. На другому місці відповідь «відсутність знань про стратегії пошуку» – 17,0 %. «Складності пошукової системи» відзначили 13,4 % опитаних і стільки ж засвідчили «невміння скласти запит». Лише 8,9 % респондентів стикалися з труднощами через «брак досвіду роботи на ПК». Відповідь «інші», тобто не

позначені в запропонованих варіантах, дали 26,8 % користувачів. Ніхто з респондентів, на жаль, не вказав, які саме складності виникали. Як бачимо, причину неефективності пошуку документів респонденти пов'язують як зі складністю й нестабільністю роботи системи, так і з власними помилками.

Аналіз відповідей на питання: «Які Ваші дії у випадку відсутності позитивного результату при пошуку?» підтвердив, що в більшості випадків читачі традиційно звертаються до карткового каталогу (31,0 %) та чергового консультанта (30,0 %). Тільки 21,1 % користувачів припиняють пошук чи продовжують працювати самостійно. Інші респонденти (17,8 %) відповіли, що повторюють дії в іншій інформаційній системі чи застосовують метод розширеного пошуку.

Переважає більшість користувачів – майже 86,0 % від числа респондентів – задоволена результатами пошуку в електронних науково-інформаційних ресурсах, що надаються НБУВ.

І, звичайно, нас цікавило те, виданням на яких носіях нині віддають перевагу читачі. Результати анкетування засвідчили, що інформаційним запитам читачів, які взяли участь в опитуванні, найповніше відповідають документи на електронних носіях (50,4 % від числа респондентів). Близько 26,5 % читачів, не применшуючи значення електронних ресурсів, на сьогоднішній день, однак, віддають перевагу комплексному обслуговуванню: друківаними періодичними виданнями та їх електронними версіями. Понад 23,0 % респондентів, разом з тими, хто добре орієнтується в електронних ресурсах та вміє з ними працювати, прагне до роботи з паперовими виданнями.

Для поліпшення якості обслуговування читачів потрібно було з'ясувати вплив використання новітніх інформаційних технологій не тільки на книгозбірню, а й на думку її користувачів стосовно того, як вона має розвиватися. Саме тому в анкеті фігурувало питання щодо визначення новітніх читачьких запитів та пропозицій.

З приводу подальшого поліпшення роботи НБУВ побажання були висловлені в 86 анкетах, в основному, постійними читачами залів періодичних видань. Найбільша кількість пропозицій стосувалася вдосконалення пошукової системи: розширити можливості пошуку в іноземних інформаційних базах (у т. ч. російських); змінити параметри пошуку (гнучкість); додати рубрики; поліпшити сортування результатів. Значну увагу респонденти приділили проблемі вдосконалення читачького інтерфейса. На їх думку, для більш результативного пошуку й опрацювання інформації необхідно покращити допомогу «HELP» та розширити можливості збережен-

ня результатів. У деяких випадках, читачам під час роботи за персональним комп'ютером потрібний традиційний текстовий редактор Word та послуги з роздрукування. Науковці – користувачі електронних інформаційних ресурсів потребують добору веб-посилань із певної теми та можливостей здійснювати пошук за цитуванням (не тільки на основі платформи Science Direct). Але, насамперед, читачам потрібна допомога висококваліфікованого бібліотекаря-консультанта з пошуку інформації в іноземних базах даних (окрім російських).

Побажання щодо покращення системи обслуговування та розширення номенклатури бібліотечних послуг також були детально розглянуті і проаналізовані. Узагальнюючі читацькі пропозиції наводимо нижче:

- розширення комплектування фондів НБУВ сучасною іноземною літературою, документами на електронних носіях (насамперед періодичними виданнями), усіма вітчизняними журнальними виданнями та виданнями країн ближнього зарубіжжя (передусім російськими);
- переклад іноземних журнальних публікацій;
- комп'ютерний набір та друкування наукових текстів;
- абонементне обслуговування усіх категорій користувачів бібліотеки (у т. ч. на платній основі);

Читачами було внесено чимало побажань щодо покращення умов праці в НБУВ (освітлення, температурний режим та ін.).

Висловлені користувачами НБУВ зауваження та пропозиції, будуть, по можливості, максимально враховані у процесі удосконалення роботи залів періодичних видань, реорганізації системи обслуговування, комплектування фондів. Реалізація багатьох доречних та своєчасних пропозицій читачів великою мірою залежатиме від рівня фінансування НБУВ.

Проведене дослідження підтвердило – порядок забезпечення користувачів електронними журнальними публікаціями та існуюча система бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ у цілому відповідають потребам читачів. Напрями розвитку електронних ресурсів, запропоновані користувачами, багато в чому узгоджуються зі шляхами вдосконалення бібліотечно-інформаційних систем, визначеними Національною бібліотекою України. Насамперед, це – збільшення кількості автоматизованих робочих місць; поглиблення хронологічних рамок; розширення пошукових можливостей програмного забезпечення, тобто створення засобів пошуку за такими елементами, як місце видання, відомості про відповідальність, рубрика, установа, ISSN, видавництво, додаток, рік, номери.

Аналіз результатів анкетування дав змогу зробити низку висновків, а також внести пропозиції щодо оптимізації системи інформаційно-бібліотечних послуг:

- сьогодні документне забезпечення перебуває на новому, більш високому, рівні. Крім обслуговування традиційними засобами й організації роботи з внутрішніми інформаційними ресурсами, читачам Бібліотеки надається доступ online та можливість використання зовнішніх інформаційних систем. Важливо, що науковців приваблює оперативність надходження електронних версій журнальних публікацій та можливість аналітичної роботи з текстом;
- частка постійних користувачів електронних ресурсів становить близько чверті від числа відвідувачів. Споживачі інформації, в основному молоді люди (до 25 років), що вміють працювати з комп'ютерною технікою, програмно-технічними засобами та володіють іноземними мовами (переважно англійською);
- для документного обслуговування першорядне значення (серед електронних інформаційних ресурсів) мають повнотекстові бази даних. І хоча бібліографічні і реферативні БД використовуються читачами в значно менших кількостях ніж повнотекстові, для поліпшення обслуговування не варто зневажати ними в якості допоміжного початкового засобу з подальшим розглядом тексту оригіналу;
- видання на компакт-дисках є невід'ємним складником фондів наукових бібліотек;
- основні пошукові поля, яким надають перевагу користувачі під час роботи з електронними науковими ресурсами – ключові слова, автор, заголовки, предметна рубрика. Важливим тут є і рік видання;
- споживачі електронної наукової інформації фактично у рівних пропорціях застосовують публікації на українській, російській та англійській мовах;
- переважна більшість користувачів (майже 80 %) здійснює пошук документів на іноземних мовах (російська як іноземна не враховувалась);
- досить значна кількість читачів (37,0 % від загального числа респондентів) неодноразово виконувала неефективний пошук. Основні труднощі, що постають під час самостійної роботи користувачів з електронними ресурсами, зумовлені браком чіткої інформації про стратегію й механізм пошуку та нестабільністю програмно-технічного забезпечення;
- обсяг електронних ресурсів та їх діапазон – величезні. Завдання бібліотечних працівників – донести інформацію до користувачів. Зусилля

співробітників НБУВ мають спрямовуватися на наближення електронних ресурсів до читача. Першим кроком може стати виготовлення буклетів із анотованим переліком пошукових систем, баз даних, які пропонує НБУВ, та короткою інструкцією з використання;

- потрібно диференціювати аудиторію за рівнем бібліографічної та комп'ютерної компетенції й організувати навчання, можливо – на платній основі;
- під час обслуговування електронними і традиційними ресурсами важлива координація: досить часто іноземний журнал, відсутній у фонді на паперовій основі, є в електронних базах даних, але користувач навіть не розраховує його знайти. Тому обслуговування читачів друкованими періодичними виданнями та організація доступу до електронних ресурсів мають розроблятися спільно як елементи єдиного процесу інформаційного забезпечення.

Таким чином, у результаті комплексного аналізу використання електронних інформаційних ресурсів, проведеного в рамках бібліотечного маркетингового дослідження серед користувачів залів періодичних видань НБУВ (2007–2008), була одержана важлива інформація, що визначила основні напрями удосконалення системи інформаційно-бібліотечного обслуговування читачів. Спираючись на результати дослідження, можна констатувати високий рівень заінтересованості читачів в електронних науково-інформаційних ресурсах та їх активне входження в систему обслуговування НБУВ. Чимало користувачів Бібліотеки уже не уявляють сучасну книгозбірню без бібліографічних, реферативних і, особливо, повнотекстових баз даних. Поза усяким сумнівом, електронна копія публікації не може цілковито замінити її друкований варіант. Багато характеристик паперового видання, таких як зручність користування й незалежність від технічних засобів, витончена поліграфія, повноцінний кольоровий друк залишаються перевагами саме друкованих видань. Однак, змістовний аспект книги або періодичного видання може бути істотно розширений і збагачений за рахунок додаткових можливостей електронних версій.

Розвиток інформаційної бази вніс зміни в діяльність сучасної книгозбірні, що цілком закономірно. Важливою її функцією стало вирішення фінансових, організаційних та технологічних питань доступу до віддалених інформаційних ресурсів, в основному, закордонних журнальних публікацій, бібліографічних баз даних. Водночас і бібліотечно-інформаційна робота набула нового змісту. Такі форми обслуговування, як оперативне інформування,

вибірне поширення інформації, ретроспективний пошук та інші, почали виконуватися за допомогою мережевих локальних та інтернет-ресурсів, у т. ч. і повнотекстових автентичних баз даних.

Потрібно визнати, що електронні документи, нові інформаційні технології розкривають перед бібліотеками досить гарні перспективи. Проте, й друковані видання, як і раніш, зберігають свою значущість. Практика функціонування залів періодичних видань НБУВ доводить: сьогодні необхідне комплексне обслуговування читачів, гармонійне поєднання традиційних та електронних інформаційних ресурсів у найбільш зручних для читачів пропорціях. Саме це сприятиме найповнішому задоволенню вимог користувачів та формуванню позитивного іміджу Бібліотеки.

Список використаної літератури

1. Земсков, А. И., Шрайберг, Я. А. Электронные библиотеки: учебник для студентов вузов культуры и искусств и др. высших учебных заведений / А. И. Земсков, Я. А. Шрайберг. – М.: Либерия, 2003. – 352 с.
2. Коваль, Т. Читач універсальної бібліотеки в системі бібліотечно-інформаційних послуг / Т. Коваль // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 2. – С. 20–23.
3. Лопата, О. М. Новітні технології в процесі обслуговування читачів залу періодичних видань НБУВ (інновації бібліотечного сервісу) / О. М. Лопата // Наук. пр. НБУВ. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 79–92.
4. Лопата, О. М. Моніторинг інформаційних потреб користувачів БД періодичних видань електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. М. Лопата // Наук. пр. НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 17–26.
5. Котлер, Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга. Отвечает Филип Котлер / Ф. Котлер. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 224 с.
6. Ламбен, Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Пер. с франц. / Ж.-Ж. Ламбен. – СПб.: Наука, 1996.
7. Майстрович, Т. В. Проблемы формирования фонда электронных документов / Т. В. Майстрович // Научные и технические библиотеки. – 2000. – № 10. – С. 37–42.
8. Майстрович, Т. В. Российская Национальная электронная библиотека: задачи и принципы организации / Т. В. Майстрович // Библиотечноеведение. – 2005. – № 3. – С. 44–52.
9. Серова, О. В. Пользователи электронного каталога (итоги исследования РГБ) / Т. В. Серова // Библиотечноеведение. – 2005. – № 3. – С. 44–49.
10. Столяров, Ю. Н., Кушнарченко, Н. Н., Соляник, А. А. Эволюция библиотечного фондоведения / Ю. Н. Столяров, Н. Н. Кушнарченко, А. А. Соляник; под ред. Ю. Н. Столярова. – М.: «Издательство ФАИР», 2007. – 688 с. – (Специальный издательский проект для библиотек).
11. Теплицкая, А. В. Обеспечение читателей электронной информацией / А. В. Теплицкая // Библиография. – 2002. – № 1. – С. 3–8.

12. *Хахалева, Н. И.* Аспект гибридности в формировании системы фондов библиотеки [Текст] / Н. И. Хахалева // Научные и технические библиотеки. – 2004. – № 2. – С. 41–47.

13. *Хахалева, Н. И.* Формирование библиотечного фонда в электронной среде / Н. И. Хахалева // Библиотечное ведение. – 2006. – № 3. – С. 38–41.

14. *Шабурова, Н. Н.* Анализ использования полнотекстовых баз данных в информационно-библиотечном обслуживании научных исследований / Н. Н. Шабурова // Библиосфера. – 2006. – № 2. – С. 7–12.

15. *Шрайберг, Я. Л.* Библиотеки, компьютерные технологии и информационное общество: год прошедший и год грядущий (Пленарный доклад) / Я. Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2003. – № 1. – С. 29–59.

16. *Ярошенко, Т.* Електронні журнали: нові можливості для бібліотек України / Т. Ярошенко // Бібліотечний форум України. – 2004. – № 2 (4). – С. 15–18.

17. *Ярошенко, Т.* На шляху до інформаційного суспільства: електронні ресурси для науки та освіти України / Т. Ярошенко // Бібліотека і книга у контексті часу: збірник наукових статей. – К., 2006. – С. 273–283.

Додаток

АНКЕТА

Шановні читачі! Для підвищення якості й оперативності задоволення інформаційних потреб читачів у залах періодичних видань НБУВ впроваджується обслуговування користувачів електронними інформаційними ресурсами. З метою покращення бібліотечного сервісу та вдосконалення обслуговування користувачів електронними інформаційними продуктами просимо Вас відповісти на такі питання:

1. Ваш вік:

- до 25 років;
- 25–35 років;
- 35–55 років;
- більше 55 років.

2. Наскільки добре Ви володієте ПК:

- володію досить добре;
- як користувач;
- необхідна допомога консультантів;
- не маю навичок роботи з комп'ютером.

3. Якими іноземними мовами (крім російської) Ви володієте:

- англійською;
- німецькою;
- французькою;
- іншими.

4. Чи здійснюєте Ви пошук документів на іноземних мовах (крім російської):

- так;
- ні.

5. Пошук на якій мові Ви здійснюєте:

- українській;
- англійській;
- російській;
- німецькій;
- іншими.

6. В своїй роботі Ви використовуєте:

- Science Direct;
- БД періодичних видань НБУВ;
- Ebsco;
- Internet;
- Scopus;
- Інше.

7. Якому типу пошуку Ви надасте перевагу в своїй роботі:

- за основною назвою журналу, серії і т.п.;
- за окремими словами з назви;
- за ключовими словами;
- за тематичними розділами;
- шляхом вибору першої літери з назви видання.

8. Як часто пошук виявляється не ефективним:

- вкрай рідко;
- часто;
- іноді;
- в основному.

9. Чи використовуєте Ви в своїй роботі видання на носіях CD-ROM:

- так;
- ні.

10. Виданням на яких носіях Ви віддасте перевагу в своїй роботі:

- паперових;
- електронних;
- байдуже.

11. З чим Ви пов'яжете труднощі, що виникають під час роботи на комп'ютері:

- брак досвіду роботи на ПК;
- складності пошукової системи;
- відсутність знань про стратегію пошуку;
- нестабільність роботи пошукової системи;
- невміння скласти запит;
- інше.

12. Які Ваші дії у випадку відсутності позитивного результату під час пошуку:

- звертаюсь до чергового консультанта;
- звертаюсь до карткового каталогу;
- припиняю пошук;
- інше.

13. Чи задоволені Ви результатами пошуку:

- так
- ні

14. Ваші побажання та пропозиції:

Надія Стрішенець,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

Каталог у епоху Google та Amazon

У статті розглядається обсяг та зміст поняття «каталог» у американському бібліотекознавстві, його види та особливості функціонування у сучасних умовах.

Ключові слова: каталог, словниковий каталог, систематичний каталог, бібліотечна справа у США.

In the focus of this paper is the concept of catalog, its scope and content in American LIS. Catalog kinds and features are examined as well.

Keywords: catalog, dictionary catalog, classified catalog, librarianship in the USA.

Складником такого поширеного в американській бібліотечно-інформаційній галузі поняття, як організація інформації, є каталогізація. Остання належить до одного з найстаріших видів діяльності з організації інформації у бібліотеках. Результат цієї діяльності – каталог – налічує понад два тисячоліття, якщо брати за початок відліку Александрійську бібліотеку у Єгипті. Нині він зазнає глибоких змін, зумовлених, насамперед, появою таких потужних конкурентів, як пошукові системи Інтернет, найвідомішою з яких є американський Google, та онлайніві книгарні, що пропонують свої бібліографічні описи. Найбільша з них – Amazon, що отримала свою назву від однієї з найбільших річок світу і має свій осередок у США. Вона окрім опису надає зображення обкладинки видання, видавничі рецензії, читацькі відгуки, рекомендує іншу літературу з обраної тематики, тобто пропонує додаткову, з елементами інтерактивності, інформацію, яка відсутня у бібліотечному каталозі.

Що характерно, змінюється сама природа каталогу, адже з'явилися не просто нові види видань, що підлягають опису та організації, а й нові носії, нове середовище, у якому вони діють. Онлайніві каталог, що виник на основі свого попередника – карткового каталогу, перебуває на стадії переходу у нову якість. Саме тому важливим є переосмислення поняття «каталог» на новому щаблі його розвитку, зіставлення його змісту в українському бібліотекознавстві з тим, як його витлумачують найновіші західні, зокрема, американські джерела.

Бібліотечний каталог тривалий час був наріжним каменем, закладеним в основу місії бібліотеки, що економив час читачів та сприяв розвитку знання, безпосередньо пов'язуючи їх з інформацією. Саме він, а не Google чи інший популярний пошуковий

сервіс, ставав першим у наданні доступу до інформації впродовж століть, наголошується у звіті «Природа каталогу, що змінюється, та його інтеграція з іншими пошуковими засобами», підготовленому на замовлення Бібліотеки Конгресу бібліотекарем Корнельського університету Карен Келхоун (Karen Calhoun) [8, р. 7].

Термін каталог – catalog(ue) [1, с. 66] потрапив до англійської мови через французьку і походить від гр. katalogos – список, перелік. Він є надзвичайно показовим прикладом інтернаціоналізмів у бібліотечно-інформаційній термінології (БІТ). Перелік мов, у яких термін каталог збігається за значенням, аналогічний чи дуже схожий за звучанням, є досить довгим: catalog(ue) (англ.), каталог (укр., біл., болг., рос., серб.), catalogue (фр.), Katalog (нім.), katalog (польс., чес.), catblogo (ісп.), catalogo (іт.), catalogus (гол.), kataloog (ест.) і т. д. Іншою особливістю цього терміна є відмінність його американського орфографічного варіанта, що завжди тяжіє до лаконізму, від британського: catalog і catalogue.

Сучасне вербальне представлення поняття каталог у англійській мові характеризується наявністю й інших термінів, поява яких зумовлена розвитком електронних технологій. Насамперед це OPAC – аббревіатура від online public access catalog – онлайніві загальнодоступний каталог [1, с. 326, 212]. Саме цю аббревіатуру, як основний термін на позначення сучасного онлайніві каталогу, пропонують «Тезаурус інформаційної науки, технології та бібліотечної справи» Американського товариства інформацієзнавства та інформаційної технології [7, р. 97], «Словник з бібліотекознавства та інформацієзнавства» Д. Рейтц (J. Reitz) [29, р. 501] та інші джерела.

Ще одне термінологічне вираження поняття каталог пов'язане з тим, що онлайніві каталоги відно-

сяться до інформаційно-пошукових баз даних (information retrieval databases), для означення яких раніше традиційно вживали термін бібліографічні бази даних [5, р. 477]. Тому узагальнюючим терміном для означення сучасного каталогу служить також термін «база даних» (database) [1, р. 102]. Так, на сторінці бібліотеки (Estelle M. Black Library) Рок Веллі коледжу (штат Іллінойс) над полями для пошуку в електронному каталозі використовується назва «База даних» (Database: Estelle M. Black Library) [42]. На форумі американських каталогізаторів AUTOCAT також можна зустріти пропозиції називати бібліотечний каталог «базою даних» («I am advocating that we not call the library's OPAC a catalog but instead the Library's Database»). Їх вносить Л. Дункан (Lucy E. Duncan), професор з Сан-Антоніо (штат Техас).

Каталог називають також «відмінним прикладом метаданих» [10, р. 290], «найпростішим прикладом метаданих» [9, р. 23]. Деякі дослідники вказують на те, що є сенс прирівнювати створення метаданих до каталогізації, адже воно має таку саму кінцеву мету – виробити набір структурованих описових даних, що забезпечать пошук об'єкта та інші бажані функції [16, р. 1877]. Отже, вербальним вираженням поняття каталог у сучасній американській бібліотечно-інформаційній термінології поряд зі звичним терміном каталог (catalog) слугує OPAC, база даних (database) і навіть метадані (metadata) [1, с. 196], термін, що набув популярності останнім часом, і про який ми докладно поговоримо окремо.

Поняття недарма називають «клеєм», що тримає наш розумовий світ укупі [26, р. 1]. У ході історичного розвитку змістовне наповнення поняття «каталог», «каталогізація» змінювалося. Очевидно, його тлумачення американськими дослідниками, відомими фахівцями у галузі каталогізації, Чарльзом Кеттером, Сеймором Любецьким, Богданом Винаром, Майклом Горманом, авторами Англо-американських правил каталогізації («Anglo-American Cataloging rules», AACR) та розробниками Функціональних вимог до бібліографічних записів (Functional Requirements for Bibliographic Records, FRBR) і нового стандарту опису «Опис та доступ ресурсу» («Resource description and access», RDA) будуть різнитися. Його розуміння неоднакове й серед тих, хто ним оперує. Тут даються взнаки засвоєна система знань, досвід, бібліотечно-інформаційна культура. Свої, ще інші, уявлення про нього, мають і читачі. Такий соціокогнітивний підхід до вивчення понять заслуговує на увагу, хоча використовується він мало. Нас поняття каталог цікавить передусім як складник сучасного бібліотекознавства, зокрема, такого розвинутого як американське, його обсяг та зміст, з

точки зору історичної перспективи, умов розвитку та рівня фахового знання у цій країні.

Один з перших ґрунтовних оглядів історії каталогів від античності до сучасності у американській фаховій літературі зробила Рут Строут ще у середині 1950-х рр. [31]. Історія розвитку сучасного розуміння поняття каталог у американському бібліотекознавстві налічує понад сотню років. Першим достатньо повно і послідовно визначив мету та призначення бібліотечного каталогу Чарльз Кеттер у своїх «Правилах для словникового каталогу» 1904 р. [12]. За Кеттером, каталог 1) має надати змогу знайти книгу, якщо відомі автор, назва чи тема; 2) показати, що має бібліотека з видань даного автора, з даного предмета, даного виду літератури; 3) допомогти вибрати певне видання книги (бібліографічно) чи книгу певного характеру (літературного чи тематичного) [12, р. 12]. Наприкінці XIX ст. американський каталог структурно був вже добре вибудований: основний опис, наявність додаткових описів, предметні рубрики тощо. Сформульовані видатним бібліотекарем цілі каталогу, довго залишалися незмінними.

І лише у 1960 р. вони були модифіковані, зокрема, і завдяки зусиллям тодішнього співробітника Бібліотеки Конгресу Сеймора Любецького (Seymour Lubetzky). На початку 1950-х рр., після виходу у 1949 р. Правил каталогізації, що були піддані критиці [3], йому доручили підготувати аналіз чинних правил і принципів каталогізації. Результати дослідження вченого з'явилися друком у 1953 р. [22]. У ньому автор виділив таке важливе нині, у світлі Функціональних вимог до бібліографічних записів, поняття, як твір (work). Рекомендації С. Любецького знайшли відображення у «Паризьких принципах» описової каталогізації, прийняті на відомій Міжнародній конференції з каталогізації, організованій Міжнародним комітетом експертів з каталогізації у 1961 р. у Парижі. Таким чином, змінені, за участю американських фахівців, цілі та призначення каталогу були прийняті як міжнародні, згодом вони стали відомими у світі як Паризькі принципи [32, р. 59].

Постать Любецького цікава ще й тим, що він доводиться нам майже земляком. Народився Сеймор (Шмар'яху, англ. Shmaryahu) 28 квітня 1898 р. у с. Зельва сучасної Гродненської області Білорусі. У 1927 р. емігрував до США. Вивчав бібліотечну справу в Каліфорнійському університеті. У 1943 р. був прийнятий на тимчасову роботу до Бібліотеки Конгресу для опису нових надходжень, що накопичилися неопрацьованими. Тимчасова робота стала постійною. Помер С. Любецький порівняно недавно – 5 квітня 2003 р., у дуже поважному віці, не доживши три тижні до свого 105-річчя [30].

Пізніше, як зазначає Джоан Рейц у своєму «Словнику з бібліотекознавства та інформаєзнавства», цілі каталогу, сформульовані Ч. Кеттером, модифікував Богдан Винар у книзі «Вступ до каталогізації та класифікації» («Introduction to Cataloging and Classification») [41]. Він запропонував читачеві різні підходи чи точки доступу до інформації, що зберігається у фондах [29, р. 121].

Згадана монографія Б. Винара, українця за походженням (народився у Львові 7 вересня 1926 р., там таки одержав початкову та гімназійну освіту), витримала багато видань у США і була оцінена фахівцями як певний етап у розвитку поняття «каталогу». До речі, дев'яте її видання було підготовлено вже іншою людиною – відомим бібліотекознавцем Арлен Тейлор (A. Taylor) – і називалося «Винарів вступ до каталогізації та класифікації» [36]. У 2006 р. з'явилося десяте видання, але вже без зазначення прізвища Винара [33].

Відзначимо, що Б. Винар також займався бібліографуванням літератури про Україну. У 1990 р. він видав обсяговий бібліографічний покажчик англomовних публікацій «Україна», а у 2000-му вийшов його покажчик англomовних публікацій за десять років (1989–1999) під назвою «Незалежна Україна» [40]. Крім того, Богдан Винар немало доклався до розбудови відомого американського фахового видавництва «Libraries Unlimited» («Бібліотеки без меж»), заснувавши при ньому окремих відділ «Українське академічне видавництво» (Ukrainian Academic Press), в якому побачили світ понад півтора десятка англomовних видань з різних аспектів українознавства, включаючи фундаментальну «Історію української літератури» Дм. Чижевського [38].

Протягом 1990-х рр. принципи каталогізації знову були перероблені й оновлені. Цього разу під егідою ІФЛА і з врахуванням не лише різноманітності інформаційних ресурсів, раціоналізації поточної бібліографічної практики, а й наявності електронних ресурсів та електронної каталогізації. У 1998 р. робоча група ІФЛА виробила «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» [15]. З появою останніх каталогізаційна термінологія збагатилася цілою групою нових термінів, а усталені поняття набули нових рис та властивостей.

Отже, враховуючи наведену ретроспективу, а також залучаючи не лише довідкові, а й найновіші наукові публікації та документи, на зразок звітів, розглянемо, який же зміст вкладають у поняття каталог* сучасні американські бібліотекознавці.

Звернемося до основних визначень поняття ката-

лог. Так, словник Американської бібліотечної асоціації (АБА) «The ALA Glossary of Library and Information Science» наводить дефініцію з «Англо-американських правил каталогізації», чинних на момент видання Словника у 1983 р. Тому подаємо її у порівнянні з визначенням, запропонованим у останній редакції цих Правил, яка з'явилася 2005 р. Спочатку перше, 1983 р.: «Каталог (Catalog) – це послідовність бібліографічних записів, створених відповідно до спеціальних й уніфікованих принципів побудови під контролем авторитетного файлу, які описують матеріали, що містяться у зібранні, бібліотеці чи групі бібліотек. У ширшому сенсі – перелік матеріалів, підготовлених для спеціальної мети, наприклад, каталог виставки, торговий каталог» [37, р. 37].

Переглянуто (2002 р.) й оновлене (2005-го) видання «Англо-американських правил каталогізації» подає таке визначення каталогу: «Перелік бібліотечних матеріалів, що містяться у зібранні, бібліотеці чи групі бібліотек, упорядкований відповідно до визначеного плану. У ширшому сенсі – перелік матеріалів, підготовлених для спеціальної мети (наприклад, каталог виставки, торговий каталог)» [6].

Принципових відмінностей ніби немає. В обох превалює традиційний підхід, що ґрунтується на реєстраційній функції каталогу, і виділяється суттєва ознака – бути переліком матеріалів бібліотеки чи групи бібліотек. Однак визначення 1983 р. видається повнішим і фаховішим. За ним, каталог – не звичайний перелік бібліотечних матеріалів, а послідовність бібліографічних записів, які не просто упорядковані відповідно до певного плану, а з урахуванням «спеціальних й уніфікованих принципів побудови, під контролем авторитетного файлу». Але у обох каталог – це повний перелік певного бібліотечного фонду, який дає змогу виявити, що має бібліотека з даного предмета, теми, автора тощо.

Дещо відрізняється від традиційного – визначення, запропоноване відомим американським фахівцем Елейн Свеноніус (Elaine Svenonius) у «Міжнародній енциклопедії з інформаєзнавства та бібліотекознавства»: «каталог – це перелік, окремі записи якого ідентифікують, описують і пов'язують інформаційні ресурси, далі названі документами» [32, р. 59]. Серед визначальних характеристик каталогу виділена його здатність «пов'язувати» між собою інформаційні ресурси. Саме вона покладена в основу Функціональних вимог до бібліографічних записів, про які йшлося вище.

«Енциклопедія з інформаєзнавства та бібліотекознавства», видана у 2003 р. у Нью-Йорку, обмежується дуже лаконічною дефініцією: бібліотечний

* Похідне від нього поняття каталогізація розглядатиметься у наступній публікації.

каталог «зазвичай визначається як перелік книг, що містяться у певній бібліотеці та є переважно вичерпним, аніж вибіркоvim» [17, р. 431].

Автори монографії «Організація інформації», серед яких і згадувана вже А. Тейлор, визначають каталог як «пошуковий засіб, що надає доступ до окремих одиниць зібрань інформаційних ресурсів (наприклад, фізичних об'єктів, таких як книги, відео та компакт-диски у бібліотеках; мистецькі твори у художньому музеї; веб-сторінки в Інтернеті тощо)» [34, р. 447]. Наголошується, таким чином, на евристичних, пошукових характеристиках каталогу та доступі, про який йдеться і у наступному визначенні.

Але спочатку зауважимо, що властивість бібліотечного каталогу бути засобом пошуку інформаційного ресурсу за допомогою різних пошукових ключів (автор, назва, предметна рубрика тощо) споріднює його з бібліографічним посібником. При цьому, головна відмінність між ними та, що каталог подає записи фонду певної бібліотеки чи групи бібліотек, а бібліографія подає записи видань, не обмежених певною бібліотекою, а з певної теми, певного автора чи видавця, видані в певній країні тощо [9, р. 12].

Отже, за Словником Д. Рейтц, каталог – це «вичерпний перелік книг, періодики, карт та інших матеріалів даного фонду (зібрання), розміщений у систематичній послідовності для полегшення пошуку (зазвичай в алфавіті авторів, назв та/або предметних рубрик)». У більшості сучасних бібліотек картковий каталог конвертовано у машинозчитувані бібліографічні записи і виставлено в онлайнвий доступ. Мета бібліотечного каталогу, сформульована Ч. Кеттером у «Правилах для словникового каталогу» (1904) і модифікована пізніше Б. Винаром у «Вступі до каталогізації та класифікації» (8-е вид., 1992), «запропонувати користувачеві різноманітні підходи або точки доступу до інформації, що міститься у фонді... <...> Підготовка описів для бібліотечного каталогу (що називається каталогізацією) виконується бібліотекарем, відомим як каталогізатор» [29, р. 121].

Окрім засадничої ознаки каталогу бути переліком, яка власне закладена в його етимології, Д. Рейтц на тлі коротенького історичного екскурсу виокремлює спосіб його внутрішньої будови, а також, як і попереднє джерело, наголошує на доступі. Як бачимо, визначення сучасного поняття каталог без зазначення його здатності «пов'язувати» між собою інформаційні ресурси і забезпечувати доступ, можна вважати неповним. Особливо багато нині йдеться про доступ, зокрема, у контексті бібліотечних каталогів, які забезпечують, у т. ч. й прямиий, доступ до електронних ресурсів. І це, як зауважує Д. Мак-

леннан (D. McClelland), практика більшості наукових бібліотек упродовж багатьох років [25, р. 2].

Виділимо з наведених вище визначень характерні ознаки поняття каталог, як фрагмента знання. Найсамперед це: наявність переліку бібліографічних записів, ідентифікація, опис і пов'язування між собою інформаційних ресурсів, існування спеціальних і уніфікованих правил побудови записів, авторитетних файлів, певний спосіб упорядкування записів, розміщення у визначеній послідовності, пошукові властивості, надання точок доступу та доступу до інформаційних ресурсів, наявність фонду однієї чи кількох бібліотек, який описується.

Суттєвою ознакою, яка повторюється у більшості визначень і виражає глибинну сутність каталогу, є наявність переліку бібліографічних записів, що містяться у певному зібранні (фонді), бібліотеці чи групі бібліотек. Крім того суттєвими ознаками є існування спеціальних правил упорядкування цього переліку, можливість пошуку, пов'язування між собою бібліографічних записів. Не можна не звернути увагу, що переважна більшість з них стосується традиційного каталогу, який діє у традиційному середовищі. Звичайно ж деякі ознаки взагалі не ввійшли до визначень.

Огляд дефініцій дає лише засадниче уявлення про обсяг, зміст цього ключового для сучасного бібліотекознавства поняття, і дуже мало про впливи, яких воно нині зазнає. Основні напрями досліджень американських бібліотекознавців, їх останні публікації переконливо свідчать, що одна із засадничих галузей бібліотекознавства – каталоги та каталогізація переживає перехідний період. Серед основних тем публікацій, дискусій, звітів вирізняються такі: 1) майбутнє каталогу й каталогізації у веб-середовищі; 2) підготовка нового стандарту каталогізації – Опис та доступ до ресурсу (RDA), дискусія навколо Функціональних вимог до бібліографічних записів (FRBR); 3) метадані, MARC та гнучкість XML, авторитетний контроль, роль каталогізаторів у новому середовищі, що змінюється [14, р. 148]. Вже цей короткий перелік проблем, пов'язаних з сучасним та майбутнім каталогу і каталогізації, кожен пункт якого – нові терміни та поняття, засвідчує ті глибокі зміни, що їх переживає галузь, заголом, та її термінологічна система, зокрема.

Спробуємо тепер розглянути зміст та обсяг сучасного поняття каталог, користуючись не довідковими джерелами, а найновішими публікаціями, у т. ч. матеріалами дискусії, розпочатої відомим фахівцем Бібліотеки Конгресу Томасом Манном (Thomas Mann) [23] у відповідь на вже згадуваний звіт бібліотекаря Корнельського університету Карен Келхоун «Приро-

да каталогу, що змінюється, та його інтеграція з іншими пошуковими засобами» (2006 р.), а також у контексті іншого документа – «Звіту Робочої групи Бібліотеки Конгресу з майбутнього бібліографічного контролю» [27]. Для нас важливим є те, що Бібліотека Конгресу використовує цей документ як основу для розвитку каталогізації у найближчі роки.

У рамках святкування 200-річчя свого заснування, Бібліотека Конгресу провела 15–17 листопада 2000 р. конференцію. Цей захід був присвячений не історії власного розвитку, не здобуткам, а майбутньому каталогізації у XXI ст. Конференція мала назву «Бібліографічний контроль у новому тисячолітті». Повний її звіт вийшов друком 2001 р. [28]. Готувалася вона директором з каталогізації Бібліотеки Конгресу і мала за мету відстеження провідної ролі установи у здійсненні політики каталогізації та підготовці стандартизованих записів, що зробило можливим ефективний бібліографічний контроль та доступ до ресурсів у всій розмаїтості форматів. Учасники конференції прагнули визначити стратегію щодо майбутнього каталогів у XXI ст. [8, р. 7].

На виконання пункту 6.4 Рекомендацій конференції «підтримувати дослідження й розвиток природи каталогу, що змінюється, розглядати його інтеграцію з іншими пошуковими засобами» директор з комплектування та бібліографічного доступу Бібліотеки Конгресу навесні 2005 р. прийняла рішення про проведення відповідного дослідження. Вивчення проблеми було замовлено незалежному фахівцеві – бібліотекарю Корнельського університету Карен Келхоун, яка обіймала високі посади у бібліотеці цього університету*. Підсумком її роботи став звіт «Природа каталогу, що змінюється, та його інтеграція з іншими пошуковими засобами», оприлюднений у 2006 р. [8]. Документ викликав значний резонанс. Початком дискусії стало опубліковане на сайті звернення Томаса Манна, що згадувалося вище.

У звіті виокремлюються додаткові ознаки та функції сучасного каталогу. До унікальних переваг каталогу К. Келхоун відносить «класичні функції бібліографічного контролю», називаючи при цьому, проаналізовані вище пошукові властивості (можливість для читача знайти, ідентифікувати, вибрати, використати дані для одержання) і, не згадувану у визначеннях, функцію управління (запис ідентифікуючої інформації на кожне видання, інвентарний контроль) [8, р. 31]. Крім того вона вказує на такі ознаки сучасного каталогу, як надання можливості перегляду, здатність об'єднувати разом твори одного автора, різні варіанти назви, серії, рубрики тощо,

* З 2007 р. К. Келхоун – один з віце-президентів OCLC.

надавати надійні дані завдяки авторитеному контролю [8, р. 31]. А ще виділяється його здатність містити відомості про місцезнаходження видань, їх статус (видання на полиці, видане тощо), а також його надзвичайну корисність в управлінні великими фондами [8, р. 32]. Отже, їх також можна додати до ідентифікуючих ознак сучасного поняття каталог, котрі не ввійшли до наведених на початку визначень.

К. Келхоун звертає особливу увагу на зміну такої суттєвої ознаки каталогу, як надання можливості пошуку, його здатність охопити інформаційний універс. Сучасний каталог, навіть той, що включає описи тисяч наукових е-журналів і баз даних, відображає лише невелику частку дедалі зростаючого обсягу наукової інформації, переконана авторка звіту [8, р. 24]. Бібліотечні каталоги забезпечують опис та доступ не тільки до друкованих ресурсів, а й до ліцензованих матеріалів, таких як реферативні видання та предметні покажчики, повнотекстові бази даних, електронні журнали і книги. Але поза каталогами залишаються зібрання і колекції культурної спадщини, препринти, відкритий веб, дослідні лабораторії тощо. Крім того, зазначає К. Келхоун, нині зростає науковий інтерес до оцифрованих рідкісних історичних матеріалів, текстів першоджерел, ресурсів галузевих репозитаріїв, сайтів конференцій, наукових сайтів, різноманітних даних і т. д. [8, р. 24].

Автор звіту звертає увагу на те, що дедалі більше студентів і науковців оминають бібліотечний каталог, віддаючи перевагу іншим пошуковим засобам. Тому каталог нині представляє пропорцію наукового інформаційного універсу, яка продовжує скорочуватися. Нова технологія з розширення обслуговуючої моделі каталогу шляхом охоплення дедалі більшого наукового інформаційного універсу – метапошук породила багато надій, але зараз вона не відповідає початковим сподіванням поєднати фрагментований ландшафт наукових інформаційних ресурсів [8, р. 5].

К. Келхоун наводить дані Онлайнового комп'ютерного бібліотечного центру, більше відомого у світі за аббревіатурою OCLC, за якими 89 % опитаних студентів коледжів відповіли, що вони розпочинають пошуки інформації з пошукових систем Інтернет, на зразок Google, популярність якого безмірна і продовжує зростати, і лише 2 % з них починають з бібліотечної веб-сторінки [8, р. 37]. Дослідження показало, наголошує Келхоун, що каталоги є лише одним з багатьох інструментів для читачів у інформаційному універсі. Локальний каталог забезпечує недостатню інформацію для наукових потреб. Тому перше звернення у разі інформаційного запиту найімовірніше буде не до каталогу [8, р. 37].

Викладене вище засвідчує, що відбулися значні зміни пошукових властивостей каталогу. Онлайнві каталоги наукових бібліотек відбивають лише незначну частку універсу наукової інформації. Новіші й привабливіші продукти, такі як Google чи Amazon, вже зайшли на інформаційний ринок, і хоча лояльні до каталогу користувачі все ще залишаються, багато з них віддають перевагу частково чи повністю продуктам, які вони вважають більш прийнятними [8, р. 26]. Такої ж думки дотримується одна з чільних посадовців Бібліотеки Конгресу Дінна Маркум (Deanna Marcum): «Ми вже знаємо з багатьох досліджень, що студенти та інші дослідники скоріш звертаються до Google та інших пошукових сервісів, аніж до бібліотечних каталогів» [24, р. 5].

Цю думку поділяють дописувачі найстарішого фахового журналу «American libraries». Сучасні читачі дедалі комфортніше почуваються зі швидким Інтернет-пошуком, читаємо на його сторінках, і дехто передрікає, що вони й надалі нехтуватимуть бібліотечними каталогами, які пропонують лише бібліотечний результат, довгі описи, а не негайний повнотекстовий доступ; каталожна система не дає змоги створювати мережі, взаємодіяти чи забезпечувати персоналізацію, що ґрунтується на потребах читачів [13, р. 66]. «Google. Google. Google. Це інформаційна мантра XXI століття? Вирішення всіх наших інформаційних потреб?», – цілком слушно ставить питання Діана Макленнан у статті «Важкий стан бібліотечного каталогу куди тепер?» [25]. Отже, стурбованість фахівців свідчить про появу нового інформаційного середовища, про зміну пошукових можливостей каталогів.

Автори статті «У напрямі до каталогу XXI століття» відзначають, що онлайнві каталоги були у свій час найдоступнішою пошуковою системою. Годі казати, що зараз це не так, констатують вони. Як наслідок, каталог став для багатьох студентів системою для визначення шифру на ресурс, знайдений де-інде. Втім, хоча нині каталог лише один з багатьох пошукових засобів, що охоплює порівняно вузький спектр інформаційних ресурсів (на відміну від попередніх десятиліть), він, вважають дослідники, залишається головною бібліотечною послугою і єдиним засобом для доступу й використання бібліотечних фондів [4, р. 128].

Про те, що саме пошукова властивість каталогу зазнає істотних змін свідчить і промовиста назва, вже цитованого нами звіту К. Келхоун «Природа каталогу, що змінюється, та його інтеграція з іншими пошуковими засобами». Каталог пропонується розглядати не як перелік одного чи кількох фондів, що впливало з розглянутих нами на початку визна-

чень (які здебільшого залишаються інерційними і не завжди встигають за змінами, які несе з собою практика), а як інтегрований з пошуковими засобами Інтернету, засіб. Тим часом навіть сучасний онлайнвий каталог не зовсім готовий до функціонування у веб-середовищі. Для такого переходу потрібно підготуватися, наголошували учасники однієї з конференцій. Для цього ми маємо користуватися правилами й умовностями вебу [13, р. 67].

Тим більше, що й формат представлення бібліографічних даних МАРК ґрунтується на технології управління даними 40-річної давності і не відповідає сьогоднішньому рівню програмування [27, р. 24]. Жодна спільнота, окрім бібліотечної, йдеться у «Звіті Робочої групи Бібліотеки Конгресу з майбутнього бібліографічного контролю», не використовує цього формату, тому його здатність передавати дані поставлена під сумнів. Бібліографічні програми, розроблені поза бібліотеками (наприклад видавцями), не використовують бібліотечних даних і можуть не збігатися з записами, створеними у МАРК [27, р. 24].

А ось спостереження вже згадуваної К. Келхоун: каталоги важко використовувати, їхній інтерфейс виглядає дедалі більше застарілим. Використовуючи бізнесові терміни, пише автор, про бібліотечний каталог можна сказати, що він перебуває у спадаючій стадії його життєвого циклу [8, р. 26]. На думку Д. Макленнан, під загрозою саме існування каталогу. Амплітуда коливання, розкачування поняття каталог зайшло надто далеко, попереджає дослідниця [25, р. 4].

Намагання зрозуміти напрям та характер змін, що їх переживає нині каталог, змусило і Бібліотеку Конгресу вдатися до серйозних кроків. Окрім замовлення незалежної експертизи К. Келхоун щодо з'ясування впливу змін на майбутнє бібліографічного опису (до обсягу поняття каталог, як з'ясовано вище, входять окремі бібліографічні записи) Бібліотека Конгресу створила незалежну Робочу групу для вивчення майбутнього бібліографічного контролю у новому електронному середовищі. Її співкерівниками стали Жозе-Марі Гріффітс (Joss-Marie Griffiths) – декан факультету бібліотеко- та інформацієзнавства університету Північної Кароліни та Олівія Медісон (Olivia Madison) з бібліотеки університету Айови. Робоча група діяла незалежно, хоча представники Бібліотеки відвідували її засідання. Група подала свій звіт щодо майбутнього бібліографічного контролю у січні 2008 р. [27]. Він зайвий раз засвідчив, що американські бібліотекарі, зокрема й головної книгозбірні країни, перебувають у постійному пошуку, вони намагаються зрозуміти природу змін, що їх переживає каталог сьогодні.

Робоча група відразу визначилась з тим, що вона розглядає бібліографічний контроль як поняття ширше від каталогізації, що охоплює всі матеріали, доступні через бібліотеки, різноманітну аудиторію користувачів та різні установи, де ведеться пошук інформації [27, р. 2]. Але пріоритетним завданням для Групи було: з'ясувати як бібліографічний контроль, інші практики опису можуть ефективно підтримувати управління та доступ до бібліотечних матеріалів в інформаційному і технологічному середовищі, що розвивається, тобто все, що стосується, насамперед, каталогу бібліотеки.

У Звіті Робочої групи відзначалося, що використання бібліотечних даних обмежується самими бібліотечними системами та службами. Вони недоступні у формі, що інтегрується з веб-програмами. Якщо бібліотечна спільнота не знайде себе у середовищі, яке еволюціонує, бібліотечні дані можуть залишитися ізольованими від багатьох небібліотечних спільнот (видавців, авторів, провайдерів інформаційних послуг) та кінцевих користувачів [27, р. 25].

Чи може змагатися бібліотечний каталог з Google чи Amazon? – питання, на яке намагаються відповісти автори Звіту. Сьогодні бібліографічні сайти, такі як Amazon, LibraryThing надають користувачам не лише інформацію про ресурси, а й інформацію, яка допомагає їм оцінювати ці ресурси. Згадані сайти дають змогу користувачам ділитися списками читання, додавати рецензії та рейтинги, надавати власні предметні рубрики. Саме тому, переконані автори Звіту, деякі дослідження засвідчують, що понад три чверті бібліотечних користувачів розпочинають свою роботу з пошукових служб (Yahoo, Google тощо), а не з онлайн-каталогів [27, р. 31].

Члени Робочої групи висловили побажання, щоб бібліографічні дані бібліотеки рухалися від закритої моделі бази даних до відкритої, яка ґрунтується на веб-моделі, де записи є зрозумілими для програм, та у форматі, що може легко інтегруватися у веб-сервіси, комп'ютерні програми. Це дасть змогу бібліотекам краще використовувати ресурси мережі та переваги зв'язків, що існують між різними джерелами даних на веб [27, р. 26].

Група рекомендувала поєднати відповідну зовнішню інформацію з бібліотечними каталогами та підтримувати розвиток систем, здатних прив'язувати оціночні дані (рецензії, рейтинги) до бібліографічних записів. Заохочувати розширення бібліотечних систем у напрямі забезпечення можливостей посилань на додаткові для читача дані, такі як Amazon, LibraryThing, Вікіпедія. Водночас прагнути до розвитку відносин партнерства з комерційними інституціями, інтегрувати дані, надані читачами, в біб-

ліотечні каталоги без втручання у цілісність даних, створених бібліотекою тощо [27, р. 32].

Отже, висновки Робочої групи збігаються з пропозиціями К. Келхоун, яка показавши, що така ознака поняття каталог, як здатність забезпечити пошук, перебуває під загрозою, вважає, що її можна зберегти, якщо каталог рухатиметься до повної інтеграції з іншими пошуковими засобами і охопить більший науковий інформаційний універс. При цьому зростатиме підтримка зведених каталогів; наукові бібліотеки та їхні партнери перетворюватимуть їх у ключовий компонент надання глобального доступу до більших, багатших фондів, ніж запропонувати окремо взята установа [8, р. 11]. Схиляючись до можливої інтеграції каталогу з іншими пошуковими засобами, деякі опитані фахівці пропонують залучати користувача Google до користування бібліотечними фондами, вказують на важливість інтерфейса між бібліотекою та Google і навіть припускають можливість здійснювати пошук у Google і бібліотечних ресурсах разом [8, р. 24].

До ідентифікуючих, але несуттєвих ознак поняття каталог належить його форма. Якийсь час з ним ідентифікувалися книги, куди записувалися чи вклеювалися, пізніше друкувалися, описи видань, що становили фонд бібліотеки. Пізніше, впродовж тривалого часу – картки, які у більшості читачів старшого віку ідентифікуються з каталогом. Отже, фізична форма каталогів, на основі яких останні комунікували з читачем, виконували свою комунікативну функцію, не була сталою, а зазнавала постійних змін. Так, друкований та інші форми докарткового каталогу набули найбільшого поширення у Великобританії, зокрема, у Бодлеанській бібліотеці Оксфордського університету. Тому більшість англійських термінів на їх позначення мають не американське, а британське походження. Серед них і такі, що не мають еквівалентів в українській та російській мовах, наприклад, guard book catalog, ledger catalog, page catalog, slip catalog [1, с. 150].

Картковий каталог набув поширення у США наприкінці XIX ст., а масовий друк і розповсюдження каталожних карток з центрального джерела розпочалися у 1901 р., коли Бібліотека Конгресу ухвалила відповідну програму. Каталог у вигляді мікроформ (мікрофільмів чи мікрофіш) в Україні навіть не встиг з'явитися, тим часом у США його розквіт прийшовся на середину XX ст. Він пройшов певні етапи розвитку і втратив свою актуальність після винайдення електронного каталогу [32, р. 59–60]. Останнім часом утвердилася і домінує абсолютно нова форма – онлайн-каталог. І все-таки слід звернути увагу, що основний обсяг сучасного по-

няття каталог сформувався на основі карткового каталогу.

Ця обставина разом з перевагами породила і певні суперечності, спричинені перенесенням основних рис карткового каталогу до електронного середовища, що зрештою поставило бібліотечну спільноту перед необхідністю вироблення нових підходів до каталогізації, і, власне, обумовило розроблення Функціональних вимог до бібліографічних записів, інших заходів, спрямованих на приведення її у відповідність з вимогами електронного середовища. До речі, дехто з фахівців вважає, що досконалість, вичерпність, досягнута у картковому каталозі, недоступна в його електронному різновиді. Наприклад, знайти твір, видання про автора, критику на твір в одному пошуку було можливо в картковому, але неможливо в багатьох електронних каталогах [35, р. 27]. Так, послідовний перегляд у картковому каталозі, де можна було дивитися будь-яку скриньку, у онлайнному – можливий лише після задання початкового пошуку (початковий пошук вимагається, щоб увійти в систему). Хоча існує програмне забезпечення, наприклад, Endeca, яке дає змогу переглядати цілий фонд без введення пошукового терміна. Використовуючи можливості Endeca, користувач може переглядати цілий набір записів без початкового введення пошукового терміна [4, р. 131].

Усі форми: друкована, карткова, мікрофільмова, онлайнна об'єднані поки що єдиним поняттям каталог. Суттєвою ознакою, котра виражає його сутнісну природу, служить основою для об'єднання, є перелік бібліографічних записів, тобто фонд, що описується.

Такий складник поняття каталог, як «певний спосіб упорядкування записів», наприклад, за абеткою, за системою знань, за предметною рубрикою тощо визначає вид каталогу. В «Англо-українському словнику-довіднику бібліотечно-інформаційної термінології» наводиться ціла низка назв каталогів, у т. ч. й історичних, залежно від призначення, способу групування тощо [1, с. 66]. Серед них, за способом групування матеріалу, звертає на себе увагу характерний для бібліотек США і практично невідомий в Україні словниковий каталог (dictionary catalog) [1, с. 108]. Картки у ньому розміщені за автором, назвою та предметною рубрикою у єдиному алфавітному порядку. Найхарактернішим він був саме для США. Елементи друкованого каталогу тут були сприйняті й адаптовані картковим словниковим каталогом.

Цей вид каталогу сформувався на основі перших американських каталогів, які були впорядковані за широкими тематичними чи предметними рубрика-

ми, розміщеними за абеткою. У XIX ст. каталог розвивався за поняттям предметного слова. Коли рубрик набралось багато, їх підрубрики розмістили за абеткою незалежно від того, до якої рубрики вони відносилися. Основоположником даного виду каталогу вважається Ч. Кеттер, який немало зробив для розвитку, як він сам називав, «словникового» каталогу. Відомий бібліотекар запропонував абеткове розміщення карток за автором, назвою та предметною рубрикою, подаючи все у загальному ряду. Якщо траплялося, а для англійської мови це характерно, однакове написання прізвища, назви колективного автора, назви предметної рубрики тощо, то правила рекомендували розставляти картки у каталозі у такому порядку: спочатку ім'я, потім географічна назва, колективний автор, предметна рубрика, назва твору і т. д. Наприклад:

Glass, Richard (прізвище особи)

Glass Mountains (географічна назва)

Glass Art Society (колективний автор)

Glass (предметна рубрика)

Glass menagerie (назва твору) [34, р. 51].

Зауважимо, що основні й додаткові записи також потрапляли до одного ряду. Всі картки з автором, назвою та предметною рубрикою розставлялися в одному ряду. Його перевагою вважалося одночасне надання кількох точок доступу до видання. Зараз лише онлайнний каталог надає рівний доступ за автором чи, якщо відома лише назва, за назвою твору. Словниковий картковий каталог був характерним, типовим для бібліотек США у першій половині XX ст. Поява централізованої каталогізації у Бібліотеці Конгресу на початку нинішнього століття, про яку згадувалося вище, і яка ґрунтувалася на словниковому каталозі, також стимулювала поширення саме цього виду каталогу. «Національний зведений каталог, опублікований Бібліотекою Конгресу, – зазначається у «Міжнародній енциклопедії з інформаєзнавства та бібліотекознавства», – найбільший і, можливо, найвідоміший приклад словникового каталогу» [19, р. 135].

У великих бібліотеках через значні обсяги словникових каталогів і складну розстановку карток їх почали розділяти на дві й навіть на три частини: каталог авторів та назв і каталог предметних рубрик, тобто предметний, або й усі три окремо: авторів, назв, предметний. Каталог, який ділився, називали divided catalog, тобто розділений каталог [1, с. 112]. Запропонований термін є буквальним перекладом з англійської. Оскільки подібне поняття відсутнє в українському бібліотекознавстві, усталеного відповідника терміну divided catalog в українській мові немає. Це поняття можна вважати особливістю са-

ме американського розвитку каталогів. З нього виріс предметний каталог – також дуже характерний для американських і взагалі для західних бібліотек. Він набув значного поширення у США і саме тому таким відпрацьованим є використання там предметних рубрик, у т. ч. й у сучасних онлайн-каталогах.

Для американської бібліотечно-інформаційної термінології характерним є також складний, відсутній у практиці українських бібліотек, але давно вживаний у Північній Америці, термін «національний зведений каталог» (National Union Catalog, NUC) [1, с. 204]. Це друкований каталог, що містить описи видань, які зберігаються у понад 1100 бібліотеках США і Канади, включно, звичайно, з головною – Бібліотекою Конгресу. Він вийшов двома серіями: перша включає видання до 1956 р., друга – після 1955 р. З 1983 р. національний зведений каталог випускався на мікрофішах [20, р. 125]. Його особливістю є поширеність на сусідню державу та наявність у його складі Національного зведеного каталогу рукописних зібрань (National Union Catalog of Manuscript Collections, NUCMC).

Нині національний зведений каталог США містить описи видань не просто кількох бібліотек. Сучасні технології дали змогу створити зведений каталог бібліотек світу, який підтримується Онлайн-комп'ютерним центром (OCLC) – WorldCat. Тобто національний каталог виріс до масштабів світового. Він включає усі види видань з 112 країн і територій світу, підтримує записи багатьма мовами. Окрім латинської та кириличної, ще й арабською, китайською, грецькою, гебрейською, японською, корейською, тамільською, тайською графікою.

Для цього OCLC, який спромігся створити такий глобальний каталог, співпрацює з національними бібліотеками багатьох країн. Понад 40 національних каталогів, включаючи і найближчого сусіда України – Польщу, є або незабаром стануть частиною Світового каталогу. До речі, OCLC має давню традицію співпраці з національними бібліотеками світу не лише щодо спільної каталогізації та обміну записами, але й міжбібліотечного обміну самими ресурсами та доставки документів [43]. Зведений каталог набуває здатності бути посередником при проведенні МБА. Читач може рухатися від місцевої бібліотеки до консорціуму чи партнерів по МБА, далі виходити на рівень бібліотеки штату, країни, на міжнародний рівень. Каталог окремої бібліотеки стає пунктом доступу до набагато більшого універсу знань. У цій новій властивості деякі фахівці вбачають одну із заповорок майбутнього каталогу [11, р. 415]. WorldCat називають вікном до бібліотек світу.

Для України національний зведений каталог є поняттям, не наповненим реальним змістом, хоча ще вісім десятиліть тому Ю. Меженко розпочинав його практичне втілення [2, с. 19].

У контексті американського бібліотекознавства особливої уваги заслуговує систематичний каталог (classified catalog, син. classed catalog, class catalog) [1, с. 76]. У США, на відміну від колишнього СРСР і України, він не набув значного поширення. Наведемо його визначення з цитованого вище, Словника Д. Рейтца: «Систематичний каталог – це тематичний каталог, у якому описи розміщені у порядку позначень попередньо встановленої системи класифікації, з бібліографічними записами за такою кількістю рубрик, яка необхідна для розкриття змісту кожного примірника. Алфавітний предметний покажчик полегшує використання систематичного каталогу, який, як правило, ведеться/підтримується поряд з каталогом на авторів та/або назви» [29, р. 146].

А. Тейлор, обґрунтовуючи непопулярність систематичних каталогів у США, стверджує, що вони традиційно використовувалися у європейських та інших країнах, де говорили кількома мовами, і ці мови були представлені у каталозі. Під одним індексом класифікації могли бути представлені записи кількома мовами. Доступ до такого каталогу також міг бути забезпечений різними мовами. Частина каталогу, що давали доступ до предметних рубрик, авторів, назв, робилися рідною мовою читача, а США традиційно не потребували такого підходу, підсумовує А. Тейлор [35, р. 26; 34, р. 50]. З наведеним твердженням погодитися важко, якщо пригадати Радянський Союз, де бібліотечно-бібліографічна класифікація несла значне ідеологічне навантаження, і не переслідувала мету надати доступ до каталогів рідною мовою читача.

У середині 1950-х рр. Американська бібліотечна асоціація видала настанови з організації та ведення систематичного каталогу [18]. Однак і вони не надто стимулювали інтерес до цього виду каталогів. Опитування, проведене у 1962 р., виявило лише 16 систематичних каталогів, якими користувалися читачі США і Канади [17, р. 453]. «Класифікація, – зазначається у «Енциклопедії з бібліотекознавства та інформаєзнавства», – стала не знаряддям каталогу, а радше позначкою місця знаходження [видання]» [17, р. 463].

Роль бібліотечно-бібліографічних класифікацій у бібліотеках США, насамперед як засобу систематизації і розстановки видань на полицях, розглядатиметься нами окремо. Зараз ми лише побіжно зауважимо, що за системою знань, тобто відповідно до

тієї чи іншої схеми класифікації у американських бібліотеках традиційно розміщувалися видання на полицях, а не картки у каталозі. Каталог, як вже зазначалося, були словниковими або предметними і, звичайно, алфавітними, тоді як систематичні каталоги поширення не набули. Водночас систематична розстановка фонду відповідно до системи класифікації має місце навіть у такій потужній бібліотеці, як Бібліотека Конгресу. Спроба запровадити там у 1997 р. форматну розстановку зазнала невдачі. У висновках Робочої групи, яка вивчала це питання, йшлося, зокрема, про те, що можливість систематизованого перегляду видань на полицях дає додатковий тематичний доступ до інформації у книгах, пов'язаних однаковою проблематикою, а це є важливим для виконання місії Бібліотеки Конгресу «робити її ресурси доступними і корисними для Конгресу і американського народу» [23, р. 9].

В американських бібліотеках широко практикується відкритий доступ до фондів і в цьому є певний сенс. Так, в університетських бібліотеках читач повинен сам добирати собі літературу, на якому б поверсі вона не зберігалася. Для цього існують численні путівники по фондах, з вказуванням розділів знань за поверхами книгозховища. Бібліотекар видає лише рідкісні, стародруковані, рукописні видання. Наприклад, у Бібліотеці Конгресу існує відкритий доступ до досить багатих підбірок видань у читальних залах та підсобних приміщеннях навколо них.

Отже, поняття каталог саме є полісистемою. Воно досить складне не лише за формою, а й за видами, ознаки яких нерідко суттєво відмінні від існуючих в українському бібліотекознавстві. Як свідчить наведений вище аналіз, нині вони зазнають значних впливів і можуть змінюватися. Карен Койл (Karen Coyle) відзначає, що ще на початку 1980-х рр. розпочалися пошуки нового каталогу, випробовувалися різні його зразки. Однак і через два десятиліття бібліотеки не краще мають: усі головні поставальники інтегрованих бібліотечних систем й досі пропонують каталоги, які репрезентують функціональність другого покоління, незмінним залишається Булевий пошук [10, с. 290]. Між тим, наукові пошуки тривають і американські фахівці активно працюють у цьому напрямі. Майбутньому каталогу і каталогізації присвячено вже немало статей, матеріалів конференцій, дискусій.

Так, Барбара Тіллетт (Barbara Tillett) переконана, що майбутнє каталогу зрозуміле, і воно пов'язане з прийняттям Функціональних вимог до бібліографічного запису (FRBR) [39]. Існують і крайні точки зору. Для їх прихильників майбутнє каталогу бачиться як повністю пов'язаний посиленнями інфор-

маційний універс, де всі ресурси взаємодіють [21]. Інформаційний веб, де всі ресурси взаємопов'язані, а усі цитування мають посилання на документи, у звіті Електронної наукової бібліотеки Данії названо «shift from collections to connections», тобто «зсувом від фондів до зв'язків» [11, р. 414].

Висловлюються думки, що оскільки мережевий характер інформаційного універсу «стирає» потребу у географічних відповідностях між читачами й ресурсами, то немає необхідності у локальних сховищах каталожних даних [11, р. 414]. Навіщо кожній бібліотеці мати власну бібліографічну базу даних і користувацький інтерфейс, коли існує принаймні одна централізована копія таких даних або у OCLC, або у регіональному зведеному каталозі. Вважається, що, з економічної точки зору, локальний публічний каталог – непотрібна витрата, якщо є централізований каталог; вивільняються комп'ютери, програмне забезпечення, економиться час персоналу [11, р. 414].

У майбутньому бібліотечний каталог, наголошує К. Койл, буде читачецентричним, а його організаційним принципом стануть потреби читача [11, р. 415]. Дослідниця пропонує власне бачення майбутнього каталогу, який міститиме не лише бібліографічні записи, а й рецензії, цитування всередині робіт і навіть коментарі користувачів. Каталог буде здатен рекомендувати. Рекомендації можуть бути у формі або ранжування, або можливості вибору найпопулярніших чи найнеобхідніших у поточному навчальному курсі видань, або тих, котрим надають перевагу інші читачі.

Каталог буде інтерактивним, втілюватиме ідею про «бібліотеку як розмову», де раніше завдяки книзі велася повільна розмова, а тепер вона буде швидшою і негайнішою. Взаємодія також означає, що читачі зможуть картографувати дані й творити свої власні посилання між ресурсами. Деякі бібліотеки вже експериментують, надаючи блоги, або створюючи «мій простір» – читацькі профілі. Як маленький крок у цьому напрямі WorldCat дає змогу читачам додавати рецензії на зразок тих, що практикуються в Amazon. Каталог буде гетерогенним, здатним містити більше, ніж один вид даних. Він не лише братиме дані про ресурси поза бібліотекою, але й посилатиметься на небібліотечні дані, такі як Вікіпедія чи повнотекстовий пошук книг у Google (Google Book Search) [11, р. 415–416].

Тим часом змагання з Amazon і Google декому видається недоречним оскільки вони є прибутковими компаніями, а бібліотеки покликані підтримувати освіту, культуру, історію. Хоча багато фахівців погоджується з тим, що бібліотеки повинні виходити за

свої традиційні межі, якщо вони хочуть залишатися релевантними в сучасному інформаційному універсі, що швидко змінюється. Про зрушення у цій галузі свідчить згода авторів нового стандарту бібліографічного опису – RDA та Дублінського ядра – спільно розробляти простий, зручний стандарт метаданих, що надає бібліотечну інформацію до семантичного вебу, проте ця ініціатива стане можливою лише тоді, коли робота над RDA завершиться [13, р. 67].

Дуже обережно ставиться до того, що нині відбувається, згадуваний вже Т. Манн, думки якого викликали жваву дискусію. Посилаючись на Д. Маркум, яка заявила, що після того як Google оцифрує від 8 до 10 млн томів і зробить їх доступними в Інтернеті, каталогізація Бібліотеки Конгресу стане непотрібною [23, р. 5], дослідник наголошує, що повнотекстовий пошук книг у Google стане чудовим доповненням до систематизованих фондів у реальній науковій бібліотеці, але «жахливим заміником». Тим більше, що, на переконання Манна, інтернетівські пошукові механізми не долають усіх труднощів, вони фактично створюють так само багато проблем, як і вирішують [23, р. 19].

Радикальне питання: чи потрібний бібліографічний сурогат, представлений каталожним записом, якщо е-ресурси надають доступ до цілого ресурсу, порушує не лише Д. Маркум. Джеймс Вейнхеймер (James Weinheimer), директор бібліотечно-інформаційного обслуговування Американського університету у Римі у зверненні до AUTOCAT запитує, а якою буде роль посередників, тобто бібліотекарів у новому середовищі, чи не вплине оцифрування на бібліотеку такою ж мірою, як винайдення друкованого верстата на християнську релігію. Адже користувачі взаємодіятимуть прямо з Логосом радше, ніж попередньо через посередника.

Отже, бібліотечний каталог як засіб організації інформації [34, р. XIX] чи навіть організації знань [5, р. 471] зазнає нині істотних змін. У першу чергу, це стосується його пошукових властивостей, а також таких суттєвих ознак, як здатність бути переліком матеріалів однієї чи кількох бібліотек, коли йдеться про значно ширший інформаційний універс; наявність спеціальних і уніфікованих правил побудови записів, якщо на стадії завершення нині перебувають якісно нові правила «Опис та доступ до ресурсу»; здатність до пов'язування між собою бібліографічних записів, коли каталог уявляється як пов'язаний посиланнями інформаційний універс, де всі ресурси взаємодіють; і, нарешті, нова здатність надавати прямий, безпосередній доступ до ресурсів замість надання інформації про них.

Список використаних джерел

1. *Стрішенець, Н. В.* Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології / Надія Стрішенець; НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2004. – 329 с.
2. *Стрішенець, Н. В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Надія Стрішенець; НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 32–35.
3. *ALA cataloging rules for author and title entries / American Library Association; Division of cataloging and classification; ed. by Clara Beetle. – 2nd ed. – Chicago: ALA, 1949. – XXI, 265 p.*
4. *Antelman, K.* Toward a twenty-first century library catalog / Kristin Antelman, Emily Lynema, Andrew K. Pace // *Information Technology and Libraries. – 2006. – Sept. – P. 128–139.*
5. *Anderson, J. D.* Organization of knowledge / James D. Anderson // *International Encyclopedia of Information and Library Science / ed. by J. Feather, P. Sturges. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2003. – P. 471–490.*
6. *Anglo-American cataloging rules. – 2nd ed. – 2002 revision, 2005 update (loose-leaf). – Chicago: ALA; Ottawa: Canadian Library Association; London: Chartered Institute of Library and Information Professional, 2005. – Appendix D-3.*
7. *ASIS&T thesaurus of information science, technology, and librarianship / ed. by A. Redmont-Neal, M. M. K. Hlava / American Society for Information Science and Technology. – 3rd ed. – Medford, N. J.: Information Today, Inc., 2005. – 255 p.*
8. *Calhoun, K.* The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools: Prepared for the Library of Congress. Final report. March 17, 2006. – Access mode: <http://www.loc.gov/catdir/calhoun-report-final.pdf>. Доступ 4.09.2009 р. Див. також: www.loc.gov/to-day/pr/2006/06-093.html.
9. *Chowdhury, G. G., Chowdhury, S.* Organizing Information from the Shelf to the Web. – London: Facet Publishing, 2007. – 230 с.
10. *Coyle, K.* The library catalog in a 2.0 world / Karen Coyle // *The Journal of Academic Librarianship. – 2007. – Vol. 33. – N. 2. – P. 289–291.*
11. *Coyle, K.* The library catalog: Some possible futures / Karen Coyle // *The Journal of Academic Librarianship. – 2007. – Vol. 33. – N. 3. – P. 414–416.*
12. *Cutter, C. A.* Rules for a Dictionary Catalog / Charles A. Cutter. – 4th ed. – Washington, D. C.: Government Printing Office, 1904. – 173 p. Перше видання з'явилося у 1876 р. Четверте видання, що цитується, було перевидане репринтним способом у 1962 р.: *Cutter, C. A.* Rules for a Dictionary Catalog / Charles A. Cutter. – London: The Library Association, 1962.
13. *D. K.* Controversies in cataloging: The debate over AACR's successor // *American libraries. – 2007. – Oct. – P. 66–67.*
14. *El-Sherbini, M. A.* Cataloging and Classification: Review of the literature 2005–06 / Magda A. El-Sherbini // *Library Resources and Technical Services. – 2008. – Vol. 52. – N. 3. – P. 148–163.*

15. Functional requirements for bibliographic records: final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. – München : K.G. Saur, 1998. – VIII, 136 p. – (UBCIM publications; new series, vol. 19).
16. *Greenberg, J.* Metadata and the World Wide Web / Jane Greenberg // Encyclopedia of Library and Information Science / ed. by Miriam A. Drake. – Vol. 3. – New York; Basel: Marcel Dekker, 2003. – P. 1876–1888.
17. *Hanson, E. R., Daily, J. E.* Catalogs and Cataloging / Eugene R. Hanson, Jay E. Daily // Encyclopedia of Library and Information Science / ed. by Miriam A. Drake. – 2nd ed. – New York; Basel: Marcel Dekker, 2003. – V. 1. – P. 431–468.
18. *Hauk, S. J.* The classified catalog: basic principles and practices. With a code for the construction and maintenance of the classified catalog, by Jeannette M. Lynn and Zola Hilton / Shera Jesse Hauk, Margaret Elizabeth Egan. – Chicago: American Library Association, 1956. – 130 p.
19. International Encyclopedia of Information and Library Science / ed. by J. Feather, P. Sturges. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2003. – 688 p.
20. LC21: A Digital strategy for the Library of Congress. Digital revolution, library evolution / National Academy of Sciences // www.nap.edu/catalog/9940.html. – Доступ 3.09.2009.
21. *Le Van, R.* Opensearch and SRU: Continuum of Searching / Ralph Le Van // Information Technology and Libraries. – 2006. – Vol. 25. – N. 3. – P. 151–153.
22. *Lubetzky, S.* Cataloging rules and principles: A Critique of the ALA Rules for Entry and a Proposed Design for Their Revision / Seymour Lubetzky. – Washington, DC: Library of Congress, 1953. – IX, 65 p.
23. *Mann, T.* What is going on at the Library of Congress? June 19, 2006 / Tomas Mann // www.gUILD2910.org/AFS-CMEWhatIsGoingOn.pdf. – Доступ 8.09.2009.
24. *Marcum, D. B.* The future of cataloging: address to the Ebsco leadership seminar. Boston, Mass. Jan. 16, 2005 / Deanna B. Marcum // www.loc.gov/library/reports/Cataloging-Speech.pdf. – Доступ 31.08.2009.
25. *McClennan, D.* The plight of the library catalogue – where to now? / McClennan Dianna // www.nla.gov.au/lis/stndrds/grps/acoc/documents/McClennan2007.doc. – Доступ 31.08.2009.
26. *Murphy, G.* A big book of concepts / Gregory L. Murphy. – Cambridge, Mass.; London: The MIT Press, 2004. – 555 p.
27. On the Record: Report of the Library of Congress Working Group on the future of Bibliographic control. January 9, 2008 // www.loc.gov/bibliographic-future. – Доступ 9.11. 2009; // www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwgontherecord-jan08-final.pdf. – Доступ 1.09.2009.
28. Proceedings of the Bicentennial Conference on Bibliographic Control for the New Millennium. – Washington, DC: Library of Congress, Cataloging Distribution Service, 2001. – XXXVIII, 536 p.: ill.
29. *Reitz, J. M.* Dictionary for library and information science / Joan M. Reitz. – Westport, CT; London: Libraries Unlimited, 2004. – 788 p.
30. *Saxon, W.* Seymour Lubetzky, 104, Librarian, Dies // The New York Times. – 2003. – April 13. – Section A. – P. 35.
31. *Strout, R. F.* The development of the catalog and cataloging codes // Library Quarterly. – 1956. – Vol. 26. – N. 4. – P. 254–275.
32. *Svenonius, E.* Catalogues // International Encyclopedia of Information and Library Science / ed. by J. Feather, P. Sturges. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2003. – P. 59–60.
33. *Taylor, A.* Introduction to cataloging and classification / Arlene G. Taylor; with the assist. of David P. Miller. – 10th ed. – Westport, Conn.: Libraries Unlimited, 2006. – XVIII, 589 p.: ill.
34. *Taylor, A. G.* The organization of information / Arlene G. Taylor and Daniel N. Joudrey. – 3rd ed. – Westport, CT; London: Libraries Unlimited, 2009. – 512 p. – (Library and Information Science Text Series).
35. *Taylor, A. G.* The organization of information. – Englewood, Colorado: Libraries Unlimited, Inc., 1999. – XX, 280 p. – (Library and Information Science Text Series).
36. *Taylor, A.* Wynar's introduction to cataloging and classification. – 9th ed. / Arlene G. Taylor; with the assist. of David P. Miller. – Englewood, Colo.: Libraries Unlimited, 2000. – XV, 552 p.: ill.
37. The ALA Glossary of Library and Information Science / H. Young, ed., with the assistance of T. Belanger... [et al.]. – Chicago: American Library Association, 1983. – XVI, 245 p.
38. The international writings of Bohdan S. Wynar, 1949–1992: a chronological bibliography / Bohdan S. Wynar; preface by Yaroslav Isajevych. – Englewood, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1993. – 265 p.
39. *Tillett, B. B.* FRBR and cataloging for the future / Barbara B. Tillett // Cataloging and Classification Quarterly. – 2005. – Vol. 39. – N. 3/4. – P. 197–205.
40. *Wynar, B.* Independent Ukraine: a bibliographic guide to English-language publications, 1989–1999 / Bohdan S. Wynar. – Englewood, Colo.: Ukrainian Academic Press, 2000. – XIV, 552 p.; див. також: *Wynar, B.* Ukraine: a bibliographic guide to English-language publications / Bohdan S. Wynar. – Englewood, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1990. – XIII, 406 p.
41. *Wynar, B. S.* Introduction to Cataloging and Classification / Wynar S. Bohdan. – 8th ed. – 1992. – XVII, 633 p.: ill.
42. див. <http://www.rockvalleycollege.edu/Library>
43. див. <http://www.worldcat.org>

УДК 007:304:027.54(477):025.174(477)«1920/1990»

Катерина Лобузiна,

зав. вiддiлу НБУВ

Людмила Гутник,

молодший наук. співробітник НБУВ

Український кіноплакат 1920–1990 рр. у фондах НБУВ: наукове упорядкування, дослідження та представлення матеріалів зiбрання

У статті висвітлюються основні питання створення iлюстрованої бiблiографiчної бази даних (ББД) «Український кіноплакат», розглядається формат представлення даних бiблiографiчного опису аркушевих образотворчих видань та особливості представлення iнформації кіноплаката, показано перспективи використання iлюстрованої ББД.

Ключові слова: український кіноплакат, бiблiографiчний опис образотворчих видань, українські художники-плакатисти, онлайнвi виставки, iлюстровані друковані каталоги і покажчики.

Are taken up the basic questions of creation of the illustrated bibliographic database (BDB) «The Ukrainian film-poster». The format of data presentation of the bibliographic description of sheet graphic editions and features of representation of the information of the film-poster is considered. It is incorporated bases of creation of an authority file of the Ukrainian designers. It is shown, that prospect of use illustrated ББД is preparation of the scientific printed catalogue and indexes, electronic editions on compact discs and creation of thematic virtual on-line exhibitions.

К e y w o r d s: Ukrainian film-poster, bibliographic description of sheet graphic editions, on-line exhibitions, Ukrainian designers, printed Illustrated catalogue and indexes.

Кіноплакат – особлива галузь друкованої рекламної графіки ХХ ст., що тісно пов'язана з національним кіновиробництвом та кінопрокатом. Він не лише розкриває зміст фільму, найважливіші риси мистецької індивідуальності його творця, але й демонструє особливості реклами фірми-виробника фільму, кінопрокатного об'єднання або художньої школи. Як галузь друкованої графіки, кіноплакат ґрунтується на досягненнях поліграфії та стилістично об'єднаний з іншими видами образотворчого мистецтва. Кінематограф народився на рубежі двох сторіч, увійшов у наше життя в той час, коли реклама масових видовищ набула усталених форм, а кольорова поліграфія досягла надзвичайних успіхів. Кожний плакат обов'язково орієнтований на передбачуваний успіх фільму у глядачів. Хоча кіноплакат виконує, в першу чергу, iнформаційне завдання: заявити тему, повідомити назву фільму, імена його творців і виконавців головних ролей, разом з тим, він має також сильний емоційний вплив.

На жаль, сьогодні кіноплакат втратив свою актуальність і як рекламна друкована продукція належної якості, і як графічний твір мистецтва відповідного художнього рівня. Можна говорити навіть про те, що він припинив своє існування вже у першій половині 1990-х рр. Сучасні кіноафіші містять мінімум текстової iнформації, зображення об-

межується найчастіше монтажем кадру з фільму, або ж фотографіями акторів. Тому зiбрання кіноплакатних документів є на сьогодні складником національного історико-культурного надбання. У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається понад 5000 аркушів українського кіноплаката 1923–1990 рр. (архівний і обов'язковий примірник друку) [1].

Зiбрання НБУВ репрезентує діяльність понад 250 художників у цьому жанрі плакатного мистецтва. Це, зокрема, кіноплакати, виконані митцями 1920–1930 рр. – М. Івасюком, К. Болотовим, А. Фіногеновим, Б. Крюковим, І. Літинським, А. Бондаровичем, А. Мартиновим, М. Кузьковським, Я. Леусом, Ш. Кремерманом, С. Манделем, Ю. Кордишем, О. Бобровниковим, а також майстрами вітчизняного мистецтва 1960–1990 рр. – подружжям Т. А. і Т. І. Лящуками, І. Суржером, І. Кружковим, І. Дзюбаном, Т. Хвостенко, В. Решетовим, О. Вороною, І. Горбенком, Е. Антохіним, Ю. Воеводою, Л. Даценко, В. Шостою, С. Ляліним, О. Семенком, В. Подчекаєвим, І. Горбенком, О. Лембергським, С. Міссаном, В. Бескакотовим, В. Єрком, В. Вітром та багатьма іншими митцями. Зiбка українського кіноплаката із фондів НБУВ включає архівний примірник друку і є максимально повною, що дає змогу вивчати

як творчість кожного окремо взятого художника, так і мистецтво вітчизняного кіноплаката загалом.

Зібрання НБУВ є допоміжною джерельною базою для дослідження українського кіномистецтва, своєрідним документом епохи, який не лише засвідчує доробок мистецтва екрана, а й допомагає внести деякі фактографічні корективи до вітчизняного кінолітопису.

Розкриття інформаційного потенціалу кіноплаката безпосередньо пов'язане з науковим упорядкуванням, дослідженням, каталогізацією та представленням матеріалів зібрання.

Одним із напрямів науково-інформаційної діяльності з вивчення і дослідження кіноплаката як окремої галузі графічного мистецтва, одного з видів масової рекламної продукції, а також як джерела інформації з історії вітчизняного та зарубіжного кіно, стала робота зі створення бібліографічної бази даних кіноплаката (ББД).

Базову основу ведення, редагування та дослідження наукового каталогу «Український кіноплакат» становить ББД SDS/ISIS у середовищі системи автоматизації бібліотек САБ «РБІС64» [5], що підтримує UNIMARC-формат [7] обміну бібліографічними даними. Для ведення та редагування ББД розроблено спеціальний робочий лист, що враховує специфіку бібліографічного опису (БО) аркушевих образотворчих матеріалів [3; 6] та особливості, притаманні саме кіноплакату. Формат бібліографічного опису кіноплаката включає такі основні елементи:

НАЗВА

НАЗВА
Паралельна назва
Різничитання назви
Переклад назви

АВТОРИ

А В Т О Р
Інші автори
Автори тексту тощо
Колективний автор
Кіностудія
Творчий колектив фільму

ВИХІДНІ ДАНІ, РОЗМІР

Місце, видавництво, рік видання
Розмір, тираж, кільк. арк.
Техніка друку
Ціна
Мова

ДОДАТКОВІ ВІДОМОСТІ. ЗМІСТ

Повторність видання
С Е Р І Я
З М І С Т
Примітки

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

Коди – тип, вид, характер документа
Графіка
Жанр кінофільму
Персоналія особа (персонаж)
Персоналія колектив (організація)
Предмет зображення
Географічна рубрика
Назва твору як точка доступу
Ключові слова
Анотація

ШИФР. ІНВ. №. ФАЙЛИ

Інвентарний №
Шифр зберігання
Назва зовнішнього файлу

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМІРНИКА

Стан збереження
Чий підпис, напис
Підписи та написи автора
Інші написи
Печатки, екслібриси
Примітки про особливості примірника

БО кіноплаката в форматі перегляду:

Художній фільм ; Фільм-драма ; Військовий фільм
Лящук, Тимофій Андрійович (1930).

На шляху до Берліна [Плакат] : Художній фільм, виробн. кіност. «Ленфільм», авт. сцен. Б. Васильєв та ін., реж.-пост. М. Єршов / Худож. Т. Лящук. – [К.] : Укррекламфільм, 1969. – Офсет кольор.; 82 x 110. – 6,2 коп.

Тираж: 22100 пр.

Кіностудія:

«Ленфільм» – Російська Федерація
Творчий колектив фільму:
Васильєв, Б. Л. (сцен.)
Рапопорт, К. Й. (сцен.)
Чулюкін, Ю. С. (сцен.)
Єршов, М. І. (реж.-пост.)
Краснов, В. (актор)
Трофімов, М. (актор)
Карнович-Валуа, Г. (актриса)
Шуранова, А. (актриса)
Дворецький, С. (актор)

Стан збереження: добрий.

БО кіноплаката в UNIMARC-форматі
з маркерами полів:

#10: ^d62^скоп.

#101: ukr

#200: ^bПлакат^aНа шляху до Берліна^fХудож. Т. Лящук^eХудожній фільм, виробн. кіност. «Ленфільм», авт. сцен. Б. Васильєв та ін., реж.-пост. М. Єршов

#210: ^cУкррекламфільм^A[К.]^D1969

#215: ^d82 x 110^x22100

#397: Офсет кольор.

#399: добрий

#630: ^aВасильєв, Б. Л.^тцен.
#630: ^aРапопорт, К. Й.^тцен.
#630: ^aЧулюкін, Ю. С.^тцен.
#630: ^aСршов, М. І.^треж.-пост.
#630: ^aКраснов, В.^тактор
#630: ^aТрофімов, М.^тактор
#630: ^aКарнович-Валуа, Г.^тактриса
#630: ^aШуранова, А.^тактриса
#630: ^aДворецький, С.^тактор
#631: ^aЛенфільм^sРосійська Федерація
#608: Художній фільм
#608: Фільм-драма
#608: Військовий фільм
#700: ^aЛяшук^bТ. А.^gТимофій Андрійович^f1930

До особливостей формату бібліографічного опису притаманних саме кіноплакату слід віднести такі додаткові елементи:

КІНОСТУДІЯ

Назва колективу
Тип колективу (*творче об'єднання, студія тощо*)
Емблема, логотип (*наявність зображення на плакаті*)
Країна

«Джоллі-фільм» – Італія
«Кадр» – Творче об'єднання – Польща
Київська кіностудія художніх фільмів
ім. О. П. Довженка – Україна
«Мосфільм» – Російська Федерація
«Сетіку» – Японія
«Сінетель-Сільвер-фільм» – Франція
«Терра-фільм» – Франція

Наявність поля «Кіностудія» дає змогу проводити додаткові дослідження, кінофільми яких студій та країн були в українському кінопрокаті у певні періоди часу. До абсолютних рекордсменів, за статистикою ББД, можна віднести: «Мосфільм» (Російська Федерація), Київську кіностудію художніх фільмів ім. О. П. Довженка (Україна), Одеську кіностудію художніх фільмів (Україна), Центральну кіностудію дитячих та юнацьких фільмів ім. М. Горького (Російська Федерація).

ТВОРЧИЙ КОЛЕКТИВ ФІЛЬМУ

Прізвище, ім'я
Функція
Дати життя
Країна

Вульфович, Т. (реж.)
Вульфович, Т. (сцен.)
Дворецький, С. (актор)
Жилін, Н. (опер.)
Земан, К. (реж.)

Зубцов, Є. М. (комп.)
Ізраїлев, М. (сцен.)
Карасьов, В. (опер.)
Менюк, Г. (сцен.)
Міщенко, Л. (сцен.)
Радзинський, Е. (сцен.)
Тарантік, І. (опер.)

Зазначення функції особи, причетної до створення фільму, дає змогу створювати додаткові покажчики до каталогу кіноплаката, а саме покажчик сценаристів, режисерів (постановників), операторів, композиторів, акторів. Найбільш популярні імена українського радянського кіноплаката, за статистикою ББД: Бондарчук, С. Ф. (реж.-пост.), Володарський, Е. Я. (сцен.), Губа, В. П. (комп.), Зубцов, Є. М. (комп.), Ілленко, Ю. Г. (сцен.), Карасик, Ю. Ю. (реж.-пост.), Кузнецов, І. К. (сцен.), Лапшин, О. О. (сцен.), Левчук, Т. В. (реж.-пост.), Макаров, А. С. (сцен.), Маклярський, М. (сцен.), Мдівані, Г. (сцен.), Мережко, В. І. (сцен.), Новаков, В. М. (худ.-пост.), Озеров, Ю. М. (реж.-пост.), Онопрієнко, Є. Ф. (сцен.), Пассендорфер, Є. (реж.), Пищиків, О. К. (опер.-пост.), Плучик, Е. Л. (опер.-пост.), Полинников, О. І. (опер.-пост.), Прокопенко, О. Ю. (опер.-пост.), Рапопорт, К. Й. (сцен.), Роу, О. (реж.), Рошаль, Г. (реж.-пост.), Рязанов, Е. (реж.-пост.), Салтиков, О. О. (реж.-пост.), Самсонов, С. Й. (сцен.), Сахаров, О. М. (реж.-пост.), Сацький, О. С. (сцен.), Семенов, Ю. (сцен.), Сильченко, Ф. О. (опер.-пост.), Скорик, М. М. (комп.), Смирнов, В. В. (сцен.), Соловйов, В. (сцен.), Стельмах, М. О. (сцен.), Стихін, Є. М. (комп.), Столпер, О. (реж.-пост.), Торндайк, А. (сцен.), Трауберг, Л. (сцен.), Тюрін, Р. (сцен.), Фігуровський, М. М. (сцен.), Фетін, В. О. (реж.-пост.), Фрід, В. С. (сцен.), Храбровицький, Д. Я. (сцен.), Черних, В. К. (сцен.), Чорний, М. К. (опер.-пост.), Шамо, І. Н. (комп.), Яковлев, Ю. Я. (сцен.).

ЖАНР КІНОФІЛЬМУ

Рекомендований словник жанрів:

Авангардний фільм
Вестерн
Військовий фільм
Детективний фільм
Дитячий фільм
Документальний фільм
Історичний фільм
Кінокомедія
Короткометражний фільм
Кримінальний фільм
Любовний роман
Містичний фільм

Молодіжний фільм
Музичний фільм
Мультиплікаційний фільм
Науково-популярний фільм
Німий фільм
Політичний фільм
Пригодницький фільм
Пропагандистський фільм
Рекламний фільм
Романтичний фільм
Сатиричний фільм
Сімейний фільм
Спортивний фільм
Фантастичний фільм
Фільм жаків
Фільм-балет
Фільм-біографія
Фільм-бойовик
Фільм-драма
Фільм-екранізація
Фільм-екстрім
Фільм-казка
Фільм-катастрофа
Фільм-мелодрама
Фільм-притча
Фільм-спектакль
Фільм-трагедія
Фільм-трилер
Фільм-фентезі

Поле є повторюваним, один фільм може мати декілька жанрових характеристик, жанр фільму може при потребі визначатися не за словником.

Художній фільм

«Біля твого порога»

Кінокомедія

«Без страху і докору»

Фільм-драма

«Дорога на Захід»

Кінокомедія ; Музичний фільм

«Весілля в Малинівці»

Наявність такого елемента опису кіноплаката, як «Жанр кінофільму», дає змогу проводити жанрові кінознавчі дослідження певних періодів часу, вивчати зміни смаків кіноглядачів та політики українського кінопрокату.

ПЕРСОНАЛІЯ ОСОБА (ПЕРСОНАЖ)

Прізвище, Ім'я
Дати життя
Функція
Роль, персонаж
Функція персонажу
Країна

«Небезпечні гастролі» [Плакат] : Художній фільм, виробн. Одеської студії художніх фільмів, авт. сцен. М. Мелкумов, реж.-пост. Г. Юнгвальд-Хількевич, опер.-пост. Ф. Сильченко, худож.-пост. Ю. Богатиренко, комп. О. Білаш

Персоналії:

Висоцький, В. С. (1938–1980 ; актор) * – Російська Федерація

Персонажі:

Жорж Бенгальський (куплетист) – **Висоцький, В. С.** (актор) *

* – позначення наявності зображення особи.

НАЗВА ТВОРУ ЯК ТОЧКА ДОСТУПУ

Назва твору
Автор
Функція автора
Рік видання
Жанр твору

Великі і маленькі [Плакат] : Художній фільм (за мотивами «Книги для батьків» А. С. Макаренка), виробництво кіностудії ім. М. Горького, авт. сцен. І. Маневич, реж.-пост. М. Федорова / Худож. В. Овсяников. – [Київ]: «Укррекламфільм», 1963 (КФОД). – Шовкографія кольор.; 82,4 x 62,4. – 7 коп.

Назва твору:

«Книга для родителів» / А. С. Макаренко (письм., педагог).– 1937 – Педагогічні роздуми.

Поле «Назва твору як точка доступу» надає широкі можливості для відображення будь-яких творів, що згадуються у тексті або зображені на аркушевому виданні. Це можуть бути п'єса, роман, поема, за якими знято фільм, також художній твір, скульптура, пам'ятка архітектури, що використані для створення зображення плаката.

Для зручності роботи з матеріалами ББД кіноплаката та проведення наукового дослідження фонду було створено додаткові пошукові словники та покажчики до каталогу, що надають повний спектр точок доступу до представленої інформації:

1. Шифр документа
2. Ключові слова
3. Автор
4. Назва
5. Техніка друку
6. Розмір документа
7. Графіка
8. Колір
9. Видавництво

10. Місце видання
11. Друкарня
12. Мова видання
13. Рік видання
14. Видавничі знаки
15. Особисті знаки художників
16. Кіностудія
17. Країна фільму
18. Творчий колектив фільму
19. Жанр фільму
20. Об'єкт зображення
21. Тема зображення
22. Географія
23. Хронологія
24. Жанри творів
25. Особистості
26. Колектив
27. Персоналія
28. Персонаж
29. Автографи
30. Печатки, штампи
31. Стан збереження

Сучасна комп'ютерна технологія дає змогу створювати мультимедійні бази даних, у т. ч. електронні колекції будь-яких двовимірних зображень. Наукове дослідження образотворчих видань потребує наявності зображення художнього твору (навіть невеликого розміру, що має суто інформаційний характер). Зорові образи у вигляді графічних об'єктів набагато ефективніше впливають на почуття людини ніж текст, вони сприймаються як єдине ціле і безпосередньо заносяться у довгочасну пам'ять, без проміжного перетворення в поняття, як це відбувається з текстом.

Отже, основною особливістю каталогів образотворчих матеріалів є представлення багатого ілюстративного матеріалу. Для проведення робіт з оцифрованими зображеннями плакатів для створення тематичних та авторських колекцій у ББД використовувалось поле «Назва зовнішнього файлу» та спеціально розроблений HTML-формат виведення даних для інтерактивного перегляду зображень безпосередньо у екранному форматі бібліографічного опису образотворчого матеріалу [4]. Для коректного представлення графічних матеріалів було також введено додаткове підполе, що враховує орієнтацію зображення (вертикальну або горизонтальну). Натискання гіпертекстового посилання зображення дає змогу переглянути його утилітами графічного перегляду у збільшеному розмірі, масштабувати його та детально роздивитися всі елементи.

Фільм-балет

Лящук, Тимофій Андрійович (1930).

Лілея [Плакат] : *Фільм-балет (до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка), виробн. Київ. кіност. ім. О. П. Довженка / Худож. Т. Лящук.* – К.: Укррекламфільм, 1963 (КФОД). – Кольор. друк; 88,2 x 60,5. – 7 коп. Тираж: 10000 пр.

Назва твору:

Лілея / Данькевич К. (композитор).– 1939 – Балет.

Предмет зображення: Національності – українці.

Соціальні групи –

жінки.

Кіностудія:

Київська кіностудія ім. О. П. Довженка – Україна

Творчий колектив

фільму:

Вронський, В. (сцен. і пост.)

Лапокниш, В. (сцен. і пост.)

Данькевич, К. (комп.)

Топчій, М. (опер.)

Анасанов, А. (опер.)

Персоналії:

Данькевич, К. (композитор)

Шевченко, Т. Г. (1814–1861; поет)

Стан збереження: добрий.

Використання у форматах перегляду бібліографічного опису технології гіпертекстових посилань та можливість зв'язування будь-яких записів у базах даних САБ «ІРБІС64» дає змогу створювати авторські тематичні колекції образотворчих матеріалів. Для найбільш видатних художників – представників кіноплакатної графіки – передбачається створення стислих біографічних записів у авторитетному файлі авторів. Скорочений формат представлення запису в авторитетному файлі індивідуальних авторів передбачає такі основні елементи опису:

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АВТОР (авторитетний запис)

Ім'я особи (українською мовою)

Ім'я іншою мовою

Різномовність імені

Довідкова примітка про особу

Примітка про інформаційні джерела

Примітка каталогізатора

Інформація про зображення

Особистий знак художника

Бібліографічна база даних для пошуку

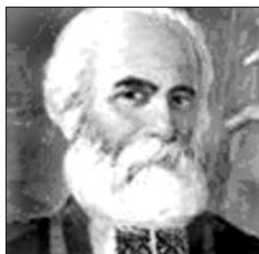

Приклад авторитетного запису художника «Лящук, Тимофій Андрійович»:

Лящук, Тимофій Андрійович, нар. 1930 (художник, графік)

Біографічна довідка:

Народився 24.03.1930 р., с. Оболонь Полтавської області. Закінчив Київський державний художній інститут (1957). Педагогі з фаху – В. Касіян, Є. Волобуєв. Працює в галузі живопису, графіки. Член «Спілки художників України».

Бібліографія:

1. Владич Л. Майстри плаката. – К.: Мистецтво, 1989. – С. 132–142.
2. Тимофій Лящук: Плакат. Живопис. Акварель. Рисунок: Каталог виставки творів. – К., 1983.
3. Мистецтво України: біографічний довідник. – К., 1997. – С. 383.
4. Словник художників України. – К., 1973. – С. 138.

Пошук у бібліографічних базах даних

«Український плакат»

«Український кіноплакат»

За гіпертекстовим посиланням до ББД «Український плакат» або «Український кіноплакат» пошукова система вибирає з колекції плакатів відповідні твори зазначеного автора та надає для перегляду бібліографічні описи каталогу плакатів. За наявності зображень користувач отримуватиме додаткову можливість безпосередньо ознайомитись з графічними творами художника.

Фрагмент ілюстрованої тематичної підбірки ББД «Український кіноплакат» за запитом художник «Лящук, Тимофій Андрійович»:

Кінокомедія

Лящук, Тимофій Андрійович (1930).

Жених без диплома [Плакат] : Кінокомедія, виробництво кіностудії «Грузія-фільм», авт. сценарію Е. Ебралідзе та ін., реж.-пост. Л. Хотіварі / Худож. Т. Лящук. – К.: Укррекламфільм, 1963. – Кольор. друк; 88 x 61. – 7 коп.

Кіностудія:

Кіностудія «Грузія-фільм» – Грузія

Творчий колектив фільму:

Ебралідзе, Е. (сцен.)

Размадзе, О. (сцен.)

Хотіварі, Е. (сцен.)

Хотіварі, Л. (реж.)

Стан збереження: добрий.

АКПУ 1964 1/140

Художній фільм

Лящук, Тимофій Андрійович (1930).

Тиша [Плакат] : Художній фільм (за однойменним романом Ю. Бондарєва), виробн. кіност. «Мосфільм», авт. сцен. Ю. Бондарєв, В. Басов, реж.-пост. В. Басов, опер. Т. Лебешев, худож. Г. Турильов, комп. В. Баснер / Худож. Т. Лящук. – К.: Укррекламфільм, 1964. – Кольор. друк; 62 x 82. – 7 коп.

Назва твору:

Тишина / Ю. В. Бондарєв (письм.). – 1962 – Роман.

Кіностудія:

«Мосфільм» – Російська Федерація

Творчий колектив фільму:

Бондарєв, Ю. (сцен.)

Басов, В. П. (сцен.)

Басов, В. П. (реж.-пост.)

Турильов, Г. (худ.)

Баснер, В. Ю. (комп.)

Стан збереження: добрий.

Художній фільм

Лящук, Тимофій Андрійович (1930).

Вечір на Івана Купала [Плакат] = Vecer pred Ivanom Kupalom : Художній фільм, виробн. кіност. ім. О. Довженка, Київ, сцен. та пост. Ю. Ілленка / Худож. Т. Лящук. – Б.м., [1968]. – Кольор. друк; 70,8 x 106.

Паралельна назва:

Vecer pred Ivanom Kupalom : Hranu film

Кіностудія:

Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. П. Довженка – Україна

Творчий колектив фільму:

Ілленко, Ю. Г. (сцен.)

Ілленко, Ю. Г. (пост.)

Стан збереження: добрий.

Існує відповідний зворотній зв'язок між ББД та авторитетним файлом авторів, за натисканням гіпертекстового посилання з іменем художника здійснюється перехід до біографічної довідки про нього.

Створення ілюстрованої ББД образотворчих видань надає користувачу якісно новий інформаційний продукт, що може значно підвищити рівень обслуговування бібліотеки [2]. Навантаження на окремі примірники образотворчих матеріалів також актуалізує питання їх фізичного збереження. Створення цифрових копій документів із фондів вирішує дві проблеми: можливість доступу до інформаційних ресурсів та їх збереження. Перспективою використання ілюстрованої ББД «Український кіноплакат» є підготовка нау-

кового друкованого каталогу та покажчиків до нього, електронних видань на компакт-дисках та створення тематичних віртуальних онлайн-виставок.

Розроблення, опрацювання баз даних такого рівня вимагає великих зусиль та витрат часу, але ці витрати виправдовуються якістю поданого матеріалу, широкими можливостями пошуку і подальшого багатопільового використання підготовлених матеріалів.

Список використаної літератури

1. Гутник, Л. М. Науковий каталог українського кіноплаката 1960–1990-х років: проблеми створення і використання (на матеріалах колекції НБУВ) / Л. М. Гутник // Наук. пр. НБУВ. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 265–274.
2. Забабурина, Е. С. Создание информационных ресурсов на основе специализированного фонда Московской библиотеки искусств им. А. П. Боголюбова на примере базы данных «Изогалерея» / Е. С. Забабурина // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса [Электронный ресурс]: 11-я Междунар. конф. «Крым 2004» : тр. конф. – Электрон. дан. – М., 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM)

3. ДСТУ (ГОСТ 7.1:2006) Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ). – Введ. 2007-07-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с.

4. Лобузін, К. В. Ілюстрований електронний каталог «Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» / К. В. Лобузін, О. М. Донець // Бібл. вісн. – № 1. – К., 2009. – С. 16–20.

5. Система автоматизации библиотек «ИРБИС»: Общее описание системы / А. И. Бродовский (сост.). – М.: ГПНТБ России, 2002. – 260 с.

6. Российские правила каталогизации : [в 2 ч. / авт. коллектив: Н. Н. Каспарова (рук.) и др.] ; Рос. библ. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – Москва, 2005. – Ч. 2 : Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005. [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.nilc.ru>. – Загл. с экрана.

7. UNIMARC Manual. Bibliographic Format: Руководство по применению UNIMARC для библиографических данных: фрагменты 2-го изд.: Изм. и доп. к 1-му изд. / Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА); ГПНТБ России. – М.: ГПНТБ России, 1998. – 52 с.

УДК 007.304:02(477.83):37(09)

Наталія Кунанець,

заст. директора з наукової роботи НТБ Національного університету «Львівська політехніка»,
канд. іст. наук

Історія та сучасні тенденції розвитку бібліотечної освіти в Галичині

У статті розглядаються основні віхи становлення бібліотечної освіти в Галичині, розкриваються особливості підготовки кадрів для бібліотечних установ Львова наприкінці XIX – початку XX ст. Показано місце і роль у цьому процесі курсів бібліотекознавства, що організувалися у той час різними громадськими організаціями краю, зокрема, «Просвітою», «Рідною школою» та ін.

К л ю ч о в і с л о в а : бібліотека, бібліотекар, бібліотечна освіта, історія бібліотечної справи.

In the article features the preparation of library staff for the libraries of Lviv in the late 19 – early 20 centuries. Basic knowledge of librarians titled historical period given by the work of library science courses organized by various scientific societies, such as «Prosvita», «Native School» and others.

K e y w o r d s : library, librarian, library education, history of librarianship.

У Львові наприкінці XIX – поч. XX ст. складалася особлива бібліотечна інфраструктура. Її становлення великою мірою залежало від тих постатей, які впродовж тривалого часу працювали у книгозбірнях міста. У Галичині майже кожна національна громада, кожне товариство вважали своїм обов'язком створити книгозбірню,

яка б стала осередком, навколо якого гуртувалися б кращі її представники. Функції бібліотекарів виконували самі ж члени цих спілок, інколи до цієї роботи запрошували осіб, які мали певну фахову освіту. Бібліотечна професія завжди викликала повагу і інтерес у суспільстві, а у бібліотеках працювали талановиті, високоосвічені люди з енцикло-

педичними знаннями. Більшість з них згодом стали відомими діячами науки і культури.

Викликає повагу вміння співробітників книгозбірень інтуїтивно визначати напрями розвитку бібліотек, засади раціонального розміщення фондів, організації каталогів та способи удосконалення обслуговування читачів, використовуючи накопичений досвід, шукаючи нові шляхи вирішення наболілих проблем. Стримувала розвиток бібліотек відсутність навчального закладу, який готував би фахових бібліотекарів. Виникала потреба індивідуального творчого осмислення засад роботи книгозбірень, адаптації отриманих за іншим фахом знань до умов роботи бібліотеки, долання побутових незручностей, характерних для бібліотек цього історичного періоду.

Основи бібліотечної освіти у краї було закладено на початку ХХ ст. Мінімум знань про бібліотечну техніку подавалося на курсах бібліотекознавства товариства «Просвіта»¹. Навчання проводилося для працівників Головної бібліотеки спілки та масових бібліотек, що діяли при читальнях філій та сільських громад цього товариства. Цикли лекцій з питань організації ефективної роботи бібліотек читалися бібліотекарям товариства «Рідна школа»².

У бібліотеках Галичини постійно існувала проблема забезпечення їх кадрами, плінність яких була зумовлена політичними трансформаціями у суспільстві та складними побутовими умовами. Долаючи всі негаразди, бібліотекарі не лише налагоджували роботу довіреної їм бібліотеки, але й займалися науковою та публіцистичною діяльністю. Співробітники книгозбірень укладали бібліографічні покажчики, готували до друку наукові розвідки з історії, народознавства, досліджували стан бібліотечної справи у Галичині.

Штати бібліотек були, як правило, невеликими, проте працювали там енергійні, небайдужі люди, які повністю віддавалися дорученій справі. Та все ж, не зважаючи на високий кадровий потенціал книгозбірень, постійно виникали проблеми з розширенням штату за рахунок фахових працівників. Наприклад, у бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка (далі НТШ) у найкращі часи її діяльності працювало 7 співробітників (серед них В. Дорошенко, І. Джиджора, О. Назарійв, М. Андрусак, М. Деркач та ін.)³ і навантаження на кожного було надзвичайно великим.

Деяким бібліотекам, наприклад Народного дому, для налагодження якісного та оперативного опрацювання фондів доводилося запрошувати, хоча б

на короткий термін, фахівців з інших бібліотек, зокрема університетської книгозбірні⁴. Проте великі за обсягом, цінні книжкові фонди потребували систематичної роботи з ними. А такої можливості у жодній з львівських наукових бібліотек не було.

Кожен бібліотекар, пропрацювавши у книгозбірні певний час, вважав своїм обов'язком передавати свої знання та досвід новим працівникам, що сприяло створенню певних традицій щодо організації бібліотечної роботи у кожній з книгозбірень. Потім ці напрацювання декларувалися у статутних документах бібліотек. Наприклад, Статут (Устав) бібліотеки Народного дому визначав напрями, зміст, особливості діяльності, а також структуру і штат бібліотеки, режим її роботи⁵. Він складався з трьох частин. Перша частина містила «Інструкції для чиновників и службы библиотеки, касательно ведения дел в читальне». Друга частина документа подавала правила для відвідувачів, третя – під назвою «Обслуга посетителей» – була фактично технологічною інструкцією з обслуговування читачів. Аналогічні статuti ухвалювалися і в інших бібліотеках.

Слід відзначити, що керівництво бібліотечних установ ставило дуже високі вимоги до своїх підлеглих. Так, для кожної посади у штаті бібліотеки Народного дому було розроблено кваліфікаційні вимоги – «Состав библиотечного персонала, его квалификационные обязанности»⁶. Для обіймання посад бібліотекаря та кустоса * необхідно було мати ступінь доктора філософії чи скласти іспит на вчителя середньої школи. Виходячи вже із кваліфікаційних вимог та рівня освіти працівників розроблялися посадові інструкції на кожну з посад за штатом бібліотеки, об'єднані в один документ під назвою – «Круг действия чиновников при библиотеке и музее «Народного дома» во Львове»⁷. При прийомі на роботу «кандидат» проходив «кваліфікаційний іспит»⁸.

Аналогічними були вимоги і до бібліотекарів книгозбірні НТШ. Перед бібліотекарями товариства «Просвіта» не ставилося таких високих вимог, хоча широта світогляду, обізнаність з професією повинні були обов'язково вирізняти претендента на посаду бібліотекаря цієї книгозбірні.

Бібліотекарям доводилося самотужки шукати шляхи здобуття фахових знань. Використовувався досвід німецьких, французьких та американських бібліотек. Дехто з бібліотекарів, відвідуючи євро-

* Бібліотечна посада середньої ланки.

пейські та американські бібліотеки як читач, знайомився із їх структурою та організацією роботи, вивчав правила бібліографічного опису видань, систему організації та впорядкування фондів.

Працівники бібліотеки Львівського університету, наприклад, проходили навчання (бібліотечну практику) в Національній прусській бібліотеці в Берліні. Там вони запозичували досвід розстановки фондів та правила бібліографічного опису видань. Щойно зарахованих працівників бібліотеки Народного дому відправляли на стажування до німецьких бібліотек, оскільки, лише при Берлінському університеті на базі його бібліотеки діяла Вища бібліотечна школа⁹, яка аж до Першої світової війни залишалася єдиним в Європі навчальним закладом, що готував професійних бібліотекарів.

Для потреб бібліотекарів перекладалися українською мовою підручники з бібліотекознавства закордонних фахівців. Наприклад, Головний відділ товариства «Просвіта» рекомендував бібліотекарям замовити і використовувати, як poradnik у практичній роботі, підручник Вальтера-Гофманна «Die Praxis der Bьcherei» (Leipzig, 1926) з основ бібліотечної справи. Згодом українською мовою були видані окремі (найважливіші) частини цього підручника¹⁰.

У бібліотечному середовищі використовувалися і напрацювання українських фахівців. Була перевидана книга Ст. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства» (Львів, 1924). Розроблялися власні методичні матеріали. Віталій Левицький підготував «Порадник для бібліотекарів»¹¹. Написаний у доступній формі, він згодом став методичним посібником для бібліотекарів товариства «Просвіта» всіх ланок.

У 1913 р. для бібліотекарів книгозбірень товариства «Рідна школа» М. Коць розробив методичні поради щодо організації їх роботи¹², а у 1934-му для бібліотек цього ж товариства Л. Ясінчук написав інструктивні матеріали з основних засад організації роботи бібліотек¹³.

Для нових працівників бібліотеки Народного дому А. Генсьорський склав «Настановлення для новопоставленого бібліотекаря Інститута Народного дома»¹⁴. Це була технологічна інструкція, що регламентувала основні засади роботи в бібліотеці. Більша частина постулатів цього документа торкалася опрацювання видань, складання бібліографічних описів, застосування кріпосної розстановки книг, ведення інвентарної книги у цій бібліотеці. Для складання бібліографічних описів на каталожних картках багато хто з бібліотекарів ви-

користувався німецькі правила бібліографування. Бібліографічні описи на видання склалися під надзаголовком, що містив «ключ» (ключове слово). Сам «ключ» формувався з прізвища автора чи першого іменника назви видання. При записі до інвентарної книги видання розподілялися на формати, що характерно для великих сучасних бібліотек. Ці настанови мали позитивні і негативні моменти.

Для уніфікації опрацювання фондів бібліотеки НТШ І. Кривецький розробив методичні рекомендації та правила, які стосувалися бібліотекарів, що здійснювали опрацювання книжок¹⁵. У рекомендаціях враховано цінність фондів бібліотеки та встановлено пріоритетність при їх опрацюванні. Член товариства НТШ З. Кузеля, достатньо відомий бібліотекар, якому вдалося набути бібліотечного фаху, вивчивши теорію бібліотечної справи¹⁶ поряд з основною спеціальністю * у Віденському університеті, розробив докладну інструкцію каталогізації книг у бібліотеці цього товариства. Згодом він написав методичний посібник для бібліотек студентських товариств «Ціль і значіння студентських (кружкових) бібліотек», який містить основні рекомендації щодо організації роботи бібліотеки студентської спілки (Львів, 1910).

Патріархом слов'янського відродження П. Шафариком¹⁷ укладено цілу низку практичних посібників. Спираючись на досвід Мюнхенської, Паризької бібліотек, Імператорської та королівської книгозбірень у Відні, він розробив засади каталогізації видань. Автор у своїй праці дослідив помічені ним недоліки у роботі цих книгозбірень, а також виклав основні засади розвитку українських книгозбірень.

Про високий кадровий потенціал бібліотек Львова, що діяли у XIX – на поч. XX ст., свідчать і такі факти: керівництво бібліотекою Львівської політехніки здійснював на громадських засадах обранець Колегії професорів¹⁸; М. Грушевський у 1895 р. «був управителем бібліотеки [НТШ] і допоміч мав платного помічника»¹⁹. В. Дорошенко наголошував, що Грушевського потрібно «вважати справжнім основником і навіть першим бібліотекарем бібліотеки НТШ»²⁰. Маючи досвід бібліотечної роботи Михайло Сергійович розглядав «працівників бібліотеки як науковців і не збільшував годин праці, щоб дати їм змогу працювати по-

* З. Кузеля відвідував слов'янський семінар при кафедрі професора Ягича Віденського університету у 1906 р.

за службою на полі науки та літератури. Він притягав їх до співробітництва в «Записках» та інших видавництвах НТШ і в «Літературно-науковому вістнику»²¹.

Традиції високої фаховості та постійного підвищення інтелектуального потенціалу активно підтримуються і сьогоднішніми бібліотекарями Львова. Варто відзначити, що більшість бібліотекарів у наукових бібліотеках міста мають вищу освіту, хоча випускники бібліотечних факультетів становлять лише 5 % від загального числа співробітників.

Звичайно, керівництво бібліотек шукає шляхи до виправлення цієї ситуації, робиться все можливе, щоб максимальна кількість випускників бібліотечного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка працевлаштувалася за спеціальністю. Безсумнівно, відкриття цього факультету істотно вплинуло на підвищення фаховості кадрового складу бібліотек Львова, відновило традиції підготовки бібліотечних фахівців в умовах університету. Підготовка студентів за спеціальністю «консолідована інформація» у Національному університеті «Львівська політехніка» також сприятиме підвищенню якості кадрового потенціалу тих бібліотек Львова, що прагнуть сприяти оптимізації інформаційної інфраструктури міста.

Отриманню працівниками мінімуму необхідних знань з основних засад роботи бібліотеки допомагають курси з основ бібліотекознавства, бібліографії та інформатики для працівників, що не мають фахової освіти, які ось уже 25 років діють у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника (далі ЛННБУ). Викладають на них завідувачі відділами та провідні фахівці бібліотеки.

Перетворення провідних бібліотек Львова у потужні інформаційні центри ставить перед їх персоналом нові кваліфікаційні вимоги. Наприклад, бібліотекам Львівського національного університету ім. І. Франка, Національного університету «Львівська політехніка», ЛННБУ вдалося впровадити програми автоматизації бібліотечних процесів. Це різні програмні продукти (ГАЛС²², УФД / Бібліотека²³, ALEPH²⁴ відповідно), кожен з яких має свої особливості, проте перед бібліотекарями постали однакові завдання – освоєння навиків роботи за нових умов.

Звертаючись до досвіду ЛННБУ, зупинимося лише на деяких моментах підготовки кадрів, які б були готові до впровадження інтегрованої бібліотечної системи ALEPH.

На жаль, людська психологія сформована таким чином, що будь-які інновації спершу зустрічають вороже. Не став винятком і перехід ЛННБУ до автоматизації основних бібліотечних циклів. Та все ж дирекції бібліотеки вдалося знайти оптимальні шляхи подолання цього негативного явища.

Першим кроком до підготовки персоналу для роботи в нових умовах було укладення договору про співпрацю з Варшавським університетом. Документом передбачалося щорічне стажування 10 працівників у провідних бібліотеках Варшави та участь у роботі Бібліотекознавчої сесії Міжнародної гуманітарної школи Центральної і Східної Європи (MSH). Стажування обмежувалося місячним терміном. Упродовж 2007–2008 рр. 20 співробітників відділів, найбільш дотичних до впровадження автоматизованої системи, ознайомилися з основними засадами роботи бібліотек Варшави (національної, університетської), які вже впровадили і тривалий час працюють у програмі ALEPH. Стажисти мали змогу здобути не лише теоретичні знання, а й навички практичної роботи. Перші співробітники, після повернення, склали основу робочої групи для координації впровадження інтегрованої системи автоматизації бібліотечних процесів ALEPH, створеної при дирекції ЛННБУ.

Наступним важливим кроком на шляху навчання кадрів стали короточасні курси, що проводилися представниками програмного продукту, диференційовано для різних груп бібліотечного персоналу. Першими знайомилися з специфікою роботи програми співробітники відділу автоматизації, оскільки саме від них залежав успіх упровадження інноваційної технології.

Потім із засадами роботи модулів «Комплектування» та «Каталогізації» програми ALEPH знайомилися співробітники, що безпосередньо задіяні у технологічному циклі «Шлях книги». Діяльність останнього забезпечується саме цими модулями.

За ними до навчання приступили співробітники бібліотеки, задіяні у бібліотечному технологічному циклі «Шлях вимоги», обслуговуванні читачів у читальному залі та на абонементі. Вони набували практичних навичок виконання своїх функціональних обов'язків за допомогою модуля «Циркуляція».

Така система організації навчання дала вагомий результати і сприяла ефективному впровадженню автоматизації у практику роботи бібліотеки. Лише за два роки у бібліотеці було створено електронний каталог, який містить бібліографічні записи у

форматі MARC-21 на видання, що надійшли до фондів бібліотеки з 1991 р. Читачі мають доступ до цього каталогу в онлайн-режимі. Крім того, користувачам абонементом бібліотеки надано можливість здійснювати пошук необхідних видань за електронним каталогом (у т. ч. через Інтернет) та робити електронне замовлення на релевантні видання. Співробітники відділу фондів та абонементу тепер мають змогу здійснювати автоматизований облік вимог читачів, видань, переданих із книгосховища до структурного підрозділу абонементу, а також виданих користувачам додому. Причому, контроль за термінами користування виданнями також здійснюється автоматично і супроводжується блокуванням наступних видач у разі їх порушення.

Таким чином, можна констатувати тяглість бібліотечних традицій у книгозбірнях Львова, бажання їхніх працівників удосконалювати свою діяльність, підвищувати свій фаховий рівень. Хоча система ґрунтовної фахової підготовки й була відсутня, навчання бібліотекарів все-таки здійснювалося. Багато хто здобував потрібні знання самотужки, діяв інтуїтивно. Все це й давало змогу бібліотекарям бібліотек Львова ХІХ – поч. ХХ ст. налагоджувати роботу книгозбірень відповідно до сучасних засад організації бібліотечної справи. Бібліотекарі Львова як і до 1939 р., так і нині постійно шукають ефективні форми безперервного підвищення свого фахового рівня.

Примітки

¹ *Дорошенко-Савченко, Н.* Дванадцять бібліотекарських курсів: Вражіння провідниці, що ці курси проводила / Н. Дорошенко-Савченко // *Просвіта*. – 1937. – Чис. 3/6. – С. 85–90.

² *Освітня діяльність // Стан і діяльність рідної школи. 1936–1937: Річне звітання Головної Управи Рідної школи за час від 1.IX.1936 до 31.VIII. 1937.* – Львів, 1938. – С. 32.

³ *Центральний державний історичний архів України у Львові.* – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 821. – Арк. 1–3.

⁴ *Барвинский, Б. А.* Бібліотека и музей «народного дому» с 1 января 1920 г. по 1 июля 1921 г. / Б. А. Барвинский // *Вісник Народного дому*. – 1921. – № 1. – С. 26.

⁵ *Центральний державний історичний архів України у Львові.* – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 774. – 15 арк.

⁶ Там само. – Спр. 816. – 42 арк.

⁷ Там само. – Спр. 774. – 4 арк.

⁸ Там само. – Спр. 815. – Арк. 3.

⁹ *Володин, Б. Д.* Всемирная история библиотек / Б. Д. Володин. – СПб.: Профессия, 2002. – С. 156.

¹⁰ *Порадник для бібліотекарів // Бюлетин Філії товариства «Просвіта» в Дрогобичі для читалень «Просвіти» міста й повіту Дрогобича.* – 1939. – Ч. 5. – С. 1–4.

¹¹ *Левицький, В.* Порадник для бібліотекарів / Віт. Левицький. – Львів: Просвіта, 1938. – 126 с. (Підручна освітня бібліотека; Ч. 1).

¹² *Коць, М.* Про основуване і ведене прилюдних бібліотек кружків Українського Педагогічного Товариства / М. Коць. – Львів, 1913. – 16 с.

¹³ *Ясінчук, Л.* Рідна школа в ідеї і житті: підручник для різношкільних організацій і діячів / Л. Ясінчук. – Львів: Накладом «Рідної школи», 1934. – 206 с.

¹⁴ *Центральний державний історичний архів України у Львові.* – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 774. – Арк. 3.

¹⁵ *Ільницька, Л. І.* Україніка НТШ як джерело національної бібліографії / Л. І. Ільницька // *Бібліотека Наукового Товариства ім. Т. Шевченка: книги і люди: матеріали круглого столу / НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, НТШ у Львові; упоряд. та загал. ред. Л. І. Ільницької.* – Львів, 1996. – С. 67–77.

¹⁶ *Дорошенко, В.* Професор д-р Зенон Кузеля як бібліограф / В. Дорошенко // *Збірник на пошану З. Кузеля.* – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 89.

¹⁷ *Черв'якова, О. В.* Взаємодія слов'янських будителів у справі формування національних бібліотек / О. В. Черв'якова // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 11: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 36.

¹⁸ *Боровик, Р.* Науково-технічній бібліотеці Державного університету «Львівська політехніка» – 150 років / Р. Боровик // *Вузивська бібліотека: Історія. Теорія. Досвід роботи.* – Львів, 1994. – Вип. 3. – С. 90–96.

¹⁹ *Центральний державний історичний архів України у Львові.* – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 21.

²⁰ *Дорошенко, В.* Бібліотека НТШ у Львові / В. Дорошенко // *Записки НТШ.* – Нью-Йорк, 1961. – Т. 171. – С. 10.

²¹ Там само. – С. 16.

²² Режим доступу: http://kameniar.franko.lviv.ua/index/cms/?Arhiv:No7%2C_listopad_2008_r.:%B2nformaciini_tehnologiyi_v_biblioteci.

²³ *Карпенко, І.* Інформаційно-бібліотечна система «УФД / Бібліотека» / Ігор Карпенко // *Бібліотечний форум України.* – 2003. – № 2. – С. 15–17.

²⁴ *Доценко, С.* Інтегрована бібліотечна система АЛЕРН 500 / Сергій Доценко // *Бібліотечний форум України.* – 2004. – № 1. – С. 11–14.

Лев Амлінський,

д-р пед. наук, професор

Бібліотечний комфорт: розкіш чи веління часу

У статті розкривається зміст поняття бібліотечного комфорту як важливого складника конкурентоздатності бібліотек в умовах динамічного розвитку науково-інформаційної інфраструктури сучасного суспільства. Обґрунтовується необхідність розвитку лінгвістичного апарату сучасних інформаційно-пошукових систем. Значну увагу приділено питанням бібліотечно-архітектурної психології, архітектурно-психологічним дослідженням як обов'язкової передумови цілеспрямованого проектування, упорядкування та технічного оснащення сучасних бібліотек на користь читачів та бібліотекарів.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечний комфорт, інтелектуально-інформаційний комфорт, психологічний комфорт, електронний каталог, лінгвістичний апарат пошукових систем, віртуальна система відкритого доступу, функціональність бібліотечної будівлі, екологія приватного простору читача.

This article deals with the library comfort's concept as an important component of libraries competitiveness in the dynamic development of scientific information infrastructure in modern society. Much attention was paid to the psychological comfort of readers and librarians. Such questions as library – architectural psychology and architecture – psychological research as necessarily prerequisites for purposeful planning, organizing and technical equipment of modern libraries for the benefit of readers and librarians were discussed.

K e y w o r d s: library comfort, intellectual and information comfort, psychological comfort, electronic catalogue, linguistic apparatus of the search systems, virtual system of open access, functionality of a library building, ecology of personal space of a reader.

Розвиток комп'ютерних мереж, який безумовно є прогресивним явищем, визначальною характеристикою сучасного світу, не завжди справляє позитивний вплив на формування людського соціуму. Він, зокрема, скорочує особисте живе спілкування, замінює емоційність особистих контактів заглибленням у світ комп'ютерних технологій. Якщо розглядати цю тенденцію у контексті бібліотечної справи, то тут на перший план висуваються додаткові вимоги до формування сприятливого для людини середовища, здатного позитивно впливати на вибір читачем саме бібліотеки як місця занять пізнавальною діяльністю, а також як місця можливого безпосереднього міжособового спілкування.

Важлива роль у вирішенні окреслених питань належить бібліотечному комфорту, у якому більшість дослідників схильні вирізнити три складника:

- інтелектуально-інформаційний комфорт;
- психологічний комфорт;
- фізичний комфорт.

У статті розглядаються тільки перші два складники бібліотечного комфорту, до того ж з урахуванням бібліотечної специфіки. Що ж стосується фізичного комфорту, то він, звичайно, є досить важливим складником, але не має якихось специфічних бібліотечних особливостей і не виходить за коло вимог, пов'язаних з розумовою працею людини.

Під *інтелектуально-інформаційним комфортом* розуміється стан інтелектуальної задоволеності,

що виникає унаслідок необхідної і достатньої зручності доступу до інформації людини у процесі її інформаційної діяльності. Сприйняття людиною рівня інтелектуально-інформаційного комфорту є індивідуальним, проте воно залежить від рівня соціального розвитку суспільства.

Успішність доступу до інформації великою мірою визначається кваліфікацією споживача інформації і тими завданнями, які він перед собою ставить. Тут слід розрізняти об'єктивний успіх і помилкове відчуття успіху пошукової діяльності, яке завжди буває суб'єктивним. Навіть отримуючи з Інтернету або іншого джерела найменшу частину інформації про книги та інші первинні документи, людина буває повністю задоволена, оскільки про існування іншої частини інформації вона не знає, що часто зумовлено її недостатньою кваліфікацією у вирішенні пошукових завдань. Чи відчуває вона себе у такій ситуації комфортабельно? Ймовірно, що так. Адже у більшості випадків вона не усвідомлює об'єктивної помилковості цього відчуття інтелектуально-інформаційного комфорту. Саме тому є актуальною доцільність формування поняття «кваліфікованого споживача» інформаційних мереж.

Читач може бути, а може й не бути таким кваліфікованим споживачем, а ось бібліограф кваліфікованим споживачем має бути обов'язково. У першу чергу, він повинен володіти високою комбінаторикою мислення у розв'язанні пошукових зав-

дань. Складність сучасного періоду розвитку бібліотек зумовлена здебільшого тим, що професійна кваліфікація персоналу заміщується зростаючими можливостями технічних систем, тим, що бібліотечна кваліфікація втрачає свою вартість як джерело і засіб створення інтелектуально-інформаційного комфорту. Читач, який вважає себе досить кваліфікованим у пошуку інформації обмежується тим, що знаходить її в Інтернеті, незалежно від того наскільки вона є повною. На нашу думку, доцільно підняти роль кваліфікованої бібліографічної допомоги у роботі з читачами і, зокрема, у розв'язанні за її допомогою пошукових завдань шляхом використання комп'ютерних технологій.

Найбільш орієнтованою на читача частиною бібліотечної електронної технології є електронний каталог. Цілком природньо, що читачі активно користуються такими продуктами електронних технологій, як інформація на CD, дискетах, usb-накопичувачах і т. ін. Але вони при цьому не заглиблюються безпосередньо у технологію, а тільки користуються продуктами електронних технологій. А от, працюючи з каталогом, вони взаємодіють безпосередньо з бібліотечною технологічною системою.

Якщо з такої точки зору розглядати електронний каталог, то неважко зрозуміти, що він як інформаційна система поряд з безперечними перевагами має і певні недоліки.

Переваги електронного каталогу: швидкий багатоканальний доступ, у т. ч. алфавітний, систематичний, за ключовими словами тощо. Все це поєднується з можливістю автоматизованого замовлення книги з фондосховища, відстежуванням його динамічного стану та ін.

Недоліки: при використанні будь-якого з входів до каталогу втрачається значна частина інформації. Наприклад, при пошуку літератури за ключовими словами втрачається до 50–60 % документів порівняно з використанням пошуку за авторами. Причина такої втрати полягає у тому, що в електронному каталозі відсутня синонімія термінів, та, в цілому, не приведені парадигматичні відношення між термінами.

Нами були проведені експериментальні пошуки книг в електронному каталозі Берлінської державної бібліотеки за ключовим словом «Комп'ютерне регулювання» («Rechnerregelung»). Синоніми до цього терміна, наведені у словнику термінів з інформатики: «Дигітальне регулювання» («Digitale Regelung»), «Дигітальне управління» («Digitale Steuerung») та «Комп'ютерне управління» («Rechnersteuerung»). В результаті послідовно проведених в електронному каталозі пошуків за цими синонімами: за

ключовим словом «Rechnerregelung» – знайдено 0 документів, за «Digitale Regelung» – 48, за «Digitale Steuerung» – 9, за «Rechnersteuerung» – 6 документів. Що характерно, документи, знайдені за вказаними тут синонімами, були різними. Навряд чи знайдеться фахівець з інформатики, який здатний запам'ятати таку кількість термінів і синонімів, щоб ввести їх до електронного каталогу у процесі пошуку.

Зрозуміло, що до карткового каталогу ніхто не повертатиметься. Ця Ера вже минула. Однак не слід електронний каталог розглядати як якусь недоторкану святиню. Його подальший розвиток цілком можливий і він здійснюватиметься декількома напрямками.

Перший напрям полягає у подальшому розвитку його лінгвістичного апарату шляхом уведення синонімічних рядів та словарних статей загалом з тим, щоб вони на вимогу споживача могли розширювати коло літератури, що пропонується.

Другий напрям пов'язаний з поступовим перетворенням електронного каталогу у систему віртуального відкритого доступу.

Вказані напрями, з нашої точки зору, є найбільш перспективними.

Варто розрізнити два типи бібліотечно-бібліографічних послуг.

До першого типу відносяться послуги, які ґрунтуються на створенні сервісного інформаційного середовища, де споживач інформації самостійно обирає та використовує ті чи інші інформаційні послуги. Важливою особливістю такої інформаційної послуги є те, що її отримання не пов'язане з індивідуальним обслуговуванням споживача інформації. Це скоріше самообслуговування.

До другого типу послуг належить індивідуальне обслуговування: індивідуальна консультація, сумісна зі споживачем пошукова діяльність та ін.

Нині більшість бібліотек володіє достатніми ресурсами для надання послуг першого типу. Водночас розвиток послуг другого типу стримується обмеженими фінансовими ресурсами для утримання персоналу, необхідного для їх надання.

Якщо у майбутньому бібліотеки включатимуть до складу своїх послуг надання допомоги у формуванні індивідуальних електронних книг, професійну бібліографічну структуру матеріалу та інші інформаційно-бібліографічні послуги, то вони постануть перед фактом ще більшого браку кваліфікованого персоналу. За таких умов з'явиться невідповідність між потребами у послугах і здатністю бібліотек до їх задоволення. Вирішення цієї проблеми лежить у площині широкій комп'ютери-

зації всієї системи обслуговування читачів. Йдеться, зокрема, про те, щоб, не навантажуючи бібліотечних працівників додатковою ручною працею, інтенсифікувати технологію бібліотечного обслуговування за рахунок взаємодії ІТТ з бібліотечною діяльністю читачів і бібліотекарів. При цьому мається на увазі не просто задоволення читацьких інформаційних потреб, а створення комфортабельного інтелектуально-інформаційного середовища.

Читач повинен відчувати вищий рівень бібліотечного інтелектуально-інформаційного комфорту порівняно з тим рівнем, який супроводжує його вдома або в офісі. Саме це відчуття може і повинно розумітися як один з чинників привабливості бібліотеки для читача.

Психологічний комфорт є насамперед наслідком взаємодії читача і бібліотекаря, а також їх взаємодії з бібліотечною технологією. Така взаємодія повинна спиратися на психологію інтелектуальної діяльності людини. Важливу роль у формуванні бібліотечного комфорту відіграє також сприйняття читачами і бібліотекарями архітектурного бібліотечного простору та їх поведінка в оточуючому їх архітектурному середовищі. Професійне розуміння ролі мотивації, концентрації уваги, створення психологічного комфорту відносяться до професійної діяльності психолога. Будь-яка підміна такого професіоналізму «здоровим глуздом» призводить до аматорських оцінок.

Оскільки спілкування читача з бібліотекарем досить широко обговорювалося у бібліотечній літературі, обмежимося лише розглядом проблем бібліотечно-архітектурної психології. Тут увагу фахівців з організації бібліотечної справи варто повернути до вирішення таких завдань: якими мають бути бібліотечна будівля зовні, її внутрішня архітектура, якими мають бути читацьке місце, робоче місце бібліографа, як повинна плануватися читацька зона бібліотеки?

Насамперед важливо усвідомити, що функціональність бібліотечної будівлі це не тільки її відповідність технологічним процесам, а й великою мірою сприяння створенню психологічного комфорту для читачів та бібліотекарів. Відомі радянські ідеологи, що необхідно уникати архітектурних надмірностей, що економіка повинна бути економною призвели до виникнення сірої архітектури. Але ж в історію світової архітектури увійшли саме ті будівлі, які ці «надмірності» мають.

Що ж стосується внутрішньої архітектури, то вона повинна відповідати загальним принципам розвитку суспільства і, в першу чергу, його демократизації, підвищенню ролі знань тощо. Досить пере-

конливо продемонстрував роль архітектурної психології в проектуванні читацької зони відомий американський психолог, декан факультету психології Каліфорнійського університету Роберт Зоммер (Robert Sommer), який сформулював цю тему як «екологія приватної сфери». Мета його дослідження полягала у тому, щоб виявити поведінку читачів у бібліотечному середовищі. Як відзначив вчений, читацька зона бібліотеки відноситься саме до тих місць, які великою мірою залежать від психологічних передумов, пов'язаних з охороною особистого простору. Бібліотека – це одна з небагатьох громадських установ, де так істотно обмежується міжособове спілкування. Звичайно, є відвідувачі бібліотек, зокрема студенти, які під час читання хочуть спілкуватися один з одним. Деякі студенти більше люблять вчитися групами, ніж кожен окремо. У нових бібліотеках для цього передбачені спеціальні приміщення. Цей момент необхідно обов'язково враховувати при облаштуванні читацької зони.

А тепер більш детально про те, яким має бути робоче місце бібліотекаря? Чи воно повинно бути розраховане на спокійну бесіду з читачем, чи на коротку з ним зустріч, щоб лише телеграфно відповісти на його запитання? Наприклад, стіл для бесіди або стійка, що розділяє співбесідників, один з яких (читач) завжди стоїть. Від цього залежить і психологічна установка бібліотекаря на спілкування з читачем і весь характер такого спілкування.

Спілкування бібліографа з читачами стимулює його активність і вимагає підвищеної уваги протягом усього робочого дня, що призводить до психологічних перевантажень.

Саме тому робочий простір повинен забезпечувати міграцію бібліографа між більш і менш напруженими ділянками виробничого процесу, адже саме вона дає змогу змінити обстановку а, по можливості, психологічно його розвантажити. Така загальна конфігурація цієї частини читацької зони буде корисною і для читача, і для бібліотекаря.

Дедалі частіше читачі користуються у бібліотеках власними і бібліотечними комп'ютерами. Змінюється мотивація читачів при виборі алгоритму користування читацькою зоною. Які з найбільш вірогідних алгоритмів вони обирають? Бібліотеки, де читач, наприклад, може звернутися до електронного фонду, потребують змін внутрішнього планування читацької зони і, зокрема, її збільшення. Ці зміни повинні, з одного боку, служити новим зв'язкам читачів і бібліотекарів з електронним фондом, а з другого – забезпечувати збереження та подальший розвиток соціокультурних функцій бібліотек. Яким повинно бути

співвідношення цих двох парадигм у їх практичній реалізації, з точки зору формування внутрішньої архітектури і технічного оснащення читацької зони? Бібліотека, в якій читач звертається до електронного фонду, вимагає від нього вищої концентрації уваги і більшої ініціативності. В зв'язку з цим слід:

1. Виділити ділянки для різної психологічної кооперації читачів. Створити безшумні дигіталізовані читацькі місця.

2. Створити місця для діалогу читача і бібліотекаря (чергового бібліографа), де можна було б спільно діяти, а не лише отримувати коротку усну довідку.

3. Створити умови для забезпечення охорони недоторканності приватного робочого простору читача на будь-якому читацькому місці, що особливо важливо при формуванні екранних зображень.

4. Забезпечити широку гнучкість читацької зони, щоб можна було досягти різних співвідношень площ при користуванні традиційним і електронним фондом.

5. Врахувати, що створення бібліотек з використанням електронних фондів істотно змінює не лише форми бібліотечного сервісу, але й його вміст. Це призведе вже у найближчому майбутньому до нових архітектурних влаштувань зон бібліографічного обслуговування та їх нового технічного оснащення.

6. При дослідженні ставлення читача і бібліотекаря до електронних фондів необхідно інтегрувати знання та досвід з різних галузей науки і практики: інформатики, лінгвістики, бібліографії.

Якщо бібліотека за своїми внутрішньою архітектурою, технічним оснащенням і зручністю користування літературою відповідає побажанням читачів або випереджає ці побажання, вони користуються нею більш охоче ніж сервісною і завжди віддають їй перевагу.

При відповідному внутрішньому плануванні читацької зони бібліотека може надати читачам свободу вибору читацького місця від найбільш інтенсивно відвідуваної частини читацької зони до майже відокремленої. Це може відповідати звичкам і вимогам різних читачів або різним психологічним станам одного і того ж самого читача. Яким має бути співвідношення «тихих» і «галасливих» частин читацької зони? На перший погляд, ідеальним рішенням було б проектування лише відокремлених читацьких місць, щоб читачі могли без перешкод заглиблюватися у читання. Проте, коли архітектор Кан (Kahn) при проектуванні бібліотеки в Exeter (New Hampshire) передбачив у читацькій зоні лише ніші для індивідуального користування і

заглибленого читання, студенти сприйняли їх як засіб примусу до напруженої роботи і, по суті, відкинули такий варіант.

Цілком очевидна складність проектування бібліотеки з врахуванням всього різноманіття побажань читачів, їх індивідуальних особливостей, однак неприпустимо розраховувати бібліотечну будівлю на «усередненого» читача. Питання адаптації будівлі до індивідуальних потреб і смаків читачів – це значною мірою питання їх правильної психологічної оцінки і відповідної архітектурної реалізації внутрішнього простору бібліотеки.

Спілкування читачів у читацькій зоні не заохочується бібліотекою, проте, деякі читачі хочуть спілкуватися один з одним. І така потреба має задовольнятися.

При проектуванні читацької зони в основу розміщення читацьких місць слід покласти екологію приватної сфери читачів.

Соціологи і соціопсихологи встановили, що людина у присутності інших людей працює більш продуктивно. Вони називають це соціальним приростом (social increment). Водночас, якщо робота вимагає великої концентрації уваги, присутність сторонніх людей або конкурентів знижує продуктивність праці. Така закономірність отримала назву соціального зниження (social decrement).

Тобто планування читацької зони слід, насамперед, погодити з психологом, бо саме він може кваліфіковано вивчити взаємодію людини з архітектурним довкіллям та розробити рекомендації щодо його найкращого пристосування до потреб читача і бібліотекаря. Рекомендації такого фахівця залишають архітекторів свободу вибору планувального рішення внутрішнього простору бібліотечної будівлі, але накладають на нього відповідальність за відповідність зробленого планування психологічним установам читачів і бібліотекарів та їхнім уявленням про функціональність бібліотечної будівлі.

Пріоритетною характеристикою бібліотечної будівлі є її висока функціональність. У зв'язку з цим бібліотека повинна проектуватися «зсередини назовні». Інша послідовність проектування дуже часто призводить до підпорядкування її функціональності зовнішній виразності будівлі.

Потрібно виходити з того, що переважна більшість читачів віддає перевагу великим відкритим площам і великій висоті читацьких приміщень над невеликими приміщеннями, в яких вхід або вихід людини справляють більшу відволікаючу дію, ніж на великих відкритих площах читацької зони. Причому, негативна реакція на прихід нової люди-

ни не виникає у читачів, якщо приватна сфера кожного з них захищена.

Корисно з'ясувати, чи можна у бібліотечних приміщеннях, які не підлягають реконструкції, застосувати додатковий захист приватної сфери читачів.

У разі прийняття рішення про гнучке планування читацької зони з використанням стелажів і різних варіантів розташування читацьких місць слід мати на увазі таке:

- Розмежування великих читацьких зон на галузеві читальні відсіки за допомогою стелажів не повинно призводити до утворення невеликих відособлених, ізольованих один від одного, просторів. Виділення окремих малих читальних відсіків не повинно створювати у читача відчуття перебування в обмеженому (замкненому) просторі.
- Стелажі відкритого доступу найбільш доцільно розміщувати у центральній частині читацької зони, а читацькі столи – у її периферійних частинах, але так, щоб не обмежувати читачів у можливості візуального огляду загального простору читацької зони. Потреба у використанні по-різному розташованих читацьких місць виникає не тільки у різних читачів, але у різний час у тих самих читачів. Відчуття приватності може бути підсилено, якщо передбачена для читача частина стола відокремлена від іншої невеличкою перегородкою. Це відчуття може бути також підсилено, якщо читацькі стільці мають поруччя.
- Звичайно, довгі столи дають певну економію площі читацької зони, але у такому разі ширина проходів між ними має бути збільшена. Слід також зважати, що при довгих столах прихід нових читачів відволікає більше ніж при індивідуальних.
- Читач не має конституційного права на територіальну приватну зону, але її створення та охорона стосуються бібліотечного комфорту, про який повинна турбуватися бібліотека.
- Частина читачів для захисту своєї приватної сфери використовує книги. Фактично це означає маркірування приватної території читача.
- Необхідно враховувати, що читач хоче мати соціальну дистанцію від інших читачів. Соціальну дистанцію у даному випадку слід розуміти як усунення впливу читацького співтовариства на поведінку людини, яка зберігає таку дистанцію.
- Якщо читачі у читацькій зоні сидять за столами один проти одного, необхідно такі столи розділяти знімною перегородкою.
- Найбільш популярні у читачів одномісні столи з індивідуальним регулюванням освітленості, розташовані на балконах (галереях), які дають

змогу бачити зверху старанно працюючих читачів. Такі місця займаються першими.

- Необхідно виходити з того, що точне визначення поняття «приватна сфера» людини дає змогу точніше передбачити її поведінку, ніж це можна зробити, виходячи з ситуації, що склалася.
- Навряд чи слід заглиблюватися у дискусію з приводу правомірності використання терміна «приватна сфера» стосовно поведінки читачів у бібліотеці, але потрібно напевно домовитися про адекватне розуміння цього терміна як бібліотечного. Адже в бібліотеці читацькі місця не абонуються, ніхто і ніколи не претендує на місце, зайняте іншим читачем. Тим часом відвідувач, захищаючи свою приватну сферу, по можливості, якщо у нього є вибір, не сідає поруч з іншим читачем.
- Слід виходити з того, що читач завжди прагне знизити рівень слухового і зорового контакту з іншим або іншими читачами.

Найбільш правомірними, на наш погляд, є такі визначення:

- Звуковий приватний простір – це такий обшир, у якому сприйняття звуку, що продукується найближчим сусідом-читачем, не виходить за межі білого шуму.
- Зоровий приватний простір – це така територія, на якій предмет діяльності читача не потрапляє у поле зору його найближчого сусіда (сусідів).
- Перевагу відкритих читацьких зон з великим числом читацьких місць перед малим читацьким приміщенням можна пояснити тим, що у відкритих зонах відволікаюча подія заважає менше, ніж у малих приміщеннях, розгороджених стелажимами. У великих приміщеннях відбувається більше подій, але вони менше відволікають, у той час, як у нібито спокійніших (малих) приміщеннях будь-яка відволікаюча подія більше впливає на читачів. Така зовні парадоксальна оцінка пов'язана з тим, що довкола людини існують зони, що визначаються відстанню до відволікаючого об'єкта, в яких відволікаючі події сприймаються з різною інтенсивністю. Захищеність читача від відволікаючих подій не є величиною постійною і змінюється залежно від рівня концентрації його уваги на власній діяльності. При збільшенні відстані інтенсивність сприйняття перешкоди знижується і досягає значення, що не перевищує рівня білого шуму.

Як відомо, бібліотека в очах її користувачів має певний імідж. Вона може оцінюватися читачами як холодне або тепле, дружнє або недружнє, особисте або безособове місце. Цей імідж або цей стереотип впливає на те, як люди реагують на бібліо-

теку, якщо це виявляється інколи навіть опосередковано. Є різна техніка, що дає змогу вимірювати такий ефект. Для бібліотекарів вона може мати особливе значення. Один з методів розроблений Чарлзом Осгудом (Charles Osgood) і його співробітниками в університеті Іллінойса, полягав у вимірюванні семантичного диференціала.

Ч. Осгуд встановив, що висота будівлі, її колір, об'єм приміщень та ін. впливають на її оцінку людиною. Масштабніші розміри і вдале колірне рішення додають цінності приміщенню в очах читача. Воно, відповідно, визначається ним як погане або добре і вплив справляє на нього сильний або слабкий, позитивний або негативний.

Отже, дослідження виявили негативне ставлення деяких читачів до близько розташованих, скупчених місць, тоді як інші не сприймають повний спокій як необхідну умову для занять. Створюється враження, що окремі читачі мають потребу перебувати в оточен-

ні людей, що читають. Для них вони виступають засобом активізації і соціального стимулювання власної діяльності. Ми не можемо таку позицію відобразити у кількісних показниках. В усякому разі, описане 50 років тому соціальними психологами, явище «соціального приросту» не втратило своєї актуальності й по нині. Воно виявляється у впливі інших людей на підвищення активності тієї чи іншої людини. Проте, те, що бажане для одних читачів, абсолютно непридатне для інших. Ті, хто віддає перевагу приватному або напівприватному доквітлю, найменше відволікання вже називають перешкодою. При цьому зорове відволікання настільки ж істотне, як і акустичне, зумовлене шумом, що створюється іншими читачами.

Поза усяким сумнівом, наведена вище інформація становить інтерес не тільки для бібліотекарів, а й для тих, хто займається влаштуванням бібліотечних приміщень, розробляє вимоги до будівництва або реконструкції бібліотечних будівель.

УДК 007:304:002(55)

Людмила Дем'янюк,
аспірантка НБУВ

Становлення та розвиток друкарства в Ірані

У статті висвітлюється історія книгодрукування в Ірані від його появи і до 20–30-х років ХХ ст., досліджуються основні етапи становлення книгодрукування, розкриваються особливості діяльності іранських першодрукарів, дана характеристика перших друкованих видань, визначено технологію їх друку.

К л ю ч о в і с л о в а: Іран, давні писемні пам'ятки, печатки та штампи, рукописна книга, друкарство, друкарський верстат, набірне книгодрукування, літографія.

This article enlightens the history of book-printing in Iran from its appearance till 20–30th of the XX century. There the basic stages of the formation of book-printing in Iran were under investigation, the names of the Iranian first printers and names of the first printed books were ascertained, printing technology was determined in the article.

К е у в о р д с: Iran, aincent manuscripts, seals and stamps, handwritten book, book-printing, printing-press, typography, lithography.

Виникнення друкарства сягає своїм корінням в глибоку історію людства. Але і сьогодні людську спільноту важко уявити собі без книг, газет, журналів. Нині друковане слово в поєднанні з електронними ресурсами є надійним знаряддям невпинного розвитку освіти, науки, культури, всієї людської цивілізації. Цілком зрозуміло, що провідна роль письма, друкованого слова в житті соціуму визначає підвищений інтерес науковців до проблем книгознавства, до історії книжкової справи, до її витоків. Не останнє місце в цій проблематиці займає і становлення та розвиток іранського книгодрукування.

Як відомо, письмо, книга, бібліотека є важливими складниками ісламської культури, Східної цивілізації загалом. Перші докази того, що іранці поцінували писмене мистецтво, книгу ми віднаходимо ще в епоху перших Ахеменідів (або Хахаманешів). Стародавні перси залишили історичні розповіді та легенди у вигляді численних написів на скелях, робили їх на глиняних, а не рідко й на золотих та срібних дощечках, саме вони й складають джерельну базу для вивчення іранської давнини, науки та культури. Найдавніші писемні пам'ятки дійшли до нас у вигляді написів, вирізьблених на камені.

Так, до нашого часу збереглися найбільші та історично вагомі «Бісотунські написи», висічені на скелі Бісотун (Бехістун), що знаходиться неподалік від Керманшаха на висоті 152 м над рівнем моря. З давніх-давен спочатку ахеменідські, а згодом й парфянські та сасанідські правителі використовували цей район як місце свого відпочинку. Сасаніди, столицею котрих було місто Тисфун, влітку перевозили свою столицю до Керманшаха. Тут збереглися відбитки та пам'ятки від різних історичних епох, найдавніші з них належать до періоду зародження землеробства, а найновіші – епохи Сефевідів¹.

Давньоперські клинописні тексти належать до епохи Ахеменідів – царської династії, яка правила в VI–IV ст. до н. е. Оскільки папірусу не було, то доводилося писати на табличках із сирійської глини. Щоб зробити таку табличку з написом твердою, її висушували на сонні або випалювали. Спочатку використовували піктограми. Та на глині важко малювати, тому на ній почали витискати гострою паличкою клинці. Один клин означав або ціле слово, або окремих склад. Було створено близько тисячі таких знаків. Тому така писемність називається клинописом. Виникнувши в Південному Межиріччі, вона поширилась серед народів Південно-Західної Азії. Учені розгадали значення клинописних знаків. Вдалося прочитати написані на табличках міфи, наукові твори, літописи, судові ухвали. Ці написи створювались за допомогою спеціальних циліндричних печаток.

Ахеменідський цар Дарій в 522 р. до н. е. після низки успішних військових походів наказав висікти на скелі для наступних поколінь написи, які розповідали б про його перемоги. Ці написи зроблені трьома мовами (давньоперською, еламською та вавилонською) наприкінці правління царя Камбіза (помер у 522 р. до н. е.) або у перші роки царювання Дарія I (522–486 рр. до н. е.). Над текстами поміщений рельєф: бог Ахура-мазда, протягуючи лівою рукою до Дарія, символічно вручає йому царську владу, а піднятою правою рукою благословляє царя. Дарій зображений у натуральну величину в царській короні. Його права рука в молитовному жесті простягнута до Ахура-мазди, лівою він спирається на лук. Лівою ногою Дарій зневажає поверженого мага Гаумату, що захопив престол ще за життя Камбіза. За Гауматою зображено ще вісім бунтівників, що повстали під час сходження Дарія на трон, і непокірного вождя сакського племені тіграхауда. Напис давньоперською мовою складається з 414 рядків красивого клинопису. Всі написи

розпочинаються виразом: «Цар Дарій розповідає...»². В районі «Бісотун» збереглися й інші численні написи епохи Сасанідів пехлевійською мовою, а також написи ісламського періоду, які виконані куфійським стилем письма. Деякі з написів висічені на стінах царських палаців у давніх столицях Ірану – Персеполі та Сузах, а також на гробницях у місці захоронення Ахеменідів – у Накші Рустемі (неподалік від сучасного Ширази)³.

За 64 кілометри від Ширази, на вершині кам'яного пагорба Рахмат в долині Мервдашт збереглися руїни Персеполя або, як називають його перси, «Тахт-е Джамшид», зруйнованого в 330 році до н. е. Александром Македонським. Величність цієї споруди полягає в її давності та надзвичайно тонкій роботі. Серед речей, розкопаних на руїнах «Тахте-Джамшид», були глиняні таблички з викарбованими малюнками та написами.

З кінця I тисячоліття до н. е. клинопис починає витіснятися алфавітним письмом: останній клинописний документ аккадською мовою датується 75 роком до н. е. І хоча клинопис в давнину був широко відомий, уміння читати клинописні тексти забулося надовго. Вчені розшифрували клинописні знаки лише у XIX ст. Перші відомості про загадкові знаки на перських скелях та руїнах проникли до Європи в XVII ст. Італійський купець Пьетро делла Валле привіз з собою перші, правда, невдалі, копії таких знаків – він змалював їх із залишків палацових стін Персеполя. Проте в Європі тоді не було жодної людини, яка зуміла б прочитати їх. Тогочасні вчені сумнівалися у тому, що дані написи можуть бути писемністю.

Щоб розшифрувати клинопис, потрібно було знайти якомога більше написів. Тоді їх можна було б зіставити, порівняти один з одним. З цією метою на Схід почали споряджати спеціальні експедиції. У 1761 р. з Данії вирушила перша наукова експедиція до Аравії, яка закінчилася невдачею. Всі її учасники загинули там від тамтешніх хвороб. Залишився в живих тільки один – історик і філолог Карстен Нібур. Справжнє відкриття давньоперської писемності пов'язане саме з його ім'ям. Під час свого перебування в країнах Сходу Нібур відвідав Персеполь, про який багато говорили мандрівники, котрі відвідували руїни перського палацу, спаленого воїнами Александра Македонського. Близько 515 року до н. е. за велінням Дарія на плоскогір'ї Мерв-дашт, що за 80 кілометрів на північний схід від Ширази, біля підніжжя гори Кух-е Рахмат («Гора Милосердя») була закладена нова столиця країни – Парса, або, як її називали

греки, Персеполю – «місто персів». Саме вона поклікана була символізувати міць та велич держави Ахеменідів. За назвою цього міста спочатку греки, а потім і увесь світ стали іменувати Іран Персією. І лише у 1936 р. іранський уряд звернувся до світової спільноти з проханням називати їх країну Іраном. У Середні віки руїни Персеполя називалися Тахт-е Джамшид («Трон Джамшида») за іменем міфічного героя іранського епосу.

Тож Нібур старанно скопіював написи, виявлені ним на руїнах колишньої перської столиці. Повернувшись до Європи, вчений опублікував їх в своїй роботі «Опис подорожі до Аравії і навколишніх країн» (Копенгаген, 1774–1778)⁴. Карстен Нібур першим дійшов висновку, що клинописні написи Персеполя накреслені трьома різними видами писемності. В усіх трьох випадках письмо було клиноподібним, тобто знаки склалися з різних комбінацій клинів. Але що вони означають, ніхто не міг тоді сказати. Зіставивши їх, дослідник виділив клинописний напис з 43 знаків – саме ним, як ми тепер знаємо, користувалися стародавні перси. Перші спроби розшифрувати цю зовні просту писемність були зроблені відразу після виходу в світ книги Нібура. Поява згаданої книги сприяла подальшій роботі учених над розшифруванням клинопису. Але їх зусилля не увінчалися успіхом.

Умінню читати ці написи наука зобов'язана двом видатним людям: німцеві – Георгу Фрідріху Гротефенду (1775–1854) і англійцеві – Генрі Роулінсону (1810–1895), військовому аташе в Персії⁵.

Георг Фрідріх Гротефенд протягом всього свого життя докладав великих зусиль, щоб прочитати ці написи. Він, ретельно ознайомившись з усім, що вже було зроблено з даного питання, почав пробувати перекладати написи самотужки. З античної літератури він знав, що написи давніх перських царів розпочинаються однаково: «такий-то великий цар, цар царів, син такого-то». У одному з клиноподібних написів Гротефенд знайшов групу схожих знаків, які часто повторювалися в тексті, і припустив, що ці знаки якраз і означають «цар» або «цар царів». Він почав підбирати ім'я царя, яке б у давньоперському читанні містило стільки звуків, скільки було знаків в написі. Таким ім'ям, на його думку, могло бути тільки ім'я «Дарій». Гротефенд зміг прочитати напис: «Дарій, цар великий, цар царів, цар країн Гістаспа син, Ахеменід...». Таким чином, Гротефенд поклав початок розгадці клинопису. Однак для його повного розшифрування потрібні були більш обсягові написи, де б була більша кількість особистих імен, для зіставлення.

І такі написи знайшлися. Цим наука зобов'язана Генрі Роулінсону, якого у 1835 р. призначили військовим аташе до Персії, а потім, у 1843-му – англійським політичним агентом до Багдада. Знайомлячись з перською місцевістю, він випадково звернув увагу на напис, висічений високо на горі Ельванд. Жителі називали її «книгою скарбів» і вважали, що в ній містяться вказівки, де сховані скарби стародавнього царя. Цей напис Роулінсон скопіював. Але ключ до розгадки таємниці клинопису дав напис на Бехістунській скелі. Бехістунський напис містив майже 80 власних імен, тобто вчетверо більше, ніж було відомо тоді європейським ученим. У 1844 р. Роулінсон спорядив власну експедицію до Бехістуна, щоб скопіювати верхні частини напису. При цьому він сам ледве не загинув, намагаючись підкорити вершину. Тільки його помічник, спритний хлопчик з персів, за допомогою різних мотузок зумів дістатися до тексту і за допомогою вологого паперу зробити відбиток з напису. До 1847 р. було скопійовано весь знаменитий Бехістунський напис, який і послужив ключем до розшифрування всього клинопису. Роулінсону вдалося зробити вельми якісну для його часу копію Бехістунського напису. У будь-якому випадку, всі незрозумілості в тексті вдалося усунути лише в другій половині ХХ ст., після ще декількох доступів до рельєфу, але вже за допомогою сучасніших засобів. Проте скопійованого Роулінсоном було цілком досить, щоб продовжити роботу з розшифрування клинопису. Роулінсон абсолютно несподівано зробив відкриття – виявилось, що в деяких випадках один і той же знак міг означати різні склади і навіть абсолютно різні слова. Тому у процесі подальшого розшифрування ставало зрозумілим, що такі «деякі випадки» є, скоріше, правилом, ніж винятком: декілька знаків, об'єднаних в одну групу, втрачають у результаті своє первинне значення і виражають абсолютно інше поняття або ім'я. Здавалося, розшифрування зайшло у безвихідь, але тут несподівано допоміг щасливий випадок. Під час розкопок у Куянджигу (Ніневії) були знайдені сотні глиняних табличок – стародавніх словників, котрі містили розшифрування значень клинописних знаків. Важливість цієї знахідки важко переоцінити – вона істотно полегшувала завдання вчених.

Знайденим скарбом уміло скористався Роулінсон. Він прочитав скопійований напис, розшифрував десятки клинописних знаків. Врешті-решт, робота була завершена і надрукована в журналі Азіатського товариства в Лондоні⁶. Публікація Бехі-

тунського напису дала змогу не тільки остаточно зрозуміти давньоперський клинопис, але й приступити до розшифрування вавилонського клинопису. Саме ним був написаний другий текст Бехістунського напису на тій же скелі. Його розшифровка дала змогу уточнити вимову слів, про зміст яких можна було здогадатися з паралельного давньоперського тексту напису.

У процесі археологічних розкопок з'являлися все нові й нові клинописні тексти. У деяких місцях знаходили навіть цілі бібліотеки глиняних табличок. Значення клинопису для науки величезне, адже завдяки розшифрованому клинопису ми дізналися про звичаї та побут Стародавнього Сходу, було розкрито багато таємниць, що дозволило ближче познайомитися з історією, культурою, діяльністю найдавніших цивілізацій.

На камені карбували тексти релігійного змісту, культового призначення, державні укази. А у повсякденному житті для письма використовували глиняні таблички. Із зібрань великої кількості книг на глиняних табличках формувались стародавні бібліотеки. У побуті багатьох народів глиняні таблички дожили до часів винаходу паперу, а подекуди ще довго використовувалися на рівні з останнім. Причина полягала в доступності глини – для виготовлення глиняної таблички не потрібно було ні спеціальної майстерні, ні великих коштів. З глиняною табличкою пов'язано виникнення перших шкіл і зародження літератури. Глиняна табличка сприяла розвитку суспільного устрою, торгівлі, науки і мистецтва. Отже, можна сміливо стверджувати, що з винаходом глиняної таблички людська цивілізація вступила в епоху розквіту культури...

Народ Давнього Ірану створив самобутню, високорозвинуту цивілізацію, одним з великих досягнень якої був давньоперський клинопис. Він нараховує всього 43 знаки – на відміну від клинопису, скажімо, аккадського, де число знаків перевищує 600. Проте перська писемність мала особливий характер: її використовували в основному для урочистих написів, які прикрашали гробниці правителів, стіни і колони палаців, виکارбовувалися на металевому посуді, зброї, кам'яних вазах та різних печатках.

Вже не одне тисячоліття людство використовує печатки-штампи, за допомогою яких відтискаються рельєфні малюнки на м'якому матеріалі (зволоженої глини, розтопленому воску та ін.). Перші друкарські спроби в Ірані були пов'язані з глиняними або ж дерев'яними печатками, на котрих викарбовували різні знаки, а потім робили відтиски на глиняних чи воскових табличках. В Ірані їх на-

зивають «суль». Спершу кожен штамп призначався для відтиску цілої картинки разом з написом. Потім зробили окремі штампи для кожної літери. Дерев'яні печатки використовувалися для підпису державних указів. Курцій Руф, римський письменник, писав, що отримавши перемогу над царем Персії Дарієм, Александр Македонський став опечатувати листи, котрі посилалися до Європи, своїм перстнем, а листи до Азії, печаткою Дарія. Її він також називав «перстень» (каблучка). Проте немає сумніву, що печатка перського царя Дарія мала форму кам'яного циліндра на рухливій дужці. В Британському музеї зберігається печатка царя Дарія I саме такої форми. Цар зображений під час полювання на левів⁷.

У Музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна в Москві зберігається подібний халцедоновий циліндр з написом трьома мовами: «Я – Артахшатра, Великий цар». Ця печатка належала цареві Артаксерксу I (495–425 рр. до н. е.). Цар зображений у супроводі трьох полонених. І, нарешті, в Ермітажі зберігається ще одна халцедонова печатка циліндричної форми з півдня Росії. Цар Артаксеркс II (404–358 рр. до н. е.) зображений тут переможцем над ворогами. Один із полководців Александра Македонського, Селевк Нікатор, засновник династії Селевкідів, на особистій печатці мав зображення якоря, котре повторювалося на селевкідських монетах. Наприклад, печатка Дарія сьогодні зберігається в Британському музеї. За часів правління монголів в Ірані такі печатки мали розмір 20 x 20 см. Зразки цих печаток на даний час зберігаються в історичному музеї Ісламської Республіки Іран «Іран-е бастан» та в деяких музеях світу⁸.

Згодом виникла і стала досить популярною технологія набивки візерунків на бавовняних чи шовкових тканинах: вирізаний на дерев'яній пластині візерунок покривали фарбою, а потім притискали щільно до натягнутої тканини. Такий спосіб штампування й досі популярний в Ірані. Він має назву «каламкар», що в перекладі з перської означає бавовняну тканину з ручною набивкою і додатковим розписом. Найбільшого поширення цей вид мистецтва набув в Ірані протягом XVIII–XIX ст.⁹

З винайденням паперу, перед людством відкрилися нові можливості книгодрукування. Це важливе відкриття відноситься до 105 р. до н. е. і пов'язане з ім'ям китайця Цай Луня, чиновника при дворі ханського імператора. Воно мало величезні наслідки не тільки для Китаю, а й для всього світу – вперше в історії було отримано доступний та зручний матеріал для письма, рівноцінний заміни

якому немає й досі. Сировиною для виготовлення паперу слугувало волокно бамбука та шовковичного дерева, котре ретельно подрібнювали і розварювали у воді. Суміш, що утворювалася, розливали в форми і так отримували паперові листи. У подальшому процес виготовлення паперу було істотно вдосконалено, і він став більш динамічним. Народжене в Китаї паперове виробництво поширилося в інші країни, поступово вкорінюючись у матеріальну культуру тамтешніх народів. Так, у Давньому Ірані для виготовлення книг спочатку використовували шкіру, і лише згодом – папір, який називали «туз». Він виготовлявся з кори білої тополі «дерахт-е ходаньг», за китайським рецептом¹⁰.

Серед іранських вчених існують деякі розбіжності у поглядах на те, коли та де була започаткована перша друкарня в Ірані, яку технологію друкування вона використовувала. Така ситуація спричинена, насамперед, дослідженнями етимологічних витоків самого слова «друк», що перською мовою буде «чап». У результаті численних дискусій щодо походження цього слова пріоритетними стали дві теорії:

Ібрагім Пурдавуд, відомий іранський вчений, викладач Тегеранського університету, та його однопідумці вважають, що слово «чап» походить від назви китайських грошей «чав». У 1291 р., після тривалої боротьби монгольської знаті за владу над Іраном, престол зайняв син Абака-хана – Кейхатухан (1291–1295). Правитель Ільканидів Кейхатухан, встановивши свою владу в Ірані, виявив повне спустошення казни. Запроваджувати нову данину для вкрай розореного населення було безглуздо, тому в 1293 р. він віддав наказ надрукувати купюри на кшталт китайських грошей – «чав». За зразок взяли гроші, випущені великим ханом Хубілай-кааном. Вони широко використовувалися в Китаї. Кейхатухан розраховував, що вся внутрішня торгівля вестиметься на ці гроші, а золото накопичуватиметься в казні. Наступного року гроші виготовили в друкарні, або як ще її називали «чавхане» в іранському місті Тебриз¹¹. Це були невеликі шматки шкіри, на обох сторонах котрих містилося зображення хана. Проте народ неохоче сприйняв таке нововведення, адже вбачав у ньому певне шахрайство з боку хана. Вже через тиждень після випуску «чав» не працювали базари, порушилася караванна торгівля, з міст перестала надходити данина. Китайські «чави» так і не прижилися в Ірані, проте сприяли виникненню в перській мові нових слів «чавзан» та «чапзад», що відповідали терміну «шахрай»¹².

Досить поширеною є теорія Моджтабі Мінаві, ще одного дослідника іранської давнини, який стверджує: слово «чап» похідне від індійського «чахап» чи «чахапе», що в перекладі означає «друкування».

Відомий іранський історик Хосейн Мірзайе Гольпайгані, автор книги «Історія друкарства та друкарень в Ірані», аналізуючи висунуті версії колег, більше схиляється до теорії Ібрагіма Пурдавуда. Крім того, вчений, ведучи мову про іранські друкарні, пропонує свою періодизацію історії заснування та розвитку іранських друкарень. Гольпайгані згадує про друкарню, засновану вірменською громадою в Джольфі, одному з районів Ісфагана. У 1639 р. після переселення вірмен до Ісфагана при церкві Ванаг (інша назва «Келіса-йе Сен Сур») архієпископ Хачатур Гісараці заснував друкарню, устаткування котрої священнослужителями виготовили власноруч. Звичайно, друкарня нагадувала дрібну майстерню з примітивним обладнанням. Першою книгою, надрукованою в Ірані, стало Євангеліє вірменською мовою, що побачило світ у 1640 р. Книга форматом 18 x 25,5 нараховувала 705 сторінок. Друкарня й надалі друкувала переважно книги релігійного змісту вірменською, арабською та перською мовами. Так, після півторарічної підготовки з'явилася друком робота вірменською мовою «Сагмус» або ж «Забур-е Давуд» (Псалми Давида). Друкуванням цієї книги займався архієпископ Хачатур Варданет (1590–1646), пам'ятник котрому звели при вході до музею¹³. Наразі – це цілий музейний комплекс, до якого окрім церкви, входять музей, друкарня, бібліотека та пам'ятник жертвам геноциду вірменського народу 1915 р. У бібліотеці, яка знаходиться на території церкви, зберігається 25 тисяч назв книг вірменською та європейськими мовами. Основну масу відвідувачів цієї бібліотеки становлять вірменське духовництво та учені-сходознавці з різних країн.

Після заснування друкарні при церкві Ванаг деякі іранські громадські діячі, знать також почали опікуватися відкриттям друкарень на теренах Ірану. Відомий французький мандрівник Шарден писав: «За часів шаха Сулеймана з династії Сефевідів іранці неодноразово зверталися з проханням щодо відкриття друкарні, яка була вкрай необхідною. Брат великого візира (перший міністр), досить освічена для свого часу людина, у 1087 камарі / 1676 звернувся до мене з проханням надіслати з Європи друкарів, які змогли б навчити іранців друкарській справі і щоб в Ірані була можливість видавати книги арабською та перською мовами. Це прохання він

також переказав шахові. Шах розглянув прохання і також вважає, що ця справа є вельми потрібною. Але коли зайшла мова про фінансування справи, шах відмовився від цієї задумки»¹⁴.

Протягом досить тривалого періоду іранці не робили рішучих кроків на шляху до створення власних друкарень та розвитку книгодрукування в країні. Значного розквіту друкарство сягнуло лише в епоху правління династії Каджарів, заснованої у 1796 р. Ага Мохаммедом Каджаром, і особливо, коли до влади прийшов шах Насер ад-Дін (1848–1896). Період панування династії Каджарів характеризується зародженням іранської журналістики. В цей час споруджуються нові друкарні, організовується видання газет і журналів.

Як зазначає російська іраністка О. П. Щеглова у своїй книзі «Иранская литографированная книга», історія власне іранського книгодрукування розпочинається з 1818 р.¹⁵ У XIX ст. перша спроба запровадити книгодрукування була зроблена в ході реформ, розпочатих Абас-мірзою з метою вдосконалити державний та військовий апарат. Однак набірне книгодрукування у 1818–1832 рр. не набуло широкого розмаху. Однією з причин цього стала древня писемна традиція персів. Потребу вузького кола освічених людей у цей період задовольняла рукописна книга, а сама форма книгодрукування – набір – суперечила смаку читачів, вихованих на любові до мистецтва каліграфії.

Перший етап книгодрукування в Ірані 1818–1832 рр. був пов'язаний з використанням набірної друкарської техніки («чап-е хоруф») та передував періоду літографії. Доказом цього є надрукована у 1818 р. книга «Джихадіє», написана Мірзою Іса Каєм-макамом, першим міністром при Абас-мірзі. Видання було присвячене актуальному на той час питанню – війні з Росією (1803–1813). Джихадіє – перше друковане видання, видане в Ірані у XIX ст., – ознаменувала початок вітчизняного книгодрукування. Книга була набрана Мохаммадом аль-Аштійані, але звідки привезли друкарський верстат і де опанував друкарську техніку друкар залишається не відомим.

Другою надрукованою в Ірані книгою також була «Джихадіє», набрана 1819 р. Зейн аль-Абедіном Табрізі. Точних відомостей про цього іранського першодрукаря небагато, не відомо де майстер опанував друкарське ремесло, а також звідки був привезений його верстат. Деякі дослідники припускають, що Зейн аль-Абедін Табрізі навчався друкарській справі в Росії. Достовірно відомо, що видавничою діяльністю він займався в Тегерані,

а у Тебризі він випустив тільки «Джихадіє». Після підписання мирного договору між Росією і Іраном (1813) Абас-мірза звернувся до російської сторони з проханням надіслати декілька друкарських верстатів. Невдовзі після цього до Петербурга для опанування друкарської справи було направлено Зейн аль-Абедіна Табрізі. Через чотири роки він повернувся до Ірану. З собою він привіз набірний друкарський верстат («чап-е сорбі») з перським та арабським шрифтами. Так розпочала свою роботу ще одна друкарня в Тебризі. Отже, можна сказати, що Табрізі був першим в Ірані, хто опанував техніку набірної книгодрукування. Загалом у Тебризі протягом 1818–1830 рр. функціонувало 4–5 набірних верстатів.

Перша друкарня в Тегерані також запрацювала завдяки зусиллям Зейн аль-Абедіна Табрізі. У 1823–1824 рр., за наказом Фатх Алі-шаха, його викликали до Тегерана, де фахівець мав організувати друкарську справу. Свою друкарню в Тебризі він залишив одному зі своїх учнів Муллі Мухаммад-Бакеру Язді, який протягом наступних десяти років здійснив набір декількох книг та послань. Першою набраною ним книгою стала «Кетаб-е Маасар-е Сальтаніє», видана у 1825 р.¹⁶

Активно допомагав Зейн аль-Абедіну один з впливових придворних – Манучехр-хан Моатамед ад-Доуле Горджі. Іранські історики відзначають вагомий внесок Манучехр-хана в організацію друкарської справи в Тегерані. В панегіричній збірці «Мадаїх-е Моатамед», складеній на честь Манучехр-хана, написано, що він «витратив майже 20 тисяч туманів та надрукував 800 томів про встановлення шаріату і віддав їх в руки знатних та простих». За це він отримав титул «Моатамед-аль-Доуле» (Повірений держави). Першою книгою, яку видав Зейн аль-Абедін, була «Мохаррак аль-колюб» 1823 р. видання. Саме в цій друкарні побачила світ праця «Рауза аль-муджахедін», більше відома як «Мохтарнаме». Це було перше друковане видання, яке містило декілька ілюстрацій. Більшість з цих книг й досі зберігаються в бібліотеках Ірану. Зараз вони відомі як книги друку Моатамаді.

Ведучи мову про друкарство в Ірані не можна не згадати й ім'я відомого першодрукаря Мірзи Салеха Ширазі. У 1815 р. його у складі групи з 5 осіб Абас-мірза відправив до Великої Британії для отримання освіти та вивчення іноземних мов. Там він опанував і друкарську справу. Повертаючись додому, він привіз з собою друкарський верстат. Про своє перебування та навчання на Заході, Мірза Салех Ширазі описав у власному щоденнику «Сафар-

наме-йе Мірза Салех Ширазі», якого він згодом подарував Г. Віллоку. Так цей твір з'явився в Британському музеї. Щоденник Мірзи Салеха – важливе свідчення того, як проходило знайомство іранців з європейською культурою, тамтешніми звичаями, традиціями. Також тут міститься інформація про ввезення друкарського станка до Ірану.

Після повернення на Батьківщину у 1819 р. Ширазі відкрив друкарню в Тебризі. Проте, які праці побачили світ у цій друкарні не відомо. Водночас достовірною є інформація про те, що у 1832–1833 рр. в Тебризі перша літографія створювалася зусиллями Мірзи Салеха Ширазі. Початок діяльності Тебризької друкарні пов'язують з випуском Корану, рік видання котрого відомий – 1248 / 1832–33¹⁷.

Згодом, у 1252 / 1836 р. Мірза Салех Ширазі засновує ще одну друкарню в Тегерані. Саме в ній друкувалася перша газета перською мовою «Когаз-е ахбар» («Листок подій»). Перший номер цієї газети вийшов 25 мохарама 1253 р. / 1837 р. на одному листі китайського паперу «Ханбалег» розміром 24 x 40 см. Газета була написана насталиком (один із стилів написання перського тексту), вона виходила три роки поспіль, а потім з невідомих причин її закрили (можливо після смерті Мірзи Салеха Ширазі газетою ніхто не опікувався). Мірза Салех Ширазі, відкриваючи друкарні в Ісфагані, Ширазі, Ормії та інших містах країни, завжди долучався до видання там різноманітних газет, наукової та історичної літератури, поетичних збірок. Після закриття газети «Когаз-е ахбар» друкарня, в якій вона видавалася, також була закрита. Все її устаткування передали до державної друкарні, яку заснував Манучехр-хан.

Перші успіхи літографії (друга половина 40-х рр.) були досягнуті завдяки приватному підприємництву. Літографічна книга знаходить своїх читачів і цінителів. Вона завойовує собі місце поряд з рукописною книгою, стає дедалі різноманітнішою. На ринку вже можна було побачити літературу теологічного змісту, праці з шиїтської догматики та ритуалу, з фікху, величезну кількість молитовників, житій пророка та шиїтських мучеників; передруки диванів популярних класичних поетів, дастанів; захоплюючі перекази та казки. Всі ці книги друкувалися перською та арабською мовами, а у Тебризі – ще і турецькою.

Нове піднесення друкарської галузі Ірану було пов'язане з Конституційною революцією 1896–1906 рр. Зміни у політичному, культурному житті суспільства, що відбулися в результаті революції, торкнулись і друкарської справи: по суті,

наступив новий етап в іранському книгодрукарстві, котрий характеризувався співіснуванням літографічного та набірної типів друку. Саме в цей період в країні почали друкувати політичні книги, брошури, оголошення, листівки¹⁹.

У 1916 р. в Тегерані відкрилась одна з найбільших і добре устаткованих друкарень під назвою «Офсет», яка повністю забезпечувала країну науковою літературою, навчальними посібниками, підручниками. З 1931 р. поліграфія країни почала використовувати друкарські верстати «ліноטיפи», що забезпечувало швидкісний набір матеріалів. У цей період постійно зростала й кількість друкарень. Станом на 1935 р. їх число сягнуло 400. Майже 5 % цих підприємств були відкриті протягом 1921–1930 рр., що свідчить про повноцінне існування в країні друкарства в той час.

Отже, друкарство в Ірані має значне історичне підґрунтя, воно пройшло довгий еволюційний шлях розвитку. Кожній історичній епосі відповідає певний щабель розвитку друкарства. Перші спроби «друкарства» на теренах сучасного Ірану здійснювалися ще за часів правління Ахеменідської династії, яка правила могутньою Персією. Цілком зрозуміло, що друкарство в сучасному його розумінні навряд чи можна порівнювати з тогочасними намаганнями відтворити текст, але їх можна визначити такими, що створили передумови для подальшого розвитку письма, книги, культури. Історія ж сучасного іранського книгодрукування розпочинається з 1818 р. Щоправда, тогочасна технологія друку була зовсім не схожою на сучасну, але саме вона стала відправною точкою його розвитку.

Книгодрукування в Ірані справило великий вплив на розвиток освіти і культури в країні. Воно дало змогу розмножувати книги, а отже купувати їх за відносно невисокою ціною. Раніше дуже дорогі та рідкісні книги давніх філософів, істориків, юристів, поетів, лікарів, підручники з різних галузей знання стали швидко розповсюджуватись, їх могли придбати усі, хто бажав отримати освіту. Виникнення книгодрукування та його поширення в Ірані мало величезне значення для культурного поступу країни. Воно стало не лише показником культури іранського народу, а й засобом його інтеграції у світовий культурний простір.

Примітки

¹ Гуламхосейн, Г. Ирановедение. – Ашхабад: Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане, 2003. – С. 241.

² Литература древнього Востока. Іран, Індія, Китай (тексти). Автори-сост. Ю. М. Аліханова, В. Б. Микитина, Л. Е. Померанцева. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 41.

³ *Safi, K.* Az chaphane-ye ta ketabhane. – Tehran: Entesharat-e daneshgah-e Tehran, 1372. – P. 14–15.

⁴ Бехистунська надпись Дарія I. Новый Геродот [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://rec.gerodot.ru/behistun/rawlinson.htm>

⁵ Дешифровка исторических письменностей. Знание сила [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.znanie-sila.ru/online/issue2print_1362.html

⁶ Генри Роулинсон и Бехистунская надпись. Археологические открытия [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://arheologs.ru/index/0-52>

⁷ Личные печати исторических лиц классической древности. Печати и штампы [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.pechatina.ru/info/stamp_03.html

⁸ *Golpaygani, H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – Iranshahr-e dzhanubi: Entesharat-e Golshanraz, 1378. – P. 7.

⁹ *Homayunfarrah R.* Ketab va ketabhanehaye shahenshahiye Iran. – Tehran: Chaphane-ye Vezarat-e honar va farhang, 1965. – P. 14.

¹⁰ Там само. – С. 14.

¹¹ *Dehkhoda A.* Loghatname. – Tehran: Moaseseye entesharat va chap daneshgah-e Tehran, 1993–1994. – Vol. 5. – P. 6983.

¹² Там само.

¹³ *Golpaygani H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – P. 9.

¹⁴ *Afshar, I.* Siyahatnameye Sharden. Paygah-e madzhalt-e tahasosi [Electronic Resource]. – Mode of access : URL: <http://www.noormags.com/view/Magazine/ViewPages.aspx?ArticleId=283377>. – Title from the screen.

¹⁵ *Щеглова, О. П.* Иранская литографированная книга. – М.: Изд-во «Наука», 1979. – С. 24.

¹⁶ *Golpaygani, H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – P. 15.

¹⁷ *Safi, K.* Az chaphane-ye ta ketabhane. – P. 14–15.

¹⁸ *Rubinichik, Yu.* Farhang-e farsi be rusi. – Kom: nashar-e Basharat, 1376 (1998). – Vol. 1. – P. 534.

¹⁹ Chap va chaphane (az dayeratolmoaref-e ketabdari). – Режим доступу: <http://portal.nlai.ir/daka/>

²⁰ Chap va chaphane (az dayeratolmoaref-e ketabdari). – Режим доступу: <http://portal.nlai.ir/daka/>

УДК 007:304:070.1

Дмитро Олтаржевський,

асистент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
канд. філол. наук

Корпоративні медіа та сучасне інформаційне суспільство

У статті розглядаються місце і роль корпоративних медіа в новітньому інформаційному соціумі. Йдеться про специфічну медійну систему, яка функціонує паралельно з традиційними ЗМІ. Досліджуються соціокомунікативні можливості фірмової преси, її участь у нематеріальному стимулюванні економіки, процесах гармонізації відносин між бізнесом і суспільством.

К л ю ч о в і с л о в а: медійна система, корпоративні засоби масової інформації, інформаційне суспільство, зв'язки з громадськістю, корпоративна культура.

The role and the place of corporate media in contemporary information society are considered in the article. This is about branched specific media system which functions simultaneously with traditional mass media. Social and communicative capabilities of corporate editions, their participation in non-material stimulation of economics and in processes of harmonization of relations between business and the public are investigated. Ideology issue of corporate media and society interaction is studied as well.

K e y w o r d s: corporate media, corporate publishing, mass media, information society, public relations, corporate culture.

Не так давно в Росії відбувся, організований тамтешніми журналістами, рекламцями та видавцями, круглий стіл, що мав назву «Корпоративні ЗМІ – другий медіапростір». Сам захід виявився вельми цікавим, корисним з точки зору обміну та узагальнення інформації щодо соціокультурного феномена внутрішньофірмо-

вої преси. Але сформульовані у його назві позиції корпоративних медіа в сучасному світі соціальних комунікацій викликали чимало запитань: Чи варто вважати корпоративні ЗМІ окремою медійною системою? Чи можна відводити їм роль другого плану, а не повноправного складника, чи принаймні паралельного напрямку масовоінформаційної

діяльності? Яке місце посідають корпоративні ЗМІ в сучасному інформаційному суспільстві? У чому полягає їхнє соціальне призначення?

Перші корпоративні медіа виникли понад 200 років тому. Відомо, наприклад, що англійські мануфактури періодично видавали листівки для споживачів з описом своєї продукції та новинами підприємств. Існують згадки про спеціальний бюлетень для працівників (прообраз сучасних внутрішніх корпоративних видань), який з метою їх навчання «в їхніх же інтересах» у 1830-ті рр. випускав засновник Німецького центру продажів Фрідріх Ліст. Відомий інженер-механік Зінгер у 1875 р., починаючи продавати в Америці швейні машини, одночасно випускав спеціальну газету для покупців «Gazette», в якій навчав їх правильному користуванню побутовою технікою. Це, напевно, було одне з перших фірмових видань, орієнтованих на клієнтів. У 1895 р. побачив світ перший корпоративний журнал «Furrow» («Борозна») компанії з виробництва тракторів «John Deere», який і сьогодні є культовим спеціалізованим виданням для всього сільського господарства США. Вже понад 130 років фермери читають його з покоління в покоління. Нині цей часопис виходить накладом 1,6 млн примірників та має 31 регіональний додаток.

У нашій країні зародження й розвиток корпоративних ЗМІ пов'язані з епохою промислового розвитку початку ХХ ст. та періодом індустріалізації. За часів СРСР чи не кожна велика фабрика, завод мали власний друкований орган – так зване багатотиражне видання, яке пропагувало трудові досягнення, передовий досвід підприємства, виховувало працівників, надихаючи їх на ударну працю задля суспільного блага. Слід зазначити, що тодішні «багатотиражки» доволі успішно виконували свої комунікативні завдання, займаючи активну громадянську позицію й посідаючи відповідне місце у духовному розвитку соціуму.

Сьогодні кількість корпоративних ЗМІ в усьому світі невпинно зростає, на їх утримання виділяються значні кошти. Так, витрати європейських компаній на випуск власних видань, за даними британської Асоціації видавців корпоративних ЗМІ (АРА), становлять нині 4,3–4,6 млрд доларів США [13]. Загальний обсяг усіх витрат російських компаній на видання своїх друкованих ЗМІ оцінюється в 250 млн доларів. Аналогічний показник для американського ринку корпоративних видань становить 30 млрд доларів. За даними Асоціації корпоративних медіа України, власні КВ (внутрішні та клієнтські) на сьогоднішній день в Україні мають близько 400 компаній [14, с. 99].

Цілком очевидно, що стрімкий розвиток фірмових медіа зумовлений двома основними причинами. З одного боку, компанії дедалі більше уваги приділяють корпоративним медіа як дієвому комунікативному інструменту, який допомагає вирішувати конкретні маркетингові завдання, сприяє розвитку бізнесу через управління громадською думкою, стає своєрідним каталізатором виробничої активності персоналу. З другого боку, аудиторія прагне отримувати адресну персоніфіковану інформацію, спрямовану на певні професійні (корпоративні, соціальні) групи. Остання теза підтверджується й таким фактом: згідно з даними опитування, яке у 2006 р. провів Всеросійський центр дослідження громадської думки, у кожній десятій російській сім'ї принаймні одна особа регулярно читає корпоративні видання [2].

Утім, попри видимий практичний прогрес внутрішньофірмової преси, відчувається брак науково-теоретичної бази для забезпечення її діяльності. Так, в Україні на сьогоднішній день видано лише одне фундаментальне дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування корпоративних ЗМІ. Йдеться про монографію президента Асоціації корпоративних медіа України О. Тодорової [14]. Більш активними у розробленні цієї тематики є російські вчені. Останнім часом вийшли друком монографії Д. Мурзіна [10], Ю. Чемякіна [16], А. Горчевої [4], а також захищено декілька дисертаційних робіт [1, 3, 8, 15], в яких проаналізовано функціонування цілої низки корпоративних видань.

Отож, нинішнє зростання нагальної соціокомунікативної потреби у корпоративних медіа на тлі недостатності науково-методичного забезпечення їхньої діяльності зумовлює актуальність даного дослідження. А його метою є визначення місця і ролі корпоративних медіа в сучасному інформаційному суспільстві задля більш повного усвідомлення можливостей цього різновиду ЗМІ та ефективного їх використання.

Отож, нинішнє зростання нагальної соціокомунікативної потреби у корпоративних медіа на тлі недостатності науково-методичного забезпечення їхньої діяльності зумовлює актуальність даного дослідження. А його метою є визначення місця і ролі корпоративних медіа в сучасному інформаційному суспільстві задля більш повного усвідомлення можливостей цього різновиду ЗМІ та ефективного їх використання.

Існують різні визначення корпоративних видань. Одні дослідники (і цей підхід, на думку автора, є цілком слушним) відзначають їхню медійну сутність, приналежність до масовоінформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві. Так, О. Тодорова характеризує внутрішньофірмові видання як «засіб масової інформації, який випускається компанією з певною бізнес-метою, з певною періодичністю й фінансується коштом компанії (та/або залученої до видання реклами)» [14, с. 25].

С. Серебряков говорить про них як про «тип друкованих ЗМІ, покликаний, насамперед, забезпечувати інформаційні потреби підприємства за допомогою публікації тих або інших матеріалів з метою створення інформаційного поля, що сприяє розвитку бізнесу» [11].

Отже, термін «корпоративні медіа» позначає різновид ЗМІ, які видаються компаніями, підприємствами, установами з метою інформаційної підтримки власного основного виду діяльності шляхом формування позитивного іміджу, обміну інформацією всередині організації між співробітниками та поширення її назовні, серед клієнтів, партнерів тощо.

Другий тип визначень характеризує внутрішньофірмові видання як інструмент public relations, засіб формування корпоративної культури, складника бізнес-комунікацій. Наприклад, російська дослідниця А. Кононова вбачає у корпоративних виданнях інструмент формування корпоративної культури, розглядає їх як один з корпоративних інформаційних каналів. Це «фінансоване тією чи іншою організацією друковане періодичне видання (журнал, газета, бюлетень), – пише А. Кононова, – що інформує про діяльність організації, контролює й регулює відносини працівників усередині організації й організації з широкою громадськістю, виконує низку інших функцій з метою підвищення ефективності організаційної діяльності, яка вимірюється приростом фінансового й / або публіцитного капіталів» [6]. Інший фахівець – Н. Степанова називає корпоративне видання «одним з ефективних інструментів у рамках побудови взаємин з партнерами, клієнтами, формування корпоративної культури. Інакше кажучи, це спосіб тримати громадськість у курсі всіх справ компанії: її позицій, змін, досягнень...» [12]. А один із засновників Асоціації корпоративних медіа Росії Д. Дегтяренко пропонує ще більш широке визначення: «корпоративні медіа – це повнофункціональний механізм, головною метою якого є сприяння напруцюванню норм і правил, єдиних для всіх співробітників, корпоративної філософії, уявлення про місію компанії. Це частина внутрішньої культури корпорації, з одного боку, та інструмент ведення рекламної кампанії, – з другого» [5].

Виходячи з наведених вище формулювань, можна окреслити основні соціокомунікативні можливості внутрішньофірмової преси. За допомогою власного «рупору» компанія здатна вирішувати цілу низку бізнес-завдань: презентувати свою місію, стратегію, керувати лояльністю клієнтів, стимулю-

вати трудову віддачу працівників, підвищуючи їхній професійний рівень та загальну поінформованість, долати кризові та потенційно кризові ситуації тощо. А кінцевою метою такої діяльності для компанії-видавця завжди буде підвищення ефективності бізнесу, збільшення його прибутковості та вартості за рахунок так званих нематеріальних активів.

Отже, корпоративні медіа є особливим різновидом ЗМІ, створеним спеціально для вирішення бізнес-завдань. З економічної точки зору, більшість традиційних періодичних видань є самостійним бізнесом, коли діяльність газети чи журналу приносить прибуток завдяки реалізації накладу чи розміщенню реклами. Натомість внутрішньофірмова преса – це допоміжний напрям діяльності компанії, який сприяє досягненню головних її цілей. Відтак і соціокомунікативну роль корпоративних ЗМІ слід розглядати комплексно, щонайменше з двох позицій: як вплив мас-медіа на цільову аудиторію і як процес удосконалення ефективності роботи компанії, яка в кінцевому підсумку справляє вплив на соціально-економічний розвиток суспільства.

Саме такий комплексний підхід до оцінки масовоінформаційної діяльності обстоював видатний український вчений-журналістикознавець А. Москаленко. Він наголошував, якщо економічна політика, яка пронизує всі суспільні сфери, є вихідним пунктом, основою наукового управління суспільством, то засоби масової інформації, будучи її інструментом, виступають важливим комплексом публічного, гласного впливу на розвиток соціальних процесів, формування і вираження громадської думки, згуртування спільноти для вирішення тих або інших конкретних завдань [9].

Отож, розглянемо суспільне призначення корпоративних ЗМІ у різних їхніх функціональних проявах.

Попри те, що внутрішньофірмові видання є особливою самостійною категорією ЗМІ, відрізняються за багатьма ознаками від традиційної преси, вони виконують низку типових для мас-медіа функцій. Одна з таких – функція інформування.

Як зазначає Д. Шевченко, «у корпоративній газеті перетинаються завдання PR, HR, маркетингу й продажів. Однак універсальна роль всіх ЗМІ – інформувати. Це завдання повинно залишатися пріоритетним» [17].

Повідомлення, які поширюють корпоративні медіа, безумовно, несуть соціальне навантаження, відіграючи помітну роль в організації суспільних

процесів, формуванні зв'язків між окремими особистостями, виробничими колективами, до яких вони мають стосунок. Зовнішні корпоративні ЗМІ: b2b (business-to-business) видання, орієнтовані на партнерів, та b2c (business-to-client) – клієнтські видання – розповідають про ринкові новинки, особливі характеристики пропонованих компанією товарів чи послуг, надаючи споживачам та клієнтам необхідну інформацію для усвідомленого вибору. Внутрішньокорпоративні видання спрямовані здебільшого на персонал організацій, інформують читачів про все, що пов'язане з місцем їхньої роботи.

Певна річ, порівняно з традиційною пресою масштаби інформування корпоративних медіа досить дрібні. Однак дрібні – не означає дріб'язкові. Наприклад, питання змін у фонді заробітної плати чи запровадження нових посад у окремій пересічній фірмі навряд чи стане помітною подією для суспільно-політичної газети чи глянцевого журналу, і швидше за все не знайде відображення на її шпальтах. Натомість для певної групи людей – співробітників цієї фірми – така інформація є вельми цінною, оскільки від неї прямо залежить кар'єра, добробут, життєві перспективи. Тобто, у деяких випадках корпоративні медіа можуть «підставити плече» масовій пресі у «точковому» інформуванні аудиторії.

Розвиваючи цю тезу, варто зауважити, що комунікаційна активність, а отже тематична спрямованість фірмових видань обмежується переважно корпоративною інформацією, повідомленнями про певну галузь або ринок товарів чи послуг. Безперечно, вони мають вузьку аудиторію, зазвичай об'єднану спільною корпоративною культурою, виробничими інтересами. Проте ці обставини жодним чином не принижують значення корпоративних ЗМІ для суспільства.

Окремого детального розгляду потребує функція структурування інформаційного простору, яку взяли на себе корпоративні медіа.

З огляду на специфічні можливості та особливості діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства корпоративні медіа можна назвати «стільниковими». Адже вони працюють як самодостатній комунікативний засіб у багатьох розрізних за професійною ознакою та бізнес-інтересами суспільних групах, що нагадують стільники у бджолиному вулику. Такі закриті соціальні осередки потребують внутрішнього ефективного управління інформацією, репутаційного менеджменту, ідеологічного спрямування персоналу тощо. Усі ці

функції в компанії чи організації, себто, всередині кожного умовно замкненого інформаційного «стільника», й виконують корпоративні медіа.

З одного боку, внутрішньокорпоративні ЗМІ якісно розбудовують локальні інформаційні «стільники» зсередини, сприяючи вихованню як індивідуальної, так і колективної свідомості, що зрештою позитивно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства загалом. З другого боку, корпоративні медіа поступово утворюють свою паралельно існуючу комунікаційну систему, яка задовольняє нові персоніфіковані інформаційні потреби соціуму.

Щоправда, особлива природа внутрішньокорпоративних медіа породжує й певні колізії в сучасному комунікативному просторі. Скажімо, одним з найголовніших та найцінніших здобутків демократичного суспільства є вільний обмін інформацією. Але для бізнес-організацій, котрі працюють на одному ринку, існує ще й таке поняття, як конкуренція, в умовах якої компанії змушені блокувати сторонній доступ до власних внутрішніх інформаційних потоків, аби «колеги по цеху» не мали змоги «піддивлятися» певні маркетингові дані, запозичувати успішні методи роботи, копіювати технології тощо. З іншого боку, чимало внутрішньокорпоративних видань вміщують на своїх сторінках результати маркетингових досліджень, котрі відображають реальні ринкові позиції компанії, інформацію про обсяги продажів, плани, наміри, власні ноу-хау. Зрозуміло, що такі матеріали, потрапивши до рук конкурентів, могли б посприяти їм у боротьбі за ринок.

Саме тому подібна інформація у фірмових газетах і журналах становитиме комерційну або корпоративну таємницю. Деякі компанії навіть видають внутрішні розпорядження, які забороняють виносити корпоративне видання за межі офісу. Нерідко корпоративні видання мають застереження на кшталт «тільки для внутрішнього використання». В інших випадках (особливо, коли корпоративне ЗМІ поширюється не лише серед працівників компанії, а й серед її торгових партнерів, клієнтів) на їх сторінках свідомо не вміщують інформацію, яка могла б становити комерційну таємницю та бути використаною конкурентами у ринковому протистовпанні.

Отже, специфіка корпоративних медіа завжди накладатиме обмеження на їх діяльність, які є суттєвими перепонами на шляху інформування громадськості про роботу бізнесових, фінансових, промислових структур. Водночас такі обмеження

забезпечують ринку конкуренцію та сприяють розвитку економіки. А те, в яких межах і в якому обсязі фірмові ЗМІ повинні надавати корпоративну інформацію широкому загалові, – питання соціальної відповідальності бізнесу, контролю з боку громади, держави, а також поле для подальших науково-практичних розвідок.

Власне, проблема певної закритості корпоративних медіа є глибшою, ніж це здається на перший погляд. Наприклад, у масовій пресі зміст повідомлень контролюється одразу з кількох сторін: засновниками та редакційним колективом, які зазвичай колегіально визначають інформаційну політику того чи іншого ЗМІ, представниками суспільства (громадськими, політичними, професійними організаціями), зрештою державою. На відміну від них, внутрішньофірмові видання, перебуваючи в цілковитій фінансовій та функціональній залежності від компанії-видавця, стають занадто таємничими для широких кіл громадськості, у той час як їхня соціальна тональність, спрямованість нерідко залежать лише від побажань однієї особи, зазвичай не дуже обізнаної у питаннях високих ідеалів журналістики. Закритості корпоративних медіа сприяє й обмежена сфера розповсюдження цих ЗМІ. До того ж більшість корпоративних газет і журналів (якщо їх розглядати, приміром, як внутрішній інформаційний бюлетень) не підлягає обов'язковій державній реєстрації згідно Закону України «Про інформацію», а отже експерти, науковці та громадськість не завжди мають доступ до їхнього змісту та важелі впливу на такі ЗМІ.

Чим усе це загрожує? Насамперед, негативними наслідками для читацької аудиторії цих видань. Адже переважна більшість людей дуже вразлива до будь-якої інформації, пов'язаної з їхньою роботою, кар'єрою, професійним розвитком. Тому неприпустимо, щоб корпоративна періодика ставала зброєю психологічного тиску, ба навіть «зомбування» читачів. Ось чому так важливо, щоб суспільство і корпоративні медіа співпрацювали у галузі контролю за поширенням інформації та її впливом на аудиторію.

Говорячи про вплив внутрішньокорпоративної періодики на суспільство, не можна не згадати про їх виховну функцію, яка характеризується соціалізацією, трудовою орієнтацією, духовним єднанням громадян довкола процесів суспільно-виробничої діяльності. Механізм цієї взаємодії виглядає таким чином. Внутрішні ЗМІ інформують аудиторію про важливі новини, стратегічні рішення, події в житті компанії та ринку, несуть у маси певну

культуру, норми поведінки, що прямо чи опосередковано впливає на усвідомлення результатів праці, відчуття роботи в команді, зрештою, на професійний та кар'єрний розвиток працівників, їхній інтелектуальний рівень і моральний стан.

У цьому сенсі виховне призначення корпоративних медіа також є особливим, адже вони прищеплюють морально-культурні цінності не широкому загалові, а членам локального інформаційного «стільника», конкретного колективу компанії, підприємства, установи. В ідеалі внутрішні ЗМІ можуть справляти вплив на свідомість читачів навіть сильніший, ніж традиційні масові видання. По-перше, як вже зазначалося, їхня аудиторія порівняно невелика, вона є «гомогенною» та підготовленою для сприйняття інформації. Іншими словами, інформаційні послання корпоративного медіа не розпорозуватимуться, а завжди влучатимуть у ціль. По-друге, така комунікаційна взаємодія ґрунтується на вже зведеному духовному фундаменті – виробничих стосунках, корпоративній солідарності, культурі, традиціях, котрі самі по собі народжуються та існують у колективах. По-третє, компанія-видавець корпоративного ЗМІ прямо заінтересована, щоб створювати у своєму колективі позитивну інформаційну атмосферу, потрібну для комфортної роботи. Ось чому таке видання ніколи не надрукує фото закривавленого працівника, якому фабричним пресом покалічило руку, або повідомлення, котрі ґрунтуються винятково на сенсаціях, жахах і курйозах. Тобто, на відміну від масової, корпоративна преса прагне не стільки усіяло задовольнити читацькі забаганки, скільки формувати певний позитивний стереотип поведінки людей, потрібний організації для досягнення власних бізнес-цілей.

Таким чином, ми впритул наблизилися до визначення ідеологічного аспекту взаємодії корпоративних медіа із соціумом.

На думку відомого західного вченого Д. Лалла, «у найзагальнішому сенсі ідеологія є «організованою думкою» – тобто набором чи системою цінностей, орієнтацій та схильностей, що виражаються і через технічно опосередковану, і через безпосередню міжлюдську комунікацію... Поняття ідеології можна використовувати для окреслення систем цінностей та спільних інтересів націй, релігійних громад, політичних партій, лідерів чи рухів, ділових корпорацій, профспілок, і навіть таких груп, як спортивні клуби, підліткові зграї, музичні гурти та їхні фанатичні прихильники» [7, с. 19].

Отже, внутрішньофірмові ЗМІ, які формують

громадську думку, несуть у маси певні цінності, є також ідеологічним інструментом. І ми тут знову стикаємося з дуальною природою масштабності медіавпливу корпоративної періодики. На «мікрорівні» внутрішньофірмові видання є провідниками корпоративної ідеології, корпоративної культури компаній. Тому їхня діяльність, насамперед, спрямовується на виховання людей, які працюють у компанії. Але розвиваючи індивідуумів «для власних потреб», бізнес-організації підносять рівень культури, освіченості, професійної підготовленості суспільства загалом. Хоча, як ми вже говорили, корпоративні медіа – завжди популяризують найкращий досвід, позитивні приклади у сфері бізнесу. На жаль, не завжди комунікативний потенціал корпоративних ЗМІ використовується для активної пропаганди економічного складника національної ідеї. Адже, як відомо, її прагматичні цілі є спільними і для бізнес-організації, і для суспільства будь-якої політичної орієнтації. Це добробут, фінансова незалежність, матеріальна база для забезпечення подальшого розвитку, вирішення соціальних і культурних завдань.

Із усього сказаного можна зробити такі висновки.

Корпоративні медіа слід розглядати як історично сформовану категорію спеціалізованих ЗМІ, особливий напрям соціокомунікативного процесу, інструмент і водночас ресурс бізнес-комунікацій, що забезпечує обмін інформаційними потоками не лише всередині компанії, а й зовні. Ось чому від якості та ефективності цього різновиду медіа залежить не лише успіх окремої бізнес-організації, а й певною мірою стан сучасного інформаційного суспільства загалом.

Вивчення особливостей корпоративних ЗМІ дає змогу зробити висновок, що вони є розгалуженою медійною системою, яка функціонує в єдиному комунікативному просторі та співіснує паралельно з традиційною масовою пресою. Це можна порівняти із сукупністю різних підприємств, що формують певні галузі народного господарства, котрі, в свою чергу, об'єднуючись, утворюють національну економіку. Так само і корпоративні видання, об'єднуючись у спільноту, беруть участь у формуванні сучасної системи масової інформації, доповнюючи та розвиваючи її.

Корпоративні медіа – це медіа, які здійснюють масовоінформаційну діяльність як на «макрорівні», так і на «мікрорівні», тобто на рівні окремих осередків суспільства, аудиторія яких обмежена колективами підприємств, організацій, установ, компаній чи навіть розгалужених міжнародних

корпорацій. Попри вужчі аудиторію й тематичне спрямування (порівняно з традиційною масовою періодикою) корпоративні медіа є повноцінними ЗМІ, спрямованими на виконання спеціальних завдань.

Внутрішньофірмові ЗМІ успішно інтегруються в соціально-інформаційну матрицю, стаючи її невід'ємним складником, беручи активну участь у процесах обміну інформацією. З одного боку, вони є генераторами новин про життя компаній чи організацій, їхні цілі, здобутки, проблеми та перспективи, які здатні мігрувати у глобальний інформаційний простір. З другого, корпоративні медіа черпають потрібну інформацію із масових комунікативних каналів, творчо переосмислюючи її та адаптуючи до потреб своєї аудиторії. Це свідчить про те, що корпоративні медіа є активними суб'єктами масовоінформаційної діяльності.

Функціонуючи в розгалуженій системі ЗМІ, виконуючи спільні з іншими мас-медіа завдання, корпоративні видання мають свої особливості: максимальна наближеність до об'єкта комунікативного впливу, безпосередня долученість до його справ, зверненість до конкретних читачів з особистісною інформацією, взаємодія з суворо профільованою аудиторією. Особливими соціокомунікативними можливостями внутрішньофірмових видань є точкове інформування аудиторії, здатність задовольняти персоніфіковані інформаційні потреби читачів.

Окремими постановочними питаннями у дослідженні інституту корпоративних медіа може бути їхня відкритість, об'єктивність, чесність, моральність, що нерозривно пов'язано з функціями громадського контролю.

А загалом, корпоративні медіа сьогодні – це особливий інститут громадської думки, що виник у відповідь на ускладнення соціально-комунікативних запитів аудиторії. Незважаючи на малу масштабність, вони водночас формують і виражають громадську думку, спрямовують маси на досягнення певних результатів. Отже, корпоративні видання можна охарактеризувати ще й як засіб соціального управління, а також ідеологічний інструмент, наділений виховними функціями.

Внутрішньофірмові ЗМІ справляють істотний вплив на економічну культуру, створюють корпоративні стандарти, моделі взаємодії організацій з громадськістю. Тобто, вони виконують важливі функції соціальної комунікації. Крім того, корпоративні медіа реалізують і прикладні завдання у галузі управління персоналом, формування гро-

мадської думки, менеджменту корпоративних комунікацій. Очевидно, що заради посилення ефективності впливу на маси компанії в майбутньому докладатимуть дедалі більше зусиль для вдосконалення власних фірмових видань, підвищення їхньої читабельності та поліграфічного оформлення.

Отже, корпоративні медіа мають активніше використовуватися в інтересах розвитку бізнесу, залучатися не лише до процесів виробництва матеріальних благ, а й до гармонізації бізнесу і соціуму, зміцнення міжособових зв'язків, зв'язків кожної окремої людини з організацією, в якій вона працює, та суспільством. А задля цього потрібно і надалі поглиблювати науково-практичне вивчення питань функціонування корпоративних ЗМІ.

Список використаних джерел

1. *Агафонов, Л. С.* Корпоративная пресса: особенности функционирования, типологические характеристики и методика оценки эффективности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Мос. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 20 с.
2. *Алябьева, Е.* В каждой десятой российской семье регулярно читают корпоративные издания [электронный ресурс] / Е. Алябьева. – Текстові дані. – Режим доступу: <http://www.adme.ru/research/2006/09/12/9067>. – Назва з екрана.
3. *Волкоморов, В. А.* Корпоративная пресса как фактор формирования и развития экономической культуры организации (на примере внутрикорпоративных газет ОАО «Газпром»): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Уральский гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2008. – 16 с.
4. *Горчева, А. Ю.* Корпоративная журналистика / А. Ю. Горчева. – М.: Вест-Консалтинг, 2008. – 220 с.
5. *Дегтяренко, Д. К.* Корпоративные издания в России. Виды, функции, задачи / Д. К. Дегтяренко // *Среда*. – 2002. – № 8–9. – С. 56.
6. *Кононова, А. Г.* Особенности корпоративной информации: рынок корпоративной прессы в Ростовской области / А. Г. Кононова // *Коммуникация в современном мире: материалы Пятой всероссийской научно-практической конференции аспирантов и студентов «Журналистика, реклама и связи с общественностью: новые подходы»*. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, ф-т журн-ки, 2004. – 21 с.
7. *Лалл, Д.* Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід / Джеймс Лалл; ред. О. Гриценко; за ред. О. Гриценка, Н. Гончаренко; пер. з англ. О. Гриценка, С. і Т. Гарастович, О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2002. – 264 с.: фото. – Бібліогр.: с. 250–260.
8. *Латина, Е. В.* Внутрикорпоративная газета как инструмент связей с общественностью: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 10.01.10 / Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2004. – 13 с.
9. *Москаленко, А. З.* Основные функции и принципы прессы / А. З. Москаленко. – К.: Центр вільної преси, 1998. – С. 25.
10. *Мурзин, Д. А.* Феномен корпоративной прессы / Дмитрий Мурзин. – М.: Хроникер, 2005. – 192 с.
11. *Серебряков, С.* Самиздат в фирменной упаковке / С. Серебряков // *Designtoday*. – 2002. – 21 ноября. – С. 3.
12. *Степанова, Н.* «Печатное слово» в корпоративном общении [электронный ресурс] / Н. Степанова. – Текстові дані. – Режим доступу: <http://www.sovetnik.ru/pressclip/more/?id=22289>. – Назва з екрана.
13. *Танавская, Л.* Тень печати / Людмила Танавская // *Деньги*. – 2005. – 27 июля. – № 29 (534).
14. *Тодорова, О. В.* Корпоративное издание на 200 % / Оксана Тодорова. – О.: СМІЛ, 2007. – 256 с.
15. *Тухватова, А. Р.* Особенности развития и функционирования региональных корпоративных СМИ (на примере деятельности изданий и электронных масс-медиа ОАО «Татнефть»): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2007. – 27 с.
16. *Чемякин, Ю. В.* Корпоративные СМИ: секреты эффективности / Ю. В. Чемякин. – Екатеринбург: Изд. дом «Дискурс-Пи», 2006. – 184 с.
17. *Шевченко, Д.* Корпоративная газета – зеркало фирмы / Дмитрий Шевченко // *Консультант*. – 2005. – № 11.

УДК 007:304:[027.54(477):027.8]:001.89

Надія Каліберда,

зав. відділу НБУВ, канд. іст. наук

Висвітлення теоретичних і організаційних основ бібліотечного обслуговування читачів у дослідженнях науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У матеріалі розкрито основні напрями досліджень науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського щодо теорії, методики та організації бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів. Аналізуючи і минулий, і сучасний доробок вчених, автор акцентує увагу на своєрідності та інноваційності їхніх поглядів на бібліотечно-інформаційне обслуговування як важливий складник діяльності найбільшої бібліотеки нашої держави.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотека, обслуговування, організація, функції, теорія, наукові дослідження, інновації.

Basic directions of researches made by scientists of the Vernadskyi National Library of Ukraine concerning the theory, method and organization of library-informative maintenance of readers are reflected in the article. Investigating previous and present work of the scientists the author reveals the originality and innovation in their views as to the library-informative service as the important activity component of the largest library in our state.

K e y w o r d s: service, library, organization, functions, theory, scientific researches, innovations.

Українська революція 1917–1921 рр., проголошення Української Народної Республіки викликали небувале національно-духовне піднесення в суспільстві, створили умови для чіткого визначення національних пріоритетів розвитку вітчизняної культури.

Одним з найнагальніших питань того часу було заснування Національної бібліотеки, яка б збирала, зберігала й поширювала знання українського народу, досягнення світової культури, обслуговувала широкі верстви населення, була базою для самоосвіти, наукової, виробничої, культурної діяльності.

На відміну від Заходу, де зародження національних бібліотек пов'язане з демократичними ідеями епохи Просвітництва та буржуазно-демократичними революціями XVIII–XIX ст., що супроводжувалися утвердженням нових соціально-економічних, політичних, культурних відносин у тих чи інших країнах, національні установи України створювалися в інших історичних та політичних умовах. Якщо західні держави сприяли утворенню національних бібліотек, які концентрували досяг-

нення нації у сфері духовного й матеріального виробництва, то Національна бібліотека України змушена була перетворитися в типову радянську центральну бібліотеку республіки, перед якою ставились, насамперед, завдання обслуговування соціалістичного будівництва.

Водночас слід зауважити, що всупереч ідеологічному диктату, вона не відійшла від принципів бібліотечного просвітництва та тих методологічних основ бібліотечної діяльності, які гарантували рівні можливості бібліотечного обслуговування, закладені фундаторами Бібліотеки, і зберегла та збагатила свій колосальний фонд, і впродовж усієї своєї історії поєднувала функції національної, наукової і публічної бібліотеки. За 90 років Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) стала всесвітньо відомим науковим, інформаційним і культурним центром. І цим українське суспільство завдячує її працівникам, науковцям, численній плеяді бібліотекарів, праця та досвід котрих трансформувалися в ідеї будівництва такої бібліотеки, якою вона є нині.

Передісторія вивчення проблем бібліотечного обслуговування розкривається, починаючи з 20-х рр. у працях співробітників Бібліотеки Д. А. Балики, С. О. Сірополка, які обґрунтовували педагогічний, психологічний напрями роботи з читачами, Г. Д. Білої, яка багато уваги приділяла організаційному аспекту інтенсифікації роботи з обслуговування, М. І. Сагарди, В. Ф. Іваницького – наполягали на необхідності наукового підходу до бібліотечної роботи та багатьох інших. Загальнотеоретичне осмислення бібліотечного обслуговування як системи розпочалося з 70-х рр. До цього часу дослідження цих питань мало переважно методичний та організаційний характер, а суто наукові розробки були поодинокими. Проте саме вони створили необхідне підґрунтя для вироблення певних теоретичних положень щодо визначення завдань і принципів діяльності Бібліотеки як наукової і публічної (загальнодоступної) інституції.

Різні аспекти історії Бібліотеки, формування її колекцій, розгортання науково-дослідної та бібліографічної діяльності, практичні й теоретичні питання змісту, форм обслуговування читачів висвітлені у фундаментальних працях, наукових статтях провідних науковців і фахівців¹. Багатогранна робота Бібліотеки розкрита у понад 5000 публікацій науковців і практиків бібліотечної справи. Серед них: монографії, статті, наукові збірники, методичні посібники, енциклопедії, словники, дисертації тощо². Переважна більшість з них має науково-практичний характер, присвячена питанням розвитку обслуговування, його змісту й напрямам у певні відрізки часу. Історико-бібліотекознавчі дослідження історичної доби та її впливу на бібліотечну діяльність, еволюцію видів, форм і змісту бібліотечного обслуговування здійснено в узагальнюючих монографіях Л. А. Дубровіної, О. С. Онищенко: «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941»; «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964»; «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991», в яких об'єктивно висвітлено історичний шлях Бібліотеки від дня її заснування і до 1991 р. Неупереджене висвітлення історії Бібліотеки, як зазначають автори, стало можливим у період демократизації суспільного устрою, завдяки залученню до наукового обігу джерел, недоступних за радянської влади. Спираючись на численні документальні матеріали, дослідники розкрили найбільш складні й маловідомі періоди становлення та розвитку НБУВ, повернули історії й науці

імена її фундаторів, висококваліфікованих фахівців, які працювали в бібліотеці у різні часи, охарактеризували дії уряду, роботу наукових товариств, зусилля представників вітчизняної інтелігенції, котрі опікувалися ідеєю національної книгозбірні, брали активну участь у її створенні та розвитку. Оpubлікована велика джерельна спадщина з історії та діяльності Бібліотеки, яка стала важливим підґрунтям для організації роботи сучасних дослідників.

Кращому осмисленню процесів становлення і розвитку системи обслуговування в Національній бібліотеці України, вироблення засад її діяльності у перші роки її існування ми завдячуємо працям Д. А. Балики, Л. Ю. Биковського, І. І. Кревецького, Н. Д. Полонської-Василенко, С. П. Постернака, М. І. Сагарди, С. О. Сірополка, М. Т. Ясинського та багатьох інших³, де висвітлено події першого, найважливішого, десятиліття створення та становлення Бібліотеки. Особливе значення для вивчення цього періоду становили опубліковані й неопубліковані законодавчі акти, урядові постанови, інші нормативні документи, статuti Бібліотеки, що в сукупності відображали її завдання, визначені соціально-політичними умовами, її статусом у той чи інший період⁴. Наявні документи засвідчують протилежні позиції урядів Української Народної Республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки стосовно ролі і призначення національної бібліотеки в суспільстві, що, певною мірою, гальмувало її розвиток порівняно з національними бібліотеками зарубіжних країн.

Особливу цінність для дослідників (вони найбільш цитовані у друкованих виданнях і дисертаціях з історії українського бібліотекознавства і бібліографії) становлять праці науковців і співробітників Бібліотеки перших років її існування: С. П. Постернака, Л. Ю. Биковського, Д. А. Балики, І. І. Кревецького, П. Я. Стебницького, М. І. Ясинського, Ю. О. Меженка, В. Ф. Іваницького, в яких розкриваються різні аспекти інформаційного і читацького середовища, порушуються методичні, педагогічні, організаційні питання обслуговування читачів. Завдяки цим працям ми дізнаємося, що вже з перших років існування Бібліотеки спеціалісти намагалися розбудувати її діяльність на наукових засадах. У Бібліотеці почали розвиватися теоретичні підходи до організації системи обслуговування та проблем книгокористування, до вивчення інтересів і характеру запитів читачів, апробуються різні методи роботи з читачами на основі бібліологічної педагогіки, визначається специфіка обслу-

говування читачів у читальних залах і на абонементі, встановлюються правила організації підручної бібліотеки⁵. Так, Д. А. Балака запропонував нову на той час класифікацію методів вивчення читачів, яка мала п'ять напрямів: публіцистичний, естопсихологічна теорія вивчення, бібліологічна психологія, вивчення «читачівських інтересів», психоаналітична теорія читачівства⁶. Учений відстоював таку організацію бібліотечного обслуговування, яка б «зберігала сили й час читачів»⁷, ґрунтувалася на методах наукової організації праці, вивченні психології читачів. Водночас, розробляючи проблеми психології читання, диференційованого обслуговування читачів, Д. А. Балака наголошує на спрямуванні зусиль бібліотек не на «індивідуальний успіх і не на успіх якоїсь одної класи», а на загальнодержавні завдання⁸. Особливість поглядів ученого виявляється і в тезі про основні завдання бібліотек: «Перебудова життя, виконання загальнодержавних завдань, виявлення ініціативи мас, творчість – ось завдання бібліотеки»⁹.

Співробітники Бібліотеки брали участь у загальноукраїнських та всесоюзних конференціях і нарадах, на яких обговорювалися питання бібліотечного будівництва. Ця тематика висвітлювалася і на сторінках бібліотечної преси. Примітною, з точки зору різнобічності поглядів і незадоволеності українських фахівців поверховістю більшості питань, що порушувалися на таких зібраннях, можна назвати конференцію 1927 р., організовану Головополітосвітою. Так, Д. А. Балака, виступаючи на зібранні, не поділяв позиції учасників конференції, які розглядали питання вдосконалення роботи з обслуговування читачів, ігноруючи специфічність цієї функції для бібліотек різних типів. З цього приводу Д. А. Балака зазначав: «Незважаючи на цілодобові дебати, повністю розв'язати питання не вдалося, а доповіді В. А. Невського і Л. Б. Хавкіної не були пов'язані з конкретними типами бібліотек»¹⁰. Результати цієї дискусії Д. А. Балака оприлюднив на сторінках «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», друкованого органу Бібліотеки. В цей період бібліотекарі Всенародної бібліотеки України (ВБУ) намагалися усунути невідповідності між запитами читачів і книжковим фондом Бібліотеки, застосовували на абонементі відкриті полиці з рекомендованими книгами, вели чіткий розподіл праці між працівниками, прагнучи до спеціалізації в обслуговуванні читачів. Великого значення надавалося створенню найбільш сприятливих умов праці для читачів-науковців. Г. Д. Бі-

ла у своїй статті, надрукованій у «Бібліотечному журналі», радила ретельно добирати працівників для роботи з певною категорією читачів, уважно відбирати довідники, словники, періодичні видання, нову профільну, актуальну, необхідну науковцям літературу, акцентувала увагу на важливості прискореного відображення такої літератури у каталогах і спрощенні доступу до них¹¹.

Актуальними на той час стали розгорнуте тлумачення поняття «функції обслуговування», а також вимоги наукового супроводження всіх бібліотечних процесів для кращої організації роботи із задоволення потреб книгою, які ми знаходимо у публікаціях М. І. Сагарди. Усвідомлюючи те, що бібліотеку такого рівня, як ВБУ, неможливо правильно організувати без глибоких наукових розробок, дослідник обґрунтовує необхідність наукового підходу до організації методів її роботи¹². Автор розглядає Бібліотеку як «велику й складну лабораторію, в котрій всі процеси пов'язані між собою так, що хиби в одних ділянках відбиваються на інших»¹³. Насамперед він звертав увагу на науковий підхід до впорядкування фондів, на засоби найкращого використання Бібліотеки читачами, на розроблення наукових засад зведеного каталогу наукових бібліотек, удосконалення абеткового каталогу. Саме в такому підході вчений вбачав розвиток ВБУ. Залучення до наукової роботи дедалі більшої кількості працівників М. І. Сагарда розглядав як основу гармонізації взаємин у науковому колективі, посилення значення Бібліотеки як наукового закладу в Україні, вдосконалення всієї роботи установи¹⁴. Вчений також відстоював інформаційне призначення наукової бібліотеки, проте не завжди починання українських спеціалістів сприймалися офіційною владою позитивно. Так, доповідь М. І. Сагарди на Першій конференції наукових бібліотек України у 1925 р. «Бібліографія у наукових бібліотеках» одразу ж отримала негативну оцінку з боку державних органів, зокрема Головополітосвіти. В «Красном библиотекаре»¹⁵ засуджувалася позиція вченого щодо об'єктивного відображення творів друку в бібліографічних виданнях усупереч «критичній», «рекомендаційній» бібліографії, яка пройшла бібліографічну цензуру.

Аналіз матеріалів Першої конференції наукових бібліотек України не засвідчує тотальної зосередженості на проблемах обслуговування читачів. Однак окремі виступи з цього питання, зокрема заступника директора ВБУ В. Ф. Іваницького, були досить слухними. Автор акцентував увагу присутніх на спрямованості роботи наукових біб-

ліотек на читача і зазначав, що ця робота має всеохоплюючий характер: «не просто обслуговувати потреби свого читача щодо книги, але вивчати саму книгу з погляду її впливу на читача, і самого читача як об'єкт бібліотечної роботи, і методи встановлення найтіснішого зв'язку з ними»¹⁶.

Характеризуючи діяльність ВБУ за перші десять років її існування, М. І. Ясинський відзначав велику роботу Бібліотеки з формування українського книжкового фонду, спрямованого на задоволення потреб читача з питань власної історії й культури. Зазначимо, що ВБУ, перша в Україні бібліотека, яка почала систематичний збір україніки. Важлива роль в організації цієї справи й, зокрема, в створенні українського бібліографічного репертуару, наукових основ бібліографування належить М. І. Ясинському, який намагався так організувати бібліотечну і бібліографічну справу у ВБУ, щоб «зробити її реальною культурною подією нашої епохи»¹⁷.

У 30-ті рр. бібліотечна галузь дедалі більше потерпає від ідеологічного тиску, акцент у роботі з читачами зміщується на начебто покращення бібліотечного обслуговування, а в реальності – на ігнорування інтересів читачів. Ідеологічні міркування справили вплив і на прийняття рішення про реорганізацію Бібліотеки у 1935–1936 рр., коли аналіз та узагальнення досвіду в галузі бібліотечного обслуговування, як і наукові дослідження інших напрямів діяльності Бібліотеки, були фактично припинені.

Лише наприкінці 50-х – початку 60-х рр. окремі питання обслуговування читачів за різними напрямками знову починають розглядатися на сторінках спеціальних видань. У цей період визначилися певні тенденції розвитку бібліотечного обслуговування, пов'язані зі змінами структур наукових бібліотек: виділення в самостійні відділи обслуговування, зберігання, каталогізації, систематизації, розширення обсягу підсобних фондів. Урізноманітнення запитів читачів визначали форми і методи організації обслуговування.

В наукових бібліотеках дедалі більше поширюється практика організації спеціалізованих читальних залів. Зокрема, у Москві у Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна (ДБЛ) такі читальні зали були відкриті для спеціалістів і науковців у галузі технічних, фізико-математичних, хімічних, економічних наук; зали медико-біологічних, сільськогосподарських наук, бібліотекознавства і бібліографії, нотно-музичної літератури та ін. У Центральній науковій бібліотеці (ЦНБ) АН УРСР також функціонував зал суспільно-політичної літе-

ратури. Згодом обслуговування читачів рукописами, рідкісними і цінними виданнями, мапами, періодикою, мікрофільмами в ЦНБ, як і в ДБЛ, почало здійснюватися в спеціальних читальних залах.

Розглядаючи історію створення та функціонування спеціалізованих читальних залів у контексті завдань науки, підвищення значення наукової бібліотеки в професійних періодичних виданнях, фахівці порушують питання ефективності обслуговування вчених, пошуку шляхів скорочення шляху книги до читача. У цьому сенсі позитивно оцінюється практика Бібліотеки зі створення підсобних фондів або так званих підсобних бібліотек при спеціалізованих і галузевих читальних залах, а також введення системи відкритого доступу до фондів. Співробітник ЦНБ Г. М. Плеський¹⁸ звертає увагу на ту велику підготовчу роботу, яку проводив весь колектив Бібліотеки щодо вивчення фонду, відбору найбільш активної його частини для створення підсобних фондів, читальних залів, принципів розстановки, підготовки бібліотечного персоналу до роботи в нових умовах. Він відзначає позитивний ефект новації, яка сприяла кращому задоволенню запитів читачів, поліпшенню основних показників обертаності фонду, читаності, ретельнішому вивченню інтересів читачів, причин відмовлень тощо.

Українські спеціалісти освоюють нові підходи до скорочення інтервалу між надходженням літератури у фонд і доведенням її до читача. Переглядається методика групової обробки літератури. На відміну від раніше існуючої практики, А. П. Панкова і С. В. Сороковська¹⁹ пропонують метод групової обробки для тієї літератури, яка має обмежений попит, тимчасове значення, а також плакатів, листівок тощо. Полемізуючи на сторінках центральної бібліотекознавчої періодики зі спеціалістами російських наукових бібліотек²⁰, які заперечували такий підхід, А. П. Панкова і С. В. Сороковська відстоюють спрощений варіант сумарного обліку таких документів, методику їх класифікації, зокрема програмно-методичних матеріалів за галузями знань, що полегшувало пошук цих матеріалів у каталогах, розстановку і можливості їх використання.

Отже, в 50–60-ті рр. дослідження обслуговування читачів головним чином концентрувалися на окремих аспектах організації системи читальних залів, методів опрацювання фондів, наближення їх до читача через удосконалення пошуку в системі каталогів.

Наступне десятиріччя характеризується реорга-

нізацією традиційних систем обслуговування, виділенням нових структурних підрозділів з відділів обслуговування, наприклад, довідково-бібліографічного, організацією відкритого доступу до підсобних фондів, індивідуального абонементу і читального залу як у Бібліотеці АН СРСР (БАН АН СРСР), що перебуває в прямій залежності від потреб читачів і підвищує ефективність використання основних та підсобних фондів. У цей же період починають виділятися спеціалізовані читальні зали, кафедри видачі за видами видань, що доводить спільність поглядів вчених на процес обслуговування читачів і підходів до його організації. На жаль, ця тенденція не набула подальшого розвитку²¹.

Упродовж 60–80-х рр. питання удосконалення обслуговування постійно привертає увагу дослідників Бібліотеки. Раціоналізації системи обслуговування через відкриті фонди, налагодженню заочного і міжбібліотечного абонементу присвячені статті Г. М. Плеського, інформаційному, бібліографічному і довідковому обслуговуванню – Т. В. Добко²²; вдосконаленню МБА – М. С. Ракушиної і Л. А. Пашкової²³, економічній оцінці функціонування бібліотечної технології – В. Г. Попрощоцької²⁴; впровадженню прогресивних бібліотечно-інформаційних технологій та інтелектуалізації пошуку інформації – Т. П. Павлуші²⁵ та ін. Своїми напрацюваннями вчені зробили вагомий внесок у розвиток теорії і практики бібліотечного обслуговування як бібліотекознавчої категорії.

У 80-х рр. активізувалися процеси пошуку оптимальної моделі обслуговування в умовах великого міста, яка враховувала б галузеву і професійну структуру потреб читачів-спеціалістів та наукових працівників, тобто основного контингенту наукових бібліотек. Простежується загальна тенденція домінанти принципу галузевого профілювання в інформаційному обслуговуванні у даний період. Однак, видова і галузева структура обслуговування бібліотек суперечила новим інформаційним потребам читачів. Тому багато вітчизняних та зарубіжних дослідників, практиків відстоюють позицію переорієнтації підходів до задоволення інформаційних потреб з галузевого на багатопрофільний, однак не в спрощеному його розумінні (відмова від галузевого підходу), а як модифікацію відділів обслуговування, наповнення їхньої роботи новим змістом²⁶. Дехто, навпаки, категорично відкидає думку про перспективність галузевого принципу²⁷. Зарубіжні бібліотекознавці К. Р. Купер, Т. Н. Іскімжі, Д. Роджер та ін.²⁸ схвалюють

ідею, яку поділяємо і ми, – створення єдиної інфраструктури доступу до друкованої та електронної інформації.

Дослідники ЦНБ ім. В. І. Вернадського, які вивчали систему обслуговування у 1987 р., теж констатували невідповідність системи читальних залів специфіці інформаційних потреб читачів Бібліотеки²⁹. Розвиток комп'ютерної техніки, інформаційних технологій, процеси інтеграції і диференціації науки «змістили» інтерес читачів до суміжних наук, комплексних проблем. Спостерігається підвищений попит, наприклад, на технічну літературу представників не тільки технічної, а й гуманітарної сфери³⁰, що, на наш погляд, зумовило необхідність перегляду доцільності існуючих структур обслуговування.

Удосконалення процесу обслуговування фахівці розглядали з різних позицій – від організації документних потоків, удосконалення структури Бібліотеки, впровадження нових форм обслуговування та видів послуг до використання новітніх інформаційних технологій як умови входження бібліотек у світовий інформаційний простір³¹.

Особливого значення у період 80-х – початку 90-х рр. набуває розвиток нових, викликаних часом, видів бібліотечного обслуговування. Так, у низці праць В. Г. Попрощоцької, М. С. Слободяника, А. С. Чачко та ін. висвітлено організаційні, економічні параметри функціонування бібліотечних технологій, методика нормування праці на ділянках обслуговування, основні положення організації платних послуг тощо. Нормування праці розглядається як чинник оптимізації роботи Бібліотеки та її кінцевої мети – якісного обслуговування читачів³².

Залишаються актуальними також проблеми, пов'язані з диференційованим обслуговуванням різних категорій читачів, державних управлінських структур, з удосконаленням довідково-бібліографічного обслуговування, оптимізацією доступу до знань. Над цими питаннями особливо плідно працювали В. Г. Бровкін, Т. В. Добко, Т. М. Коваль, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша та інші фахівці і науковці Бібліотеки³³.

У 90-х рр. окреслена царина наповнилася якісно новими знаннями, теоретичними узагальнюючими працями А. Г. Бровкіна, Т. П. Павлуші, Л. Г. Петрової, Л. А. Дубровіної, М. С. Слободяника та інших дослідників, які збагатили теоретичні погляди на поняття обслуговування в контексті системного підходу. Згадані дослідники розглядають обслуговування як самостійну систему, а також як підсистему бібліотечного соціального інституту,

котра має свої інтегративні ознаки, вбирає ідеї, ціннісні орієнтації, потреби суспільства в інформації на кожному конкретному історичному етапі суспільного розвитку³⁴.

У зв'язку з новими технічними реаліями, насамперед комп'ютеризацією бібліотечної практики, науковці Бібліотеки обґрунтували концепцію моделі обслуговування національної бібліотеки, шляхи підвищення його ефективності та вдосконалення організації на основі впровадження нових інформаційних технологій. Зокрема, у роботах Л. А. Дубровіної, Л. Й. Костенка йдеться про створення автоматизованої системи «Пам'ятки писемності і друку», інтелектуалізацію пошуку в автоматизованих системах, створення програми виявлення, обліку, опису архівних документів, національного банку інформації та автоматизованих систем доступу до них³⁵.

Слід зазначити, що пошук оптимальної структури наукової бібліотеки та організації системи обслуговування був і залишається однією з найважливіших науково-практичних проблем вітчизняного і зарубіжного бібліотекознавства як у 80–90-х роках ХХ ст., так і сьогодні. Перманентна актуальність проблеми пов'язана з динамічністю і ускладненням соціальної структури суспільства, диференціацією та розвитком наукового знання, технологій, розширенням і видозміненням видавничої продукції, проникненням інформаційних технологій у всі сфери життя, у т. ч. і бібліотеки.

Зміна соціокультурної ситуації наприкінці 90-х – початку 2000 рр., процеси демократизації і гуманізації суспільства посилили увагу до вітчизняної історії і культури, економічних, юридичних знань, політики, що зумовило читацьку активність спеціалістів з вищою освітою, студентів, представників фінансової сфери. Частка неакадемічного читача НБУВ за даний період зросла у два рази³⁶. Ця тенденція спостерігалася і в інших наукових бібліотеках, як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема російських³⁷.

Даний період характеризується активізацією та різноманітністю наукових досліджень, широким спектром питань, які висвітлювалися у працях науковців. Певна частина з них була присвячена стратегічним напрямкам розвитку Бібліотеки. Значно розширилося коло дослідників, які приділяли увагу інноваційним аспектам розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування, аналізу процесів трансформації традиційної бібліотечної технології обслуговування, питанням впровадження і ефективності використання нових інформаційних

технологій, зміні функцій та професійної кваліфікації бібліотечного спеціаліста в умовах розвитку інтелектуальних інформаційних технологій у бібліотечній справі, вивченню читацького складу та інформаційних потреб читача/користувача наукової бібліотеки, удосконаленню, розширенню спектра бібліотечних та інформаційних послуг³⁸.

Нова парадигма обслуговування, зростання обсягів тематичного, фактографічного, інформаційного, інформаційно-аналітичного обслуговування зумовили пошук єдності, взаємозбагачення усіх видів обслуговування, розширення видового і змістовного наповнення форм і методів обслуговування, забезпечення контрольно-облікових операцій, визначення ефективності обслуговування.

Сьогодні ситуація в бібліотечній сфері переконливо доводить, що наукова бібліотека дедалі більше інтегрується в документальну інформаційно-когнітивну систему. Науковці А. Г. Бровкін, О. М. Василенко, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Т. В. Добко, О. О. Ісаєнко, Т. М. Коваль, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша, Л. О. Туровська, О. Г. Яковенко, В. М. Чуприна та багато інших у своїх дослідженнях розкривають різні сторони діяльності Бібліотеки, спрямованої на розширення бібліотечно-інформаційних та додаткових сервісних послуг, удосконалення індивідуального, групового, довідково-бібліографічного, інформаційного обслуговування в традиційному і автоматичному режимах, урізноманітнення моделі міжбібліотечного і міжнародного абонементів, подальшого впровадження інформаційних технологій, розкриття змісту документів, надання фактографічної інформації, виробництва знань за допомогою використання гіпертекстових технологій³⁹.

Питання розвитку інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у контексті демократичних перетворень українського суспільства, створення якісних інформаційно-аналітичних продуктів і організації їх використання з урахуванням специфіки діяльності владних структур, наукових центрів, громадських організацій та запитів різних категорій читачів також дедалі частіше привертають увагу наших вчених. У своїх працях дослідники В. М. Горвий, О. В. Ворошилов, Т. Ю. Гранчак, С. П. Кулицький, Л. А. Чуприна обґрунтовують необхідність підвищення ефективності використання потужного потенціалу наукових бібліотек, поліпшення оперативності, повноти та якості інформаційно-аналітичного забезпечення суспільних інститутів⁴⁰.

Розробкою та впровадженням комп'ютерних інформаційних технологій опікуються дослідники

Л. Й. Костенко, В. О. Копанєва, Д. В. Соловяненко, Ю. В. Яковлева. Їхня дослідницька увага зосереджена на питаннях формування та використання електронних науково-інформаційних ресурсів Бібліотеки, що передбачає створення на основі моніторингу системи архівування наукової та суспільно значущої інформації українського сегмента Інтернету, вибіркоче архівування зарубіжних мережових джерел інформації, а також опрацювання поточних надходжень на компакт-дисках; створення системи довготермінового зберігання електронних науково-інформаційних ресурсів та впровадження інформаційної технології моніторингу використання передплачених джерел інформації⁴¹.

Отже, напрацювання вчених у цьому напрямі допомагають систематизувати уявлення про інтеграційні процеси в сучасній бібліотечній справі, розвивати і збагачувати наукову бібліотечну думку.

Короткий історіографічний огляд вивчення проблем обслуговування читачів свідчить про те, що всі давні та сучасні дослідження так чи інакше торкаються теоретичних, науково-практичних, методичних аспектів бібліотечного обслуговування, шляхів його удосконалення і концентруються переважно навколо системи «читач – бібліотека» в різних соціально-економічних та суспільно-політичних обставинах, мають або конкретно-історичний, науково-практичний, або загальнотеоретичний характер і увійшли до скарбниці знань про найбільшу і найславетнішу бібліотеку нашої держави.

На сьогодні актуальність бібліотезнавчих досліджень обумовлена зміною пріоритетних напрямів діяльності провідних бібліотечних установ України з урахуванням активного впровадження нових підходів до організації та використання інформаційних технологій. Стратегія розвитку інноваційних форм обслуговування, впровадження новітніх інформаційних технологій у процесі формування та популяризації бібліотечно-інформаційних ресурсів, створення власних електронних продуктів, розширення та удосконалення бібліотечно-інформаційних послуг є домінуючими напрямками діяльності НБУВ, про що свідчать результати наукових досліджень за відомчими темами та численні публікації її фахівців.

Важливими чинниками реалізації стратегії доступу до знань сучасні бібліотекознавці визначають зміну філософії обслуговування, посилення його індивідуалізації. Тому, об'єднуючим кредом, на якому буде свої позиції переважна більшість авторів і що, на наш погляд, є цілком виправдано, –

це максимально повне задоволення інформаційних читацьких потреб, забезпечення повної інтелектуальної та інформаційної свободи як основного принципу бібліотечного обслуговування.

Примітки

¹ Дубровіна, Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко – К., 1998. – 336 с.; Дубровіна, Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1941–1964 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К.: Наук. думка, 2003. – 360 с.; Дубровіна, Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1965–1991 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К.: Наук. думка, 2008. – 373 с.; История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1979. – 227 с.; Биковський, Л. Ю. Національна бібліотека Української держави (1918–1921) / Л. Ю. Биковський. // Поступ. – 1922. – № 1/2. – С. 8–10; Постернак, С. П. Всенародна бібліотека України при Українській Академії наук / С. П. Постернак. – К.: ВУАН, 1923. – 64 с.; Гутянський, С. К. Всенародна наукова книгозбірня: Центральної науковій бібліотеці АН УРСР 50 років / С. К. Гутянський // Наша культура. – 1969. – № 12. – С. 4–5; Рудь, М. П. Государственная публичная библиотека УССР: [Работа с читателями] / М. П. Рудь // Библиотеки СССР: (Опыт работы). – М., 1953. – Вып. 2. – С. 38–48.

² Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського Академії наук України: бібліогр. покажч., 1918–1993 рр. – К., 1993. – 296 с.; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, (1993–2003): наук.-бібліогр. покажч. видань бібліотеки за 1993–2003 рр. – К., 2005. – 520 с.

³ Биковський, Л. Ю. Національна бібліотека Української Держави / Л. Ю. Биковський. – Варшава, 1922. – 16 с.; Биковський, Л. Ю. Національна бібліотека Української Держави (1918–1921). – Берлін, 1922. – 13 с.; Биковський, Л. Ю. Книгарні-Бібліотеки-Академія: спомини (1918–1922) / Л. Ю. Биковський. – Мюнхен, 1971. – 153 с.; Сірополко, С. О. Короткий курс бібліотекознавства: історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. О. Сірополко. – Львів, 1924. – 127 с.; Постернак, С. П. Всенародная библиотека Украины / С. П. Постернак // Библиотека. – М., 1927. – С. 123–134; Кревецкий, І. І. Національна бібліотека Української Держави / І. І. Кревецкий // Укр. книгознавство. – 1922. – № 3. – С. 3–4; Сагарда, М. І. Науково-дослідні завдання Всенародної бібліотеки України / М. І. Сагарда // Бібл. зб. – 1927. – Ч. 1. – С. 52; Ясинський, М. І. Український книжковий фонд Всенародної бібліотеки України / М. І. Ясинський // Бібл. зб. – 1927. – № 2. – С. 54–65; Полонська-Василенко, Н. Д. Українська Академія наук: нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1955. –

Ч. 1: 1918–1930. – 194 с.; *Балика, Д. А.* Бібліотека в минулому: культ. іст. нарис / Д. А. Балика. – К.: ДВУ, 1925. – 118 с.

⁴ Закон про утворення фонду «Національної бібліотеки Української Держави» // Держ. вісн. – 1918. – № 32. – С. 2; Відозва від Тимчасового Комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві // Там само. – № 57. – С. 3; Інструкція Тимчасового Комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві // Книж. вісн. – 1918. – № 1. – С. 4–7; Статут Національної бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук // Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. – К., 1919. – С. 38, 42–56; Положення про Всенародну бібліотеку України у м. Києві // Бюл. Наркомосвіти УСРР. – 1924. – № 2. – С. 53–55; Статут бібліотеки, положення про відділи, посадові інструкції. – К., 1971. – 80 с.; Про надання Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського статусу Національної: Указ Президента України // Бібл. вісн. – 1996. – № 3. – С. 1; Про положення про Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського: Постанова Президії Нац. акад. наук України // Там само. – № 5. – С. 3.

⁵ *Балика, Д. А., Карпинська, О. І.* Інтереси читачів-українців загальної читальні ВБУ / Д. А. Балика, О. І. Карпинська // Життя й революція. – 1927. – № 3. – С. 334–244; *Балика, Д. А.* Книгокористування: досвід роботи б-ки / Д. А. Балика // Бібл. зб. – 1927. – Ч. 2. – С. 78–92; *Біла, Г. Д.* Інтенсифікація наукової читальні / Г. Д. Біла // Бібл. журн. – 1925. – Ч. 22/3. – С. 7–8; Архів Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – Оп. 1. – Од. зб. 250. – Арк. 8.

⁶ *Балика, Д. А.* Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства / Д. А. Балика // Бібліолог. вісті. – 1926. – № 1 (10). – С. 16–36.

⁷ *Балика, Д. А.* Бібліотека в минулому / Д. А. Балика – К., 1925. – С. 115.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ *Балика, Д. А.* Конференція для раціоналізації бібліотечної справи в РСФРР / Д. А. Балика // Журн. бібліотекознавства і бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 109–115.

¹¹ *Біла, Г. Д.* Інтенсифікація наукової читальні / Г. Д. Біла // Бібл. журн. – 1925. – Ч. 22/3. – С. 7–8.

¹² *Сагарда, М. І.* Робота Президії НДІБ / М. І. Сагарда // Бібл. журн. – 1926. – Ч. 1. – С. 5–24.

¹³ Там само. – С. 7–8.

¹⁴ *Сагарда, М. І.* Науково-дослідні завдання Всенародної бібліотеки України / М. І. Сагарда // Бібл. зб. – 1927. – Ч. 2. – С. 52.

¹⁵ Первая конференция научных библиотек Украины // Крас. библиотечарь. – 1926. – № 2. – С. 84.

¹⁶ *Іваницький, В. Ф.* Науково-дослідна праця в галузі бібліотекознавства та бібліографознавства у зв'язку з підготуванням бібліотечарів та встановленням аспірантури при наукових бібліотеках / В. Ф. Іваницький // Бібл. зб. – 1926. – Ч. 2. – С. 34.

¹⁷ На науковому бібліотечному фронті УСРР // Бібл. зб. – 1927. – Ч. 2. – С. 65; *Ясинський, М. І.* Український книжковий фонд Всенародної бібліотеки України / М. І. Ясинський // Бібл. зб. – 1927. – № 2. – С. 54–65.

¹⁸ *Плеский, Г. М.* Відкриті фонди – найраціональніша система / Г. М. Плеський // Соц. культура. – 1962. – № 4. – С. 31–32; *Плеский, Г. М.* Сократить число отказов по межбиблиотечному абонементу // Крас. библиотечарь. – 1940. – № 2. – С. 31–33; *Плеский, Г. М.* Заочный абонемент / Г. М. Плеський // Библиотечарь. – 1950. – № 10. – С. 32–33.

¹⁹ *Панкова, А. П., Сороковская, С. В.* О групповой обработке произведений печати / А. П. Панкова, С. В. Сороковская // Б-ки СССР. – 1957. – Вып. 7. – С. 103–107.

²⁰ *Бойкова, М. Д.* Из опыта групповой обработки произведений печати в Новосибирской научной библиотеке / М. Д. Бойкова // Там же. – 1955. – Вып. 4. – С. 8–14.

²¹ *Зверева, Т. В.* Организация обслуживания читателей в библиотеках Академии наук СССР: состояние, проблемы / Т. В. Зверева // 275 лет Библиотеке Академии наук: сб. докл. – СПб., 1991. – С. 45; *Моричева, М. Д.* Некоторые аспекты обслуживания читателей ГПБ им. Салтыкова-Щедрина в 1960-х – нач. 80-х гг. / М. Д. Моричева // Актуальные проблемы развития универсальной научной библиотеки: сб. науч. тр. – Л., 1984. – С. 26.

²² *Добко, Т. В.* Довідково-бібліографічне обслуговування в науковій бібліотеці / Т. В. Добко // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1988. – Вип. 28. – С. 73–80.

²³ *Ракушина, М. С.* О дальнейшем совершенствовании служб МБА: из опыта работы / М. С. Ракушина // Библиогр. информация б-к АН СССР и акад. наук союз. республик. – 1972. – № 1. – С. 53–61; *Пашкова, Л. А.* О роли межбиблиотечного абонемента в библиотечно-библиографическом и информационном обслуживании читателей / Л. А. Пашкова // Оптимизация работы по обслуживанию читателей. – М., 1985. – С. 34–42.

²⁴ *Попроцкая, В. Г.* Экономическая оценка функционирования библиотечной технологии: методологический аспект / В. Г. Попроцкая // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление. – К., 1989. – С. 83–89.

²⁵ *Павлуша, Т. П.* Система электронных каталогов крупных библиотек региона как фактор совершенствования обслуживания ученых и специалистов / Т. П. Павлуша // Автоматизированные библиотечно-информационные системы: тез. докл. и сообщ. к 3-му научн. семинару, 29–31 мая 1989 г. – Новосибирск, 1989. – С. 131; *Павлуша, Т. П.* Подходы к интеллектуализации библиографического поиска в электронных каталогах / Т. П. Павлуша // Библиотека – информатизация – наука: тез. докл. и сообщ. респ. науч. конф., г. Киев, 8–10 окт. 1991 г. – К., 1991. – Ч. 2. – С. 11–12.

²⁶ *Веревкина, А. Н., Косова, Л. Н.* Британская библиотека сегодня и завтра / А. Н. Веревкина, Л. Н. Косова // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1987. – № 8. – С. 8–11; *Моричева, М. Д.* Система обслуживания читателей научной библиотеки / М. Д. Моричева // Государственная

публичная библиотека им. Салтыкова-Щедрина в развитии науки и культуры. Итоги и перспективы: сб. науч. тр. – Л., 1983. – С. 41–42; *Березина, Н. Е.* Обслуживание новой литературой в читальных залах Государственной библиотеки им. В. И. Ленина и некоторые пути его совершенствования / Н. Е. Березина // Труды / Гос. публ. б-ка им. В. И. Ленина. – М., 1983. – Т. 19: Обслуживание читателей. – С. 42–53; *Морозова И. В.* Обслуживание читателей в ГПБ / И. В. Морозова // Труды / Гос. публ. б-ка им. В. И. Ленина. – М., 1983. – Т. 19: Обслуживание читателей. – С. 8; *Володин, Б. Ф.* Библиотечно-информационная деятельность областных, краевых, республиканских научных библиотек РСФСР / Б. Ф. Володин // Анализ и оценка библиотечно-информационной деятельности : сб. науч. тр. – Л., 1989. – С. 16;

²⁷ *Зыков, О. П.* Совершенствование библиотечно-информационной деятельности ОУНБ (по результатам анализа) / О. П. Зыков // Науч. и техн. б-ки. – 1991. – № 8. – С. 22.

²⁸ *Купер, К. Р.* Доступ к знаниям / К. Р. Купер // Библиотечноеведение и библиография за рубежом. – М., 1991. – Вып. 128. – С. 51–59; *Искимжи, Т. Н.* Национальная система библиотек Молдавии / Т. Н. Искимжи // Библиотечноеведение. – 1993. – № 1. – С. 23–27; *Роджер, Д.* Новое здание Британской библиотеки / Д. Роджер // Библиотечноеведение и библиография за рубежом. – М., 1998. – Вып. 116. – С. 25–34.

²⁹ Современная система обслуживания в ЦНБ им. В. И. Вернадского: отчет о НИР. – № 02880078277. – К., 1988. – 110 с.

³⁰ *Слободяник, М. С.* Библиотечные исследования в Центральной научной библиотеке имени В. И. Вернадского АН Украинской ССР / М. С. Слободяник // Оптимизация научных исследований в области библиотечноговедения и библиографии: сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 174–189.

³¹ *Слободяник, М. С.* Пути создания рациональной системы библиотечно-библиографического обслуживания читателей в условиях автоматизации / М. С. Слободяник // Информационно-библиотечное обслуживание ученых: сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 11–28; *Слободяник, М. С., Попроцкая, В. Г.* Организация платных услуг в крупной научной библиотеке / М. С. Слободяник, В. Г. Попроцкая // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 99–110.

³² *Слободяник, М. С., Попроцкая, В. Г.* Теоретические и организационные аспекты подготовки к внедрению нового хозяйственного механизма в научной библиотеке / М. С. Слободяник, В. Г. Попроцкая // Управление научной библиотекой в условиях НТР. – Новосибирск, 1991. – С. 14–25.; *Чачко, А. С., Попроцкая, В. Г.* Методика изучения и нормирования процессов обслуживания читателей в ЦНБ АН Украинской ССР / А. С. Чачко, В. Г. Попроцкая // Оптимизация работы по обслуживанию читателей в библиотеках АН СССР и АН союзных республик. – М., 1982. – С. 73–83; *Попроцкая, В. Г.* Эко-

номическая оценка функционирования библиотечной технологии: Метод. аспект / В. Г. Попроцкая // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: сб. науч. тр. – К., 1989. – С. 83–89; *Попроцкая, В. Г.* Некоторые вопросы нормирования труда в условиях внедрения автоматизации в крупной библиотеке / В. Г. Попроцкая // Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов: сб. науч. тр. – К., 1989. – Ч. 1. – С. 63–68; *Слободяник, М. С., Попроцкая, В. Г.* Организация платных услуг в крупной научной библиотеке / М. С. Слободяник, В. Г. Попроцкая // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 99–110; *Попроцкая, В. Г.* Экспериментальное изучение и нормирование труда на участках справочно-библиографического обслуживания / В. Г. Попроцкая // Библиографы как социально-профессиональная группа современного общества: науч. докл.: препр. – К., 1989. – С. 41–47.

³³ *Бровкін, А. Г.* Інформаційне забезпечення парламенту України – шлях до Європейського співтовариства / А. Г. Бровкін // Культура і національна самосвідомість: проблеми теорії та завдання практики: тези наук.-практ. конф. працівників культури та науковців України. – К., 1991. – С. 61–62; *Бровкін, А. Г.* Універсальна наукова бібліотека в системі інформаційного обслуговування управлінських структур (на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / А. Г. Бровкін: автореф. дис. ... канд. іст. наук; 07.00.08 / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – 26 с.; *Добко, Т. В.* Довідково-бібліографічне обслуговування в Національній бібліотеці / Т. В. Добко // Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові співробітництва: матеріали конф., Судак, 6–14 черв. 1998 р. – Судак, 1998. – Т. 1. – С. 286–289; *Коваль, Т. М.* Аналіз попиту читачів академічної бібліотеки на сучасну періодику / Т. М. Коваль // Бібліотека у демократичному суспільстві: зб. матеріалів міжнар. наук. конф., Київ, 21–23 листоп. 1995 р. – К., 1995. – С. 165–166.; *Костенко, Л. Й., Павлуша, Т. П.* Впровадження прогресивних бібліотечно-інформаційних технологій – ефективний шлях якісного обслуговування читачів / Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша // Сучасний читач і бібліотека. – К., 1991. – С. 18–21.

³⁴ *Бровкін, А. Г.* Універсальна наукова бібліотека в системі інформаційного обслуговування управлінських структур (на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / А. Г. Бровкін: дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 194 л.; *Каліберда, Н. Ю.* Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України: історія формування та тенденції розвитку (1918 – початок 90-х рр.) / Н. Ю. Каліберда: дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 196 л.; *Павлуша, Т. П.* Совершенствование библиотечно-библиографического обслуживания на основе электронных каталогов / Т. П. Павлуша: автореф. дис. ... канд. пед. наук; 05.23.03 / Моск. гос. ин-т культуры. – М., 1992. – 16 с.; *Петрова, Л. Г.* Проблемы

совершенствования организационной структуры государственной (национальной) библиотеки (на примере Украины) / Л. Г. Петрова: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Моск. гос. ин-т культуры. – М., 1991. – 16 с.; *Слободяник, М. С.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій / М. С. Слободяник: дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1995. – 400 с.; *Каліберда, Н. Ю.* Інтелектуальна та інформаційна свобода як принцип бібліотечного обслуговування / Н. Ю. Каліберда // *Бібліотека в демократичному суспільстві: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф.* 21–23 листоп. 1995 р. – К., 1995. – С. 167–169.

³⁵ *Дубровина, Л. А.* К программе создания рукописной «Украиники» / Л. А. Дубровина // *Библиотека – информация – наука.* – К., 1991. – Ч. 2. – С. 57–59; *Дубровина, Л. А.* Перспективы изучения отечественной средневековой книжности и автоматизированная система «Памятники письменности и печати» / Л. А. Дубровина // *Библиотечно-информационные системы: сб. науч. тр.* – К., 1990. – С. 18–31; *Дубровина, Л. А., Костенко, Л. Й.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах / Л. А. Дубровина, Л. Й. Костенко // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 1993. – Вип. 1. – С. 189–200.

³⁶ Звіт про роботу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за 1998 р.; Звіт про роботу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за 1999 р.; Звіт про роботу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за 2000 р.; Звіт про роботу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за 2001 р.

³⁷ *Кожевникова, Л. А., Кон, Л. Ф.* Обслуживание читателей в крупной научной библиотеке: реалии и перспективы / Л. А. Кожевникова, Л. Ф. Кон // *Библиотечное обслуживание в изменившейся системе экономических отношений: сб. науч. тр.* – Новосибирск, 1995. – С. 3–28.

³⁸ *Воскобойнікова-Гузєва, О. В.* Інформаційний моніторинг документного потоку як складова бібліотечно-інформаційного сервісу / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // *Наукові праці НБУВ.* – К., 2002. – Вип. 9. – С. 113–120; *Добко, Т. В.* Платні послуги в системі бібліографічного обслуговування: теорія і практика / Т. В. Добко, М. А. Чиж // Там само. – Вип. 8. – С. 115–123; *Лозниця, А. С.* Інтернет-технології для задоволення інформаційних потреб науковців і фахівців / А. С. Лозниця // Там само. – С. 147–159; *Каліберда, Н. Ю.* Моніторинг ефективності використання електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Ю. Каліберда // Там само. – С. 88–96; *Каліберда, Н. Ю.* Інформаційний консультант наукової бібліотеки: трансформація функцій / Н. Ю. Каліберда // Там само. – Вип. 11. – С. 18–25; *Коваль, Т. М.* Сучасні тенденції в обслуговуванні читачів НБУВ / Т. М. Коваль // Там само. – 2004. – Вип. 12. – С. 93–102; *Коваль, Т. М.* Еволюція структури читачього складу наукової бібліо-

теки (у 90-х роках ХХ ст.) / Т. М. Коваль: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 19с.; *Онищенко, О. С.* Основні підсумки наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2000 р.) / О. С. Онищенко, В. Г. Попроцька // *Бібл. вісн.* – 2002. – № 3. – С. 2–15; *Сіра, І. В.* Технологічні аспекти обслуговування користувачів НБУВ: сучасний стан та перспективи / І. В. Сіра, Л. М. Беліна // *Наукові праці НБУВ.* – К., 2002. – Вип. 8. – С. 104–109; *Соловяненко, Д. В.* Онлайновий бібліотечний сервіс як один із видів бібліотечного сервісу / Д. В. Соловяненко // Там само. – Вип. 11. – С. 201–223; *Туровська, Л. О.* Особливості бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів-гуманітаріїв / Л. О. Туровська // Там само. – Вип. 9. – С. 129–136; *Чупріна, В. М.* МБА в системі забезпечення інформаційних запитів читачів-науковців / В. М. Чупріна // Там само. – С. 535–543; *Яковенко, О. Г.* Підвищення інформаційної культури користувачів у процесі їх бібліотечно-інформаційного обслуговування / О. Г. Яковенко // Там само. – Вип. 11. – С. 36–44.

³⁹ *Бровкін, А. Г.* Бібліотечно-інформаційні ресурси країни: формування та забезпечення доступу / А. Г. Бровкін, Н. Ю. Каліберда // *Бібл. вісн.* – 2006. – № 6. – С. 8–13; *Василенко, О. М., Поліщук, Р. В.* Основні тенденції використання інформаційно-бібліотечних ресурсів на сучасному етапі (на прикладі Філії № 2 НБУВ) / О. М. Василенко, Р. В. Поліщук // *Наукові праці НБУВ.* – Вип. 20. – С. 83–90; *Воскобойнікова-Гузєва, О. В.* Інноваційна діяльність наукової бібліотеки у теоретико-методологічних і дослідних розробках сучасного бібліотекознавства / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Там само. – С. 5–15; *Добко, Т. В.* Довідково-бібліографічне обслуговування в електронну еру: розвиток навігаторської функції / Т. В. Добко // *Бібл. планета.* – 2003. – № 4. – С. 6–9; *Ісаєнко, О. О.* Вивчення пріоритетів користувачів електронних науково-інформаційних ресурсів НБУВ: результати експрес-дослідження / О. О. Ісаєнко // *Наукові праці НБУВ.* – Вип. 20. – С. 100–111; *Каліберда, Н. Ю.* Користувач електронного каталогу як об'єкт бібліотекознавчого дослідження / Н. Ю. Каліберда // Там само. – № 20. – С. 91–99; *Коваль, Т. М.* Використання Інтернет-ресурсів / Т. М. Коваль, Л. О. Туровська // Там само. – № 20. – С. 73–82; *Павлуша, Т. П.* Організація використання документів на машинозчитуваних носіях інформації в універсальній науковій бібліотеці / Т. П. Павлуша, О. Г. Яковенко // Там само. – Вип. 19. – С. 48–58; *Яковенко, О. Г.* Формування та використання фонду електронних документів у науковій бібліотеці / О. Г. Яковенко // Там само. – Вип. 20. – С. 28–39; *Чупріна, В. М.* Тенденції змін у використанні електронної інформації / В. М. Чупріна // Там само. – Вип. 11. – С. 78–84; *Чупріна, В. М.* ММБА як джерело інформування про інформаційні ресурси у міжнародному співробітництві бібліотечних закладів / В. М. Чупріна // Там само. – Вип. 14. – С. 522–533.

⁴⁰ Ворошилов, О. В. Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотек в умовах розвитку електронного середовища / О. В. Ворошилов // Там само. – Вип. 21. – С. 16–23; Горовий, В. М. Оновлення бібліотек як фактор підвищення ефективності інформаційних ресурсів / В. М. Горовий // Там само. – С. 5–15; Горовий, В. М. СІАЗ: етапи становлення / В. М. Горовий // Україна: події, факти, коментарі. – К., 2006. – № 11. – С. 75–84; Гранчак, Т. Ю. Роль інформаційно-аналітичних структур наукових бібліотек України в сучасному демократичному процесі / Т. Ю. Гранчак // Наукові праці НБУВ. – К., 2008. – Вип. 21. – С. 24–35; Кулицький, С. П. Електронні технології та використання потенціалу наукових бібліотек для задоволення інформаційних потреб суб'єктів економіки / С. П. Кулицький // Там само. – С. 48–59; Чуприна, Л. А. Тенденції розвитку українського Інтернет-середовища як джерела оперативності наукової інформації / Л. А. Чуприна // Там само. – С. 113–126.

⁴¹ Костенко, Л. Й. Розвиток комп'ютерно-телекомунікаційних технологій у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / Л. Й. Костенко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів IV

Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–23 травня 2007 р. – К., 2007. – С. 156–158. Костенко, Л. Й. Завдання комп'ютеризації Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2008–2010 роки / Л. Й. Костенко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20–22 травня 2008 р. – К., 2008. – С. 113–114; Копанєва, В. О. Концепція архівування «мережевої України» / В. О. Копанєва // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 4. – С. 29–34; Копанєва, В. О. Формування фонду мережевих ресурсів у науковій бібліотеці (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / В. О. Копанєва: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 / НАН України. Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2008. – 21 с.; Соловяненко, Д. В. Статистика використання Інтернет-технологій у бібліотеках України / Д. В. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2007. – № 1. – С. 6–20; Соловяненко, Д. В. Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні: становлення і розвиток (1990-ті рр. – початок ХХІ ст.) / Д. В. Соловяненко: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2008. – 20 с.

УДК 007:304:026:37(477)(09)

Тетяна Новальська,

зав. кафедри Київського національного університету культури і мистецтв,
д-р іст. наук, професор

Нове видання з історії розвитку педагогічних бібліотек України

Рец. на: Рогова, П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.) / П. І. Рогова; АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; наук. ред. О. С. Онищенко; рец.: О. В. Сухомлинська, Л. А. Дубровіна. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 270 с.

Монографія директора Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського АПН України, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України П. І. Рогової присвячена актуальній проблемі – історії розвитку педагогічних бібліотек України впродовж другої половини ХІХ – 20-х років ХХ ст. Автор зби́рала, систематизувала, проаналізувала та узагальнила значний масив фактичного матеріалу, який істотно збагачує наші знання про особливос-

ті формування та розвитку педагогічних бібліотек України, їх багатогранну діяльність, ввела в науковий обіг цілу низку джерел, раніше невідомих вітчизняним вченим. Дотепер дослідження такого спрямування і глибини в Україні не проводилися.

Хронологічні рамки монографії вибрані автором не випадково: адже це період інтенсивного відродження української культури, розвитку освіти, мови, літератури, бібліотечної справи. Крім того дослідницькою увагою охоплено всі українські тере-

ни, які входили до складу як Російської, так і Австро-Угорської імперій. Це дало змогу створити максимально повну картину формування мережі педагогічних бібліотек в Україні.

Визнання вдало вибудоване структурно. Воно складається зі вступу, трьох розділів, низки підрозділів, післямови, списку літератури та архівних джерел, додатків. Автором чітко окреслено й обгрунтовано основні етапи розвитку педагогічних бібліотек, визначено їх соціальні функції та типологічні ознаки. Уточнено зміст поняття «педагогічна бібліотека» у типовидовій класифікації, а також розкрито конкретні умови, які стимулювали появу різних видів педагогічних бібліотек.

Наводячи невідомі або маловідомі факти заснування вчительських і педагогічних бібліотек у другій половині XIX – на початку XX ст., П. І. Рогова показує, що вони формувались як у структурі навчальних закладів різних рівнів так і поза ними. У книзі детально аналізується робота вчительських бібліотек при земських управах Волинської, Київської, Полтавської, Подільської, Чернігівської губерній, а також книгозбірень при Харківському та Київському товариствах грамотності.

У монографії велику увагу приділено діяльності товариства «Взаємна поміч українських вчителів» (ВПУВ), особливо його заходам щодо заснування Центральної педагогічно-наукової бібліотеки у Львові як головної крайової бібліотеки і об'єднавчого центру мережі повітових вчительських бібліотек (1914 р.). ВПУВ, хоча й не змогло реалізувати усього задуманого, все-таки своєю послідовною діяльністю заклало міцні підвалини для заснування 1925 р. Державної центральної педагогічної бібліотеки у Львові (з 1947-го – Львівська науково-педагогічна бібліотека).

Важливо, що дослідниця звертається до матеріалів періоду Української революції. У виданні багато місця відведено впорядкуванню спеціальної бібліотеки Педагогічного музею Києва та відкриттю Довідково-педагогічної бібліотеки при Наркомосі України (1919 р.). Торкаючись років «українізації», П. І. Рогова розкриває особливості організації обслуговування освітян бібліотеками профспілки Робос, аналізує процес становлення профспілкових бібліотек Будинків працівників освіти як складника системи політпросвіти УСРР, навчально-педагогічних, науково-навчальних та науково-педагогічних, зокрема Всеукраїнської науково-педагогічної книгозбірні, заснованої 1926 р. у структурі

УНДП. Крім того у книзі йдеться про їх призначення, специфіку діяльності, пов'язану із задоволенням фахових інформаційних потреб науковців і практиків освітянської галузі, а також про чинники, що впливали в означений період на типовидові особливості педагогічних бібліотек, розвиток їх функцій і завдань.

Заслужують на схвалення додатки, якими завершується книга. Вони наочно доповнюють зміст рецензованої праці, значно посилюють аргументацію автора. До речі, для написання монографії дослідниця проаналізувала понад 600 джерел, що свідчить про глибину наукового пошуку і детальність розгляду заявленої теми.

На жаль, у монографії не знайшли належного висвітлення такі аспекти цієї цікавої і важливої проблеми, як характеристика відвідувачів педагогічних бібліотек, форми та методи задоволення їхніх інформаційних потреб, механізми формування читацьких уподобань тощо. Автору варто було б більше уваги приділити особливостям (а саме, проблемним аспектам) комплектування фондів бібліотек у період «українізації».

Однак, вказані вади ніяк не зменшують теоретичної і практичної важливості книги, що рецензується, її внеску у дослідження як історії бібліотек України, так і історії формування мережі освітянських бібліотек МОН України та АПН України.

Київська філологічна школа і Володимир Перетц (до 140-річчя від дня народження вченого)

11 лютого 2010 р. в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся круглий стіл «Київська філологічна школа і Володимир Перетц (до 140-річчя від дня народження вченого)».

Організатори заходу – Український комітет славістів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Володимир Миколайович Перетц – відомий учений, літературознавець, фольклорист, філолог, мистецтвознавець, педагог, який виховав цілу плеяду фахівців філологічного спрямування.

Володимир Перетц народився у 1870 р., закінчив Санкт-Петербурзький університет, де пізніше обіймав посаду приват-доцента. У 1902–1903 рр. змінив академіка О. Соболевського на кафедрі палеографії в Археологічному інституті; з 1904 р. – професор Київського університету на кафедрі російської мови та словесності; дійсний член Петербурзької (1914) та Української (1919) академій наук; учень О. Веселовського і О. Соболевського. Досліджував українську літературу XVIII ст., зокрема українську драму. Йому вдалося відшукати низку невідомих до того часу українських драм.

Він є першим теоретиком наукового опису рукописних книг. Свої джерелознавчо-книгознавчі погляди В. Перетц поширював серед членів «Семинария российской филологии», здійснював теоретичну підготовку дослідників цього напрямку.

Круглий стіл привернув увагу широкого кола дослідників: літературознавців, книгознавців, мистецтвознавців, мовознавців, фольклористів та ін. Мета засідання – віддати належне вагомому внеску в російську та українську науку В. М. Перетца; обговорити питання перевидання найважливіших праць вченого; привернути увагу наукової громадськості до значення київської філологічної школи в історії української науки і культури, до її сучасних проблем.

Засідання круглого столу вели завкафедри Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, заст. голови Українського комітету славістів, д-р філол. наук Л. І. Шевченко та заст. генерального директора НБУВ, канд. іст. наук А. Г. Бровкін.

На адресу круглого столу надійшло вітання від російських колег. Його підписали провідні російські вчені, творчість яких відома в усьому науковому світі: декан факультету філології та мистецтв Санкт-Петербурзького державного Університету, проф. С. І. Богданов, зав. кафедри історії російської літератури факультету філології і мистецтв Санкт-Петербурзького державного університету, проф. А. А. Карпов, зав. відділу давньоруської літератури Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) Російської академії наук, д-р філол. наук М. В. Понирко, професор кафедри історії російської літератури факультету філології і мистецтв Санкт-Петербурзького державного університету М. В. Рождественська.

У засіданні взяли участь представники низки інститутів НАН України: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Міжнародна школа україністики; НБУВ: Інститут рукопису, Відділ стародруків і рідкісних видань, Культурно-просвітницький центр, Інститут біографічних досліджень; Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Інститут філології, Історичний факультет, Інститут журналістики. З інших країн – редактор журналу «Новое литературное обозрение» (Росія, Москва); з інших міст України – науковці Житомирського державного університету; Української академії друкарства (м. Львів); фахівці Національної історичної бібліотеки України. Усього у заході взяло участь 32 дослідники; 27 доповідачів. Із них: академіків – 1; членів-кореспондентів – 3; докторів наук – 10; кандидатів наук – 11.

Біографію В. М. Перетца, шлях в науці видатного славіста-українознавця детально розкрила д-р іст. наук **Л. В. Матвєєва**; трагічним сторінкам життя вченого присвятив, побудовану на архівних матеріалах, доповідь «Кримінальна справа академіка Володимира Перетца» канд. філол. наук **О. М. Сліпушко**.

Внесок В. М. Перетца в розвиток російської і української науки було розкрито у доповідях: «Володимир Перетц та українська наука» (**С. К. Росовецький**, д-р філол. наук); «Володимир Перетц як археограф та історик книги» (**Л. А. Дубровіна**, чл.-кор. НАН України); «Авторитет Володимира Перетца» (**М. М. Сулима**, чл.-кор. НАН України), «Владимир Перетц и русская филология» (**О. М. Дмитрієв**, редактор відділу «Теория» журналу «Новое литературное обозрение» (Москва, Россия); «Володимир Перетц – дослідник театру українсько-польського пограниччя» (**Р. П. Радішевський**, чл.-кор. НАН України); «Володимир Перетц і Український науковий інститут книгознавства» (**Г. І. Ковальчук**, д-р іст. наук); «Текстологічна школа Володимира Перетца» (**М. М. Гнатюк**, д-р філол. наук); «Роль археографічно-бібліографічної школи В. М. Перетца у дослідженні рукописно-книжкової спадщини України» (**С. М. Міщук**, канд. іст. наук); «Лингвистическое изучение города в парадигме Киевской филологической школы» (**Л. О. Кудрявцева**, д-р філол. наук); «Праці академіка Володимира Перетца в контексті вивчення історії киево-руських бібліотек» (**Н. Г. Солонська**, канд. іст. наук); «Українські народні думи» Катерини Грушевської в оцінці В. Перетца» (**О. Г. Церковник-Городецька**, канд. філол. наук); «Роль Володимира Перетца в дослідженні української літератури» (**Л. Г. Рева**, канд. філол. наук); «Українська опера в працях Володимира Перетца» (**Н. А. Малинська** д-р філол. наук) та ін.

Традиції В. М. Перетца гідно відроджуються у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де з 1996 р. проводяться філологічні семінари. Про це йшлося у доповіді д-ра філол. наук **М. К. Наєнка**. Продовжуючи тему наступності славистичних традицій Університету Св. Володимира, д-р філол. наук **М. О. Карпенко** у своєму виступі сконцентрувала увагу на «Київській історико-філологічній школі і «Семинарии

русской филологии» В. М. Перетца». Історичний ракурс проблеми було розглянуто канд. іст. наук **В. А. Коротким** у доповіді «Володимир Миколайович Перетц і Університет Св. Володимира».

Як відомо, з «Семинария русской филологии» вийшли видатні вчені, які зробили вагомий внесок в науку. Один із них – Іван Огієнко. Саме про нього, вихованця і розбудовника наукової філологічної школи Володимира Перетца, йшлося у доповіді д-ра філол. наук **М. С. Тимошика**.

Учасники засідання, віддаючи належне науковій спадщині Володимира Миколайовича, порушували питання і про перевидання праць відомого вченого. Поки що тут справи рухаються вельми повільно. На цьому і наголошувалося у доповіді канд. філол. наук **Н. І. Черниш** «Видавниче втілення спадщини В. Перетца в Україні».

Обсяг і наповнення бібліотечних фондів літературою з проблематики круглого столу проаналізували завсектору культурно-просвітницького центру НБУВ **І. А. Прокошина** – «Наукова спадщина Володимира Перетца у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: зріз книжково-інформаційної виставки» та головний бібліотекар Національної історичної бібліотеки України **Н. М. Солодухіна** – «Праці Володимира Перетца у фондах Національної історичної бібліотеки України». Оригінальним було повідомлення зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, д-ра іст. наук **Г. І. Ковальчук**, присвячене рідкісним примірникам праць В. М. Перетца у фондах відділу. Доповідачка запропонувала перевидати ці праці у першу чергу.

У рамках заходу було розгорнуто книжково-інформаційну виставку з фондів НБУВ «Володимир Перетц (1870–1935)», підготовлену виставковим сектором культурно-просвітницького центру. До експозиції ввійшли праці самого М. В. Перетца різних років (125 од. зб.), а також публікації, в яких розкривається життя вченого, аналізується його багатий науковий доробок, що й досі не втратив своєї цінності.

Н. Солонська,
керівник культурно-просвітницького центру НБУВ,
канд. іст. наук

В. А. Вергунову – 50

3 червня 2010 р. виповнилося 50 років від дня народження відомому вченому у галузі меліоративного землеробства, історії природознавства та бібліотечної справи Віктору Анатолійовичу Вергунову, доктору сільськогосподарських наук, професору, директору Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України.

Віктор Вергунов народився у с. Дернівка Баришівського району Київської області. Трудову діяльність розпочав у 1982 р. агрохіміком Панфільської дослідної станції з освоєння боліт Українського НДІ землеробства Пів ВАСГНІЛ (Яготинський р-н Київської обл.). Після закінчення у 1988 р. аспірантури Інституту землеробства НААНУ працює тут спочатку молодшим науковим співробітником, потім науковим співробітником лабораторії захисту ґрунтів від ерозії. З 1993 р. – завідувач сектору відділу науки, а з 1998-го – завідувач відділу інформаційного та консультативного забезпечення АПВ Київської області. З 2000 р. він обіймає посаду директора ЦНСГБ УААН.

Протягом 1982–2003 рр. виробнича, наукова та освітня діяльність В. А. Вергунова була спрямована на удосконалення технологічних підходів до екологічно збалансованого ведення сільського господарства на меліорованих ґрунтах Лісостепу України. Вагомі напрацювання вченого у цій галузі отримали високу оцінку наукової громадськості, вони склали основу його кандидатської (1992) та докторської (2003) дисертацій. Віктор Анатолійович стає відомим ученим-аграрником. Його обирають почесним професором Сарвашського інституту водного господарства та охорони довкілля (2003, Угорщина), Луганського НАУ (2001).

Очолоюючи ДНСГБ НААНУ, В. А. Вергунов домогся надання установі статусу державної. Йому вдалося істотно змінити пріоритети діяльності та організаційну структуру бібліотеки, переорієнтувавши її в наукову установу I категорії. Досить швидко книгозбірня, за своїми фондами, стає однією з найбільших галузевих бібліотек світу. За останні п'ять років ДНСГБ НААНУ перетворилася у знаний в країні та за її межами потужний і добре обладнаний галузевий інформаційний центр, де, зокрема, плідно працюють київські культурно-просвітницькі осередки Франції, Польщі, Ізраїлю, Росії, Угорщини. Крім того, вчений засновує Центр історії аграрної науки, при якому відкриваються аспірантура, докторантура та спецрада з захисту дисертацій.

Професор В. А. Вергунов зі своїми однодумцями формує новий напрям і власну школу у вітчизняному природознавстві – вивчення історії аграрної науки, освіти та техніки. З цих питань, під науковим керівництвом В. А. Вергунова, захищено 26 кандидатських дисертацій, підготовлено понад 400 наукових публікацій, серед них індивідуальні та колективні монографії, підручники, ґрунтовні статті у фаховій періодиці, бібліографічні покажчики. Вчений гідно представляє галузеву академічну історичну та бібліотечну науку на міжнародних зібраннях, у провідних фахових виданнях світу.

Як директор головної книгозбірні аграрної галузі та віце-президент Асоціації бібліотек України В. А. Вергунов велику увагу приділяє науково-організаційній та методичній роботі. Під його безпосереднім керівництвом розроблені «Концепція інформатизації бібліотек України», схвалена профільним Комітетом Верховної Ради України; «Концепція інформатизації сільськогосподарських бібліотек України», прийнята Мінагрополітики України та Президією НААНУ, а також підготовлено понад 50 нормативних і регламентуючих документів для 257 методично підпорядкованих бібліотек галузевих дослідних установ та освітніх закладів.

Широко відома журналістська та публіцистична діяльність В. А. Вергунова. Він постійно друкується у провідних періодичних виданнях з різних проблем організації бібліотечної справи, висвітлює маловідомі сторінки вітчизняної історії, здійснюючи у такий спосіб персоніфіковане наповнення минувшини України славетними іменами наших співвітчизників. Цикл публікацій В. А. Вергунова «Проблеми української історії в контексті досліджень європейської інтеграції» удостоєні премії імені М. С. Грушевського НАН України.

За багаторічну сумлінну працю В. А. Вергунов нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002), Грамотою (2002) та Почесною грамотою Верховної Ради України (2005), орденом «За заслуги III ступеня» (2009), багатьма відомчими нагородами, ВДНГ УРСР, Мінагрополітики України, Міносвіти України, МНС України, Держводгоспу України. Йому присвоєно почесні звання: «Заслужений працівник сільського господарства України» (2003), «Заслужений діяч науки і техніки Автономної Республіки Крим» (2010).

Щиро вітаючи Віктора Анатолійовича Вергунова зі славним ювілеєм, бажаємо йому міцного здоров'я, наснаги, нових вагомих здобутків на науковій ниві.